

O.MUSURMONOVA, N.ISAKULOVA,
M.JUMANIYOZOVA , A.JUMAYEV

UMUMIY PEDAGOGIKA

II QISM

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ILMiy-NAZARIY
ASOSLARI

UDK: 373.6
BBK: 74.200.526
A 95

Umumiy pedagogika/ A. Musurmanova, N. J. Isagulova,
M. T. Jumaniyozova, A. Sh. Jumayev/darslik/. – Toshkent:
«Innovatsiya-Ziyo», 2020. – 194 bet.

Mazkur o'quv qo'llanma umumiy pedagogika fani mazmuniga bog'ishlangan bo'lib, o'liy o'quv yurtlarining umumiy pedagogika dasturida ko'zda tutilgan talablar asosida tuzilgan. Kitobda jahon pedagogika fanlari sohasida qo'llana kiritilgan so'ngi ilmiy-nazariy ma'lumotlar, ilmiy izlanishlar, xorij pedagog olimlarining qarashlari va nazariyalaridan milliy mentalitetimizga moslashtirilgan holda foydalanildi.

"Umumiy pedagogika" fani bo'yicha tayyorlangan mazkur o'quv qo'llanmasida ilg'or pedagogik texnologiyalar va ularni ta'lim jarayonida qo'llash amaliyoti, pedagogik texnologiyaning ilmiy-nazariy asoslari, innovatsion pedagogika, ta'lim innovatsiyalarining mohiyati, nazariy asoslari va turlari, Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va tanqidiy fikr-lashga yo'naltirilgan texnologiyalarni amaliyotda qo'llash bo'yicha tavsiyalar, muammoli ta'lim texnologiyasining mohiyati va mazmuni, ta'limning interfaol metodlari, ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llash, ta'limda kays texnologiyasi, o'quv keystlari va ularni dars jarayonida qo'llashga qo'yiladigan talablar, o'quv-loyihaviy ta'limning asosiy tamoyillari, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishga texnologik yondashuv va uni loyihalash, xorijiy mamlakatlarda ta'lim taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari va ilg'or xorijiy tajribalar haqida so'z yuritiladi. Ushbu o'quv qo'llanmasi o'liy ta'lim muassasalari boshqaruvchilari va talabalarini uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

X. I. Ibragimov – pedagogika fanlari doktori, professor
M. B. Urazova – pedagogika fanlar doktori, professor

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TAILIM
VAZIRLIGI TOMONIDAN NASHRGA TAVSIYA ETILGAN.**

ISBN 978-9943-7025-0-9

©Musurmanova A. va boshq., 2020.
© "Innovatsiya-Ziyo", 2020

- Reja:**
1. Pedagogik texnologiya: mazmuni va mohiyati.
  2. Pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari, tamoyillari va turlari.
  3. O'quv maqsadlarini texnologik loyihalash.

Mavzuning qisqacha mazmuni: ushbu mavzuda pedagogik texnologiya tushunchasi va uning shakllanishidagi tarixiy davrlik, pedagogik texnologiya tushunchasiga nazariy yondashuvlar, pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari, tamoyillari va turlari o'quv maqsadlarini texnologik loyihalash haqida tushuncha beriladi.

Tayanch tushunchalar: pedagogik texnologiya, qonuniyat, tamoyil, pedagogik texnologiya tamoyillari, ta'lim texnologiyasi, ta'lim tizimi, o'quv maqsadlari, texnologik xarita.

Pedagogik texnologiya tushunchasi va uning mohiyati

XXI asr globallashuv, axborot-kommunikatsiya va ilg'or pedagogik texnologiyalar hamda barcha sohalarida raqobat asri hisoblanadi. XXI asrdagi shiddatli ijtimoiy-iqtisodiy, fan-texnika taraqqiyoti ta'lim tizimini shakllan va mazmunan modernizatsiya qilishni taqozo etdi. Ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanishga ehtiyoj paydo bo'ldi.

Texnologiya (yunoncha "techné" mahorat san'at, "logos" tushuncha, ta'limot) ishlab chiqarishning biror sohasida xomashyo, material, yarim fabrikat va shu kabilarga ishlov berish yoki qayta ishlash ularning holati, xossalari va shaklini o'zgartirishda qo'llaniladigan usullar (metodlar) majmuni demakdir.¹

Pedagog olimlarning fikrlariga ko'ra (N. Saydahmedov, U. Tolipov, T. Madumarov, M. Kamoldinov) pedagogik texnologiyalarning paydo bo'lish va rivojlanish tarixi 4 bosqichga bo'linadi:

¹ Илюстратор У.И. ва бошқалар. Педагогика. 1000 та саволга 1000 та жавоб. - Т.: ТИИУ, 2012. - 62 б.

MUNDARIJA

20:	2.1. Pedagogik texnologiyaning ilmiy-nazariy asoslari.....	3
	2.2. Innovatsion pedagogika. Ta'lim innovatsiyalarining mohiyati, nazariy asoslari va turlari.....	20
	2.3. Shaxsga yo'natirilgan ta'lim va tanqidiy fikrlashga yo'natirilgan texnologiyalar.....	37
	2.4. Muammoli ta'lim texnologiyasining mohiyati va mazmunini.....	53
	2.5. Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llash.....	67
	2.6. Ta'limning interfaol metodlari.....	78
	2.7. Ta'limda keys texnologiyasi. O'quv-loyihaviy ta'limning asosiy tamoyillari.....	113
	2.8. Ta'lim muassasalarida tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishga texnologik yondashuv va uni loyihalash.....	134
	2.9. Xorijiy manlaktalarda ta'lim taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari va ilg'or tajribalar.....	153
	Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	190
	Mundarija.....	192

A. Musurmanova, N. J. Isagulova, M. T. Jumaniyozova,
A. Sh. Jumayev

UMUMIY PEDAGOGIKA

DARSLIK

Toshkent - "Innovatsiya-Ziyo" - 2020

Muharrir Xolsaidov F.B.

Nashriyot litsenziyasi AI №023, 27.10.2018.

Bosishga 30.10.2020. da ruxsat etildi. Bichimi 60x84.

"Times New Roman" garniturasida.

O'qset bosma usulida bosildi.

Sharti bosma tabog'i 13. Nashr bosma tabog'i 12, 12.
Adadi 300 nusxa.

I bosqich – XX asrning 30-yillari. Pedagogika sohasida dastlab “Pedagogik texnika” tushunchasining paydo bo‘lishi;

II bosqich – XX asrning 40-60 yillari. O‘qitishning texnik vositalarini paydo bo‘lishi va undan foydalanish;

III bosqich – XX asrning 70-80 yillari. O‘qitish texnologiyalarining yangi avlodining yaratilishi; pedagogik texnologiyaning ilmiy asoslarini vujudga kelishi;

IV bosqich – XX asrning 90 yillari XXI asr boshlari. Pedagogik texnologiyalarining ilmiy-nazariy asoslarining yaratilishi, yangi tadqiqot yo‘nalishining paydo bo‘lishi, ilmiy maktablarning shakllanishi.

Pedagogik texnologiya g‘oyasining asoschilari B. Blum, L. Larsen, B. Skinner, D. Finn, D. Kratval hisoblanadi. Ularning bu sohaga qo‘shgan ulushlari: O‘quv maqsadlari taksonomiyasi (1956-y. B. Blum) audiovizual ta‘lim (1946 y. L. Larsen), dasturti o‘qitish tizimi (1954 y. B. Skinner), o‘qitish texnologiyalari (1961-y. D. Finn), dasturlashtirilgan ta‘lim (LOGO), 1968-y. S. Peypert), tarbiya texnologiyalari (D. Kratval) ning nazariy asoslarini yaratganligidadir.

60-70 yillarda pedagogik texnologiyalar sohasida turli ilmiy-nazariy g‘oyalarning paydo bo‘lishi, shakllanishi va amaliyotga tatbiq etilishi geografiyasi yanada kengaydi. AQSH, Italiya, Angliya, Fransiya, Yaponiya, Kanada, Koreya, Rossiya, Vengriya va boshqa mamlakatlarda maxsus pedagogik nashrlar, markazlar, assotsiatsiyalar, ilmiy tadqiqot institutlari va ularda bo‘limlar tashkil etildi.

80 yillardan boshlab rossiyalik pedagog olimlar tomonidan pedagogik texnologiyalarining ilmiy-nazariy asoslari keng tatbiq etila boshlandi. Jumladan, V. P. Bospalko (shaxsga yo‘natirilgan ta‘lim), V. M. Monaxov (aksionatik yondashuv), M. A. Choshanov (muammoli-moddali o‘qitish texnologiyasi), V. F. Shatalov (o‘quv materialining belgisi modellarini asosida ta‘limni jadallashtirish texnologiyasi), I. P. Volkov (rejalashtirilgan o‘qitish), G. K. Selevko (pedagogik texnologiyalar tasnifi), N. F. Galizinalar pedagogik texnologiya tushunchasini ilmiy pedagogik jihatdan tadqiq qildi.

90 yillardan boshlab O‘zbekistonda ham pedagogik texnologiyalarga oid dastlabki ilmiy tadqiqot ishlari paydo bo‘ldi. Jumladan, pedagogik texnologiyalarining ilmiy-nazariy jihatlarini N. S. Saidahmedov, J. Yo‘ldoshev, R. Jo‘rayev, U. Nishonaliyev, B. L. Farberman, N. Azizxo‘jayeva, U. Tolipov, A. Abdugodirov, A. Pardayev va bosh-

qalar tomonidan tadqiq etildi. Respublikamizda “Innovatsion texnologiyalar” markazlari, “Zamonaviy ta‘lim”, “Fan va texnologiyalar” jurnallari tashkil etilgan.

Pedagogik texnologiya nima o‘zi? Ushbu atamaning mohiyati turli olimlar tomonidan turlicha izohlanadi. Ammo izohlarning biri ikkinchisini inkor etmaydi, balki bir birini ma‘qullaydi, to‘ldiradi, uning yangi-yangi qirralarini asoslaydi.

V. Bospalkoning fikricha pedagogik texnologiya o‘quv jarayonini amalga oshirishning mazmunli texnikasi. Bu o‘quvchi mahoratiga bog‘liq bo‘lmagan pedagogik muvaffaqiyatlarini kafolatlay oladigan o‘quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasisdir.

Pedagogik texnologiya - pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan shaxsiy imkoniyatlar, jihozlar va metodologik vositalarda amalda bo‘lishning tizimli yig‘indisi va tartibini bildiradi. (M. V. Klarin)

Pedagogik texnologiya - zarur sharoit yaratish orqali o‘quvchi va o‘qituvchining o‘quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha pedagogik faoliyatning har tomonlama o‘ylangan modelidir. (V. M. Monaxov).

Pedagogik texnologiya - o‘zida turli mualliflar (manbalar)ning barcha ta‘riflari mazmunini qamrab olgan mazmuniy umumlashma hisoblanadi. (G. K. Selevko).

Pedagogik texnologiya - bu o‘qituvchi (tarbiyachi)ning o‘qitish (tarbiya) vositalari yordamida o‘quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta‘sir ko‘rsatish va aks ta‘sir mahsuli sifatida ularda oldindan berilgan shaxs sifatlarini jadal shakllantirishni kafolatlaydigan jarayondir. (N. Saidahmedov).

Pedagogik texnologiya - ilmiylikka asoslangani holda, vaqt va makoraga nisbatan dasturlashtirilgan, oldindan aniq belgilangan natijaga olib keluvchi, pedagogik jarayonlarga oid komponentlarning barchasini birdak ishga sola oluvchi tizimdir. (R. Jo‘rayev)

Pedagogik texnologiya - ta‘lim maqsadlariga va shaxsning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik faoliyatni muttasil ravishda rivojlantirish tizimini loyihalashtir. (N. Azizxo‘jayeva).

I bosqich – XX asrning 30-yillari. Pedagogika sohasida dastlab “Pedagogik texnika” tushunchasining paydo bo‘lishi;

II bosqich – XX asrning 40-60 yillari. O‘qitishning texnik vositalarini paydo bo‘lishi va undan foydalanish;

III bosqich – XX asrning 70-80 yillari. O‘qitish texnologiyalarining yangi avlodining yaratilishi; pedagogik texnologiyaning ilmiy asoslarini vujudga kelishi;

IV bosqich – XX asrning 90 yillari XXI asr boshlari. Pedagogik texnologiyalarining ilmiy-nazariy asoslarining yaratilishi, yangi tadqiqot yo‘nalishining paydo bo‘lishi, ilmiy maktablarning shakllanishi.

Pedagogik texnologiya g‘oyasining asoschilari B. Blum, L. Larsen, B. Skinner, D. Finn, D. Kraval hisoblanadi. Ularning bu sohaga qo‘shgan ulushlari: O‘quv maqsadlari taksonomiyasi (1956-y. B. Blum) audiovizual ta‘lim (1946 y. L. Larsen), dasturti o‘qitish tizimi (1954 y. B. Skinner), o‘qitish texnologiyalari (1961-y. D. Finn), dasturlashtirilgan ta‘lim (LOGO), 1968-y. S. Peypert), tarbiya texnologiyalari (D. Kraval) ning nazariy asoslarini yaratganligidadir.

60-70 yillarda pedagogik texnologiyalar sohasida turli ilmiy-nazariy g‘oyalarning paydo bo‘lishi, shakllanishi va amaliyotga tatbiq etilishi geografyasi yanada kengaydi. AQSH, Italiya, Angliya, Fransiya, Yaponiya, Kanada, Koreya, Rossiya, Vengriya va boshqa mamlakatlarda maxsus pedagogik nashrlar, markazlar, assotsiatsiyalar, ilmiy tadqiqot institutlari va ularda bo‘limlar tashkili etildi.

80 yillardan boshlab rossiyalik pedagog olimlar tomonidan pedagogik texnologiyalarining ilmiy-nazariy asoslari keng tatbiq etila boshlandi. Jumladan, V. P. Bepalko (shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim), V. M. Monaxov (aksiomatik yondashuv), M. A. Choshanov (muammoli-moddali o‘qitish texnologiyasi), V. F. Shatalov (o‘quv materialining belgisi modellari asosida ta‘limni jadallashtirish texnologiyasi), I. P. Volkov (rejalashtirilgan o‘qitish), G. K. Selevko (pedagogik texnologiyalar tasnifi), N. F. Galzinalar pedagogik texnologiya tushunchasini ilmiy pedagogik jihatdan tadqiq qildi.

90 yillardan boshlab O‘zbekistonda ham pedagogik texnologiyalarga oid dastlabki ilmiy tadqiqot ishlari paydo bo‘ldi. Jumladan, pedagogik texnologiyalarining ilmiy-nazariy jihatlari N. S. Saidahmedov, J. Yo‘ldoshev, R. Jo‘rayev, U. Nishonaliyev, B. L. Farberman, N. Azizxo‘jayeva, U. Tolipov, A. Abdugodirov, A. Pardayev va bosh-

qalar tomonidan tadqiq etildi. Respublikamizda “Innovatsion texnologiyalar” markazlari, “Zamonaviy ta‘lim”, “Fan va texnologiyalar” jurnallari tashkili etilgan.

Pedagogik texnologiya nima o‘zi? Ushbu atamaning mohiyati turli olimlar tomonidan turlicha izohlanadi. Ammo izohlarning biri ikkinchisini inkor etmaydi, balki bir birini ma‘qullaydi, to‘ldiradi, uning yangi-yangi qirralarini asoslaydi.

V. Bepalkoning fikricha pedagogik texnologiya o‘quv jarayonini amalga oshirishning mazmunli texnikasi. Bu o‘qituvchi mahoratiga bog‘liq bo‘lmagan pedagogik muvaffaqiyatlarini kafolatlay oladigan o‘quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyhasidir.

Pedagogik texnologiya - pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan shaxsiy imkoniyatlar, jihozlar va metodologik vositalarda amalda bo‘lishning tizimli yig‘indisi va tartibini bildiradi. (M. V. Klarin)

Pedagogik texnologiya - zarur sharoit yaratish orqali o‘quvchi va o‘qituvchining o‘quv jarayonini loyihalashtirish, tashkili etish va o‘tkazish bo‘yicha pedagogik faoliyatning har tomonlama o‘ylangan modelidir. (V. M. Monaxov).

Pedagogik texnologiya - o‘zida turli mualliflar (manbalar)ning barcha ta‘riflari mazmunini qamrab olgan mazmuniy umumlashma hisoblanadi. (G. K. Selevko).

Pedagogik texnologiya - bu o‘qituvchi (tarbiyachi)ning o‘qitish (tarbiya) vositalari yordamida o‘quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta‘sir ko‘rsatish va aks ta‘sir mahsuli sifatida ularda oldindan berilgan shaxs sifatlarini jadal shakllantirishni kafolatlaydigan jarayondir. (N. Saidahmedov).

Pedagogik texnologiya - ilmiylikka asoslangani holda, vaqt va makonga nisbatan dasturlashtirilgan, oldindan aniq belgilangan natijaga olib keluvchi, pedagogik jarayonlarga oid komponentlarning barchasini birdak ishga sola oluvchi tizimdir. (R. Jo‘rayev)

Pedagogik texnologiya - ta‘lim maqsadlariga va shaxsning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik faoliyatni mutasili ravishda rivojlantirish tizimini loyihalashtir. (N. Azizxo‘jayeva).

Pedagogik texnologiya - dunyo fan-texnika taraqqiyoti talablari asosida kadrlar tayyorlash sifat samaradorligini ta'minlash maqsadida o'qituvchi va o'quvchining intellektual imkoniyatlari, mahorati ilg'or pedagogik tajribalar, fan yutuqlaridan umumli foydalangan holda o'quv-tarbiya jarayonini modernizatsiya qilish, loyihalashtirish, oldindan rejalashtirilgan, yuqori natijaga erishish kafolatidir. (O. Musurmanova).

Pedagogik texnologiya - ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va boshqalarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va aniqlashning izchil metodi demakdir. (YUNESKO).

“YUNESKO” ta'rifidan kelib chiqqan holda shakllantirilgan bo'lib, ta'lim tizimi iste'molida “pedagogik texnologiyalar”, “zamonaviy pedagogik texnologiyalar”, “ilg'or pedagogik texnologiyalar” kabi atamalardan foydalanilmoqda. Ushbu tushunchalarning maqsad va mazmuni bir xil bo'lsada, ularning xususiy ishlaltilish jarayoni turlicha bo'lishi mumkin.

Pedagogik texnologiyalar ta'limni tashkil etishning an'anaviy shakllariga nisbatan quyidagi konseptual ijtimoiy xarakterdagi imkoniyatlarning yaratilishi bilan xarakterlanadi:

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni talablari asosida ma'naviy, jismoniy kamol topgan, erkin va mustaqil fikrlaydigan, respublikamizni jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga munosib hissa qo'shadigan, ilg'or texnika va texnologiyaga oid bilim, ko'nikma va malakaga ega bir nechta kasb sirlarini egallagan chet tillarda erkin so'zlasha oladigan, raqobatchilik mutaxassislarini tarbiyalash bo'yicha olib borilayotgan muhim chora-tadbirlar muvaffaqiyatli amalga oshiriladi;

zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini amaliyotga joriy etish uchun shart-sharoit, imkoniyatlar yaratiladi;

zamonaviy o'quv-uslubiy materiallardan foydalanish zaminida ta'lim-tarbiya jarayoni puxta rejalashtiriladi, bashoratlanadi, loyihalashtiriladi, natija kafolatlanadi;

ta'lim-tarbiya jarayoni subyektlari mavjud ilmiy-nazariy, metodik zaxiralardan oqilona foydalanadilar, vaqtni umumli sarflaydilar,

pedagogik ijodiy faoliyat vujudga keladi, kommunikativ kompetentlik namoyon bo'ladi;

jamoa iqtisodiy-ma'naviy muhit barqaror bo'ladi, uni innovatsion boshqarishga erishiladi;

o'qituvchi global internet tarmog'i, multimedia tizimlari va masofadan o'qitish usullaridan foydalangan holda, innovatsion pedagogika, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini egallash, ularni o'quv jarayoniga faol tatbiq etish bo'yicha o'z kasb mahoratini, ilmiy-pedagogik faoliyatini doimiy oshirib borishga mas'uliyat bilan yondashadi.

Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir:

dars jarayonida beriladigan materiallarning ilmiy-nazariy qimmatga egaligi;

o'quv tarbiya jarayonining puxta loyihalashtirilishi, dasturlanishi;

o'qituvchi va o'quvchining subyekt-obyekt sifatidagi kommunikativ qobiliyatini to'liq safarbar etilishi;

o'quv-tarbiya jarayonida o'qituvchining ijodkorligi, kasbiy kompetentligi, tashabbuskorligi, novatorligi yaxlit namoyon etilishi;

o'quvchining umumpedagogik, psixologik hamda o'quv fanidan chuqur bilim, amaliy tayyorgarlik bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi;

ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga innovatsion yondoshuv, AKTDan umumli foydalanish, yangi va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining amaliyotda tatbiq etilishi;

ta'lim-tarbiya jarayonini innovatsion boshqarish va unga rahbarlik;

ta'lim-tarbiya maqsadiga erishish, yuqori natijani qo'lga kiritish uchun inson imkoniyatlari bilan texnik quvvatning yakdli harakatga keltilishi;

har bir texnologiyaning mavjudlik jihatidan individualligi, lekin metodologiyada ko'zlagan maqsadning bir xilligi, pedagogik muvaffaqiyatlarining kafolatlanganligi;

o'quv tarbiya jarayonida takrorlanuvchanlikning ta'minlanishi va tezkor qaytuvchan aloqaning mavjudligi;

pedagogik faoliyatning qiziqarliligi, sinfning yoppasiga faolligini ta'minlanishi, o'quvchi bilimni to'liq namoyon etishga, qobiliyatini

ro'yobga chiqarishga qaratilganligi, vaqtdan umumli foydalanilishi, har ikkala subyektda o'z ustida ishlash motivining yuqoriligi;

o'quvchidagi bilish faoliyatini, o'zlashtirish darajasi samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilganligi bilan xarakterlanadi.

Pedagogik texnologiyalarning negizida o'quvchi va o'qituvchining ijodiy pedagogik faoliyati yotadi.

Ilmiy-nazariy faoliyat jarayonida o'qituvchi ilmiy, nazariy, metodik xarakterdagi manbalarni o'rganadi va o'z faoliyati jarayonida undan ijodiy foydalanadi. O'quvchi esa yangi ilmiy-amaliy bilimlarni egallaydi. O'z tajribalari asosida ilmiy-metodik materiallar (tezis, ma'ruza, maqola, uslubiy qo'llanma, o'quv qo'llanmasi, darslik va b.q) tayyorlashi va chop etilishi mumkin. V. E. Pisarev va T. E. Pisarevalarning fikricha ilmiy pedagogik faoliyat nazariy va tajriba-sinov ko'rinishlaridan iboratdir.

Pedagogik faoliyatning amaliy jihati o'qituvchining ilmiy-nazariy, metodik bilimni o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchi bilan bo'ladigan kommunikativ faoliyatida ijodkorlik va mahorat bilan namoyon etishdir. Har ikkala subyektning ham o'quv fani bo'yicha samaradorlikka erishish mezonlari aynan shu bosqichda o'zini namoyon etadi.

Ruhiy-kommunikativ jarayon o'qituvchi va o'quvchining ruhiyati, dunyoqarashi, ma'naviy dunyosi, xatti-harakati, ongi, tafakkuri bilan bog'liq.

Pedagogik faoliyatni yaxlit qamrab olishga qaratilgan pedagogik texnologiyani vertikal tuzulmasini 4 guruhga ajratish mumkin
(G. K. Selevko)

O'qituvchi ham, o'quvchi ham dars jarayoniga aynan ruhiy-kommunikativ holatda ijodiy yondoshadi. Ya'ni, fanga munosabat, darsga tayyorgarlik, unda faollikni namoyon etish, ijodiy yondoshish, izlanish, yangiliklarni ma'qullash, progressiv g'oyalarni tezkor qabul qilish, mas'uliyatlik, tashabbuskorlik va boshqa pedagogik va psixologik holatlar aynan ruhiy-kommunikativ vaziyat bilan bog'liqdir. Ijodiy pedagogik faoliyat mazmunan ta'lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish, boshqarish natijani analiz va sintez qilish, monitoring olib borish, xulosa va tavsiyalar yaratish va baholash kabi tarkibiy qismlardan iboratdir.

Metatexnologiya – mohiyatan ijtimoiy-siyosiy, ta'lim-tarbiya-viy jarayonning geografyasini kengligi bilan xarakterlanadi. Ya'ni mamlakat, mintaqa, ta'lim muassasi miqyosida tabiiq etiladigan rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi, mintaqaviy ta'lim sifatini boshqarish texnologiyasi, ta'lim muassasida tashkil etiladigan tarbiyaviy ishlar texnologiyasi tarzida bo'lishi mumkin.

Makrotexnologiya – ma'lum bir o'quv tarmog'i, ta'lim-tarbiya yo'nalishi, o'quv fanlariga xos bo'lgan pedagogik texnologiyalar demakdir. Masalan u yoki bu o'quv fanni o'qitish texnologiyasi, to'ldiruvchi ta'lim texnologiyasi.

Mezotexnologiya – lokal texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining ma'lum bir qismini didaktik, tarbiyaviy, metodik vazifalarini hal etishga yo'naltiriladi. Masalan, subyekt va obyektning alohida faoliyat turlari, bilimlarni o'zlashtirish, materiallarni takrorlash, o'quvchilar bilimni, tarbiyalanganlik darajasini nazorat qilish texnologiyasi.

Mikrotexnologiya – kichik hajm, doiradagi tezkor vazifalarni bajarishga, subyektlarning individual va o'zaro maqsadli harakatini samarali tashkil etishga qaratiladi. Masalan, yozuv ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi, shaxsning u yoki bu sifatlarini shakllantirishga qaratilgan texnologiya.

Pedagogik texnologiyaning gorizontal tuzilmasi esa mohiyatan bir-biri bilan aloqador uch asosiy jihatdan iboratdir:

1. Ilmiylik – u yoki bu texnologiyaning pedagogika va boshqa turdosh fanlarning ilmiy-nazariy g'oyalari asosida ifodalinishidir.
  2. Rasmiy tavsifiy-texnologiya oldindan bashorat qilingan natijaga erishish uchun maqsad, vazifa, mazmun, shakl, metod va vositalar, faoliyat algoritmi, qo'llanilgan modellar majmuasi shaklida ifodalinishidir.
  3. Jarayonli faoliyat – ta'lim-tarbiya maqsadiga erishish faoliyat jarayonida amalga oshadi. O'quvchi va o'qituvchining kommunikativ munosabatlari, ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni puxta rejalashtirish, tashkil etish, yakuniy xulosa chiqarish, boshqarish, natijani tahlil etish va baholash aynan amaliy faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi.
- Shunday qilib, pedagogik texnologiyalarning fanga va ta'lim-tarbiya amaliyotiga kirib kelishi davr talabi, pedagogika va metodika

fanlarining rivoji, kadrlar tayyorlash borasida bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning mahsulidir.

Pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari, tamoyillari va turlari

Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos qonuniyatlari ham mavjud bo'lib, ular o'quv-tarbiya jarayonida pedagogik faoliyat natijalaridagi ijobiy sifat o'zgarishini kafolatlaydi. "Ta'lim qonuniyatlari ta'lim jarayonida ro'y beradigan hodisalar o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlar, ularning mohiyatini ifodalovchi shart-sharoit, asosdir"².

Pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari quyidagilardan iborat:
o'quv-tarbiya jarayonini puxta loyihalashtirish, bashoratlash, dasturlashtirish zamirida o'qituvchi va o'quvchi bilimi, imkoniyatlari, qobiliyatini metodik-texnik vositalar bilan birlashtirgan holda sifat va samaradorlikka erishish;

o'quv-tarbiya jarayonini jamiyat taraqqiyoti talablari asosida tashkil etish, vaqtdan umumiy foydalanish, natijaning kafolatlanganligi; o'quv-tarbiya jarayonida fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan samarali foydalanishda subyekt-subyekt faolligi, novatorligi, ijodkorligining ustuvorligi, pedagogik hamkorligi;

ta'lim-tarbiya mazmuni, shakli, metod va vositalarining progressiv xarakterga egaaligi;

ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarishning innovatsion xarakterdaligi;

o'zlashtirishning puxtaligi, natijaning amaliy xarakterdaligi; o'quv materiali mazmunining mohiyati texnologik vositalar (interfaol metodlar, AKT, texnologiyalar) asosida o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda tanlanishi.

Pedagogik texnologiyaning metodologik asosi bo'lib umuminsoniy va milliy qadriyatlar, O'zbekiston Respublikasining yoshlar ta'limi va tarbiyasiga oid qonunlari, ratifikatsiya qilingan xalqaro qonun hujjatlari, O'zbekiston Prezidentining ma'ruzalari, asarlari, Farmon, Qaror va Farmoyishlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquqiy-me'yoriy hujjatlari, davlat dasturlari, mamlakatimiz hamda dunyo miqyosida ta'lim

texnologiyalariga oid ixtirolar, novatorlik g'oyalari, mutaxassis olimlarning ushbu soha yuzasidan olg'a surgan ilmiy-nazariy g'oyalari, qarashlari, xulosa va tavsiyalari xizmat qiladi.

Metodologik asos esa muayyan nazariya va ta'limlarning yertaricha ilmiy asoslanishi, shaxs faoliyatini to'g'ri uyushtirish uchun asos (negiz) bo'lib xizmat qiladigan muhim, yetakchi g'oyalardir³.

Demak, pedagogik texnologiyaning ijimoiy hayot taraqqiyotiga ta'siri, jamiyat talablari asosida inson kapitalini yaratishdagi o'rni va unga metodologik yondoshuvga bog'liqlidir. Chunki ta'lim muassasalari kadrlar tayyorlashda jamiyat va davlat buyurtmasini bajaradi.

Pedagogik texnologiyaning mohiyati ta'lim-tarbiya jarayoniga texnologik yondashuv ya'ni, qo'yilgan maqsadni amalga oshirish uchun o'quv vositalaridan aniq va samarali foydalanish, mavjud texnik hamda metodik imkoniyatlarni to'liq safarbar etishdan iboratdir. Texnologik yondashuv jarayonni loyihalashning metodik muvaffaqiyati garovidir. Ta'lim-tarbiya jarayoniga texnologik yondashuv asosida loyihalashtirish va uni amalioyoga tatbiq etishda bir qator ta'limiy-tarbiyaviy vazifalar o'z-o'zidan hal etiladi. Jumladan, umumiy va xususiy maqsadlar, ta'lim-tarbiya tamoyillari, qonuniyatlari aniqlanadi, jarayon loyihalashtiriladi (shakl, metod, vosita, mazmun, vaqt me'yorlari, bilim, malaka, ko'nikma mezonlari, ilg'or tajriba, fan-texnikaning zamonaviy yutuqlari, xalqaro ta'lim-tarbiya natijalariga

Xususiy tamoyillar
ijodkorlik, tashabbuskorlik,
ta'lim-tarbiya jarayoniga dasturiy
munosabat;
o'quv-tarbiya jarayonini ol-ahdan
loyihalash;
uzviylik va uzluksizlik;
texnologik yondashuvning us-
tuvorligi;
subyekt-subyekt munosabatlarning
ustuvorligi;
ilmiy-texnik yutuqlar, ilg'or
tajribalar, pedagogik g'oyalar
yaxlitligi;
qiziqarlik, faollik;
natijaning ustuvorligi, kafolatliigi;
motivatsiyaning yuqoriligi.

² Ишортов У.И. ва Бошқаруш. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб. - Т.: ТДПУ, 2012. - 62 б.

qo'yiladigan talablar, pedagogik ijodiy hamkorlik va b.q), tashxislanadi, ta'lim-tarbiyaning mazmunan va tematik yangi yo'nalishlari belgilanadi, jarayonni boshqarishning innovatsion shakli aniqlanadi, natijalar standartlashtiriladi, ta'lim-tarbiya jarayonining ham obyekti ham subyekti hisoblangan o'qituvchi va o'quvchi kommunikativ faoliyatining shakli va mazmuni rejalashtiriladi. O'qituvchi va o'quvchining ichki va tashqi resurslaridan oqilona foydalaniladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonining muvaffaqiyatini kafolatlovchi pedagogik omillardan biri tamoyillar hisoblanadi. "Ta'lim tamoyillari-ta'lim nazariyasining asosiy yetakchi qoidalari bo'lib, o'qitish asosidagi ta'lim va uni tashkil etish jarayonini tashkil etish mazmuni, shakli, metodi, vositalarini tanlashni belgilaydigan boshlang'ich asos hisoblanadi"⁴.

Ta'lim-tarbiya jarayonida foydalaniladigan tamoyillar loyihalashtirilgan dars mavzusining xarakteri, o'quvchi shaxsi hamda sinf jamoasining o'quv fanga bo'lgan qiziqishi, qobiliyati, ehtiyoji, dunyogarashti, psixologik xususiyatlari, motivatsiyasi, faolligi va boshqa xususiyatlariga qarab tanlanadi. Bir o'quv-tarbiyaviy mashg'ulot jarayonida bir necha tamoyillardan foydalaniladi.

Pedagog olimlarning tasnifiga ko'ra pedagogik texnologiyalar mazmun, mohiyat, yo'nalishiga qarab 12 ta turga ajratiladi:

- Ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalashga va uni amalga oshirishga texnologik yondashuv bir necha bosqichdan iboratdir.*
- I bosqich – ta'lim-tarbiya jarayonining umumiy va xususiy maqsad, vazifalarini belgilab olish.
  - II bosqich – natijani bashorallash, pedagogik psixologik metodik tashxislash.
  - III bosqich – ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalashtirish.
  - IV bosqich – paxta reja, loyihalashtirish asosida o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish.
  - V bosqich - natijani baholash, umumlashtirish, xulosalash, qaror qabul qilish, faoliyatning kelgusi yangi yo'nalishlarini belgilab olish.

⁴ Илюстрован У.И. на Бонификация. Педагогика: 1000 та санога 1000 та жаваб. - Т.: ТДПУ, 2012. - 62 б.

1. Qo'llanish darajasi bo'yicha (umumiy pedagogik; xususiy pred-metli; lokal, modulli, tor pedagogik).

2. Falsafiy asos bo'yicha (materialistik, idealistik, dialektik, metafizik, insonparvar, antroposofiya, teosofiya, pragmatistik, ekzistensialistik).

3. Ruhiy rivojlanishning yetakchi omillari bo'yicha (biogenli, sosiogenli, psixogenli).

4. O'zlashtirish konsepsiyasi bo'yicha (assosativ-reflektorli, rivojlanituvchi, bixevioristik, geshalt texnologiya, suggestiv, neyroin-givistik).

5. Shaxs tuzilmasiga yo'naldirish bo'yicha (informatson, operatsion, hayajonli-axloqiy, o'z-o'zini rivojlantiruvchi, evristik va amaliy).

6. Mazmunli va tuzilish xarakteri bo'yicha (ta'limiy va tarbiyaviy, dunyoviy va diniy, umumta'lim va kasbga yo'naltirilgan, gumanitar va texnokratik, turlicha sohaviy-texnologik, xususiy predmetli hamda monotexnologiyalar va politexnologiyalar).

7. Tashkiliy shakllar bo'yicha (sinf-dars, muqobilli, akademik, yakka tartibli, guruhlil, jamoa bo'lib o'qish usullari, tabaqalashtirilgan ta'lim).

8. Bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish turi bo'yicha (ma'ruzali klassik o'qitish; audiovizual texnik vositalar yordamida o'qish; "maslahatchi tizim"; kitob yordamida o'qitish; "repetitor" tizimi; "dasturli ta'lim").

9. Bolaga yondashish bo'yicha (avtoritar, didaktotsentrik, shaxsga yo'nalgan texnologiyalar, hamkorlik texnologiyasi, erkin tarbiyalash texnologiyasi, ezoterik texnologiyalar).

10. Usuvor metodlar bo'yicha (reproduktiv, tushuntirish-ko'rinish, rivojlantiruvchi ta'lim, muammoli ta'lim, ijodiy, dasturli ta'lim).

- Umumpedagogik tamoyillar*
- ilmiylik;
  - izchillik;
  - sistemlilik;
  - ijtimoiy-g'oyaviylik;
  - ko'rgazmalilik;
  - ta'lim-tarbiya birligi;
  - nazarbining amaliyoti bilan bog'liqligi;
  - insonparvarlik;
  - ta'lim-tarbiyaning o'quvchilar yosh psixologik xususiyatlariga mosligi;
  - bola shaxsini hurmat qilish;
  - pedagogik hamkorlik;
  - kommunikativlik;
  - fanlararo aloqadorlik;
  - interfaol shakl, metod

lim, dialogli, o'yini ta'lim, o'z-o'zini o'qitish ta'limi, informatsion ta'lim).

11. Mavjud an'anaviy tizimlarni yangilash yo'nalishtari bo'yicha (munosabatlarni insonparvarlashirish va demokratalashirish asosida; bolalar faoliyatini faollashirish va jadalashirish asosida; tashkilashirish va boshqarish samaradorligi asosida; o'quv materiallarini metodik va didaktik rekonstruksiyalash asosida; tabiatan monandlik, muqobillik texnologiyalari; mualliflik maktabining yagona texnologiyasi).

12. Tahsil oluvchilar toifasi bo'yicha (ommaviy texnologiya, olg'a odinlovchi ta'lim, to'ldiruvchi, o'zlashtirmovchilar bilan ishlash texnologiyalari, iqtidorliar bilan ishlash texnologiyalari).

Pedagog olimlarning tasnifiga ko'ra ta'lim-tarbiya amaliyotida pedagogik texnologiyalarning juda ko'plab turlaridan foydalaniladi. Pedagogik texnologiyalardan ilmiy-texnik resurslar bazasi, o'quv fani xarakteri, maqsad va vazifalari, mazmuni, didaktik jarayonning mohiyati, sub'yektlar imkoniyati, motivatsiyasi, muhit va sharoit inobatga olinadi.

O'quv maqsadlarini texnologik loyihalash

Ta'lim texnologiyasida o'quv maqsadlarini loyihalash, uning bosqichlari sifatini ta'minlash, ta'lim subyektlarini kognitiv jarayonga tayyorlash, innovatsion didaktik materiallar yaratish, ta'limni tashkil etish va uning samarali natijasini ta'minlash, o'quvchining chuqur bilim, ko'nikma va malaka egallashiga erishishga alohida e'tibor qaratiladi. Buning uchun ta'lim texnologiyasi tarkibiy tuzilmasining izchilligi, muhim ahamiyatga egadir.

K. Ishmatovning tasnifiga ko'ra u quyidagi tarkibiy qirralardan iboradir:

- o'quv maqsadlarini ketma-ketlik qatorini ishlab chiqish yoki pedagogik maqsadlar taksanomiyasi tizimini yaratish;
- o'quv maqsadlarini nazorat topshiriqlariga aylantirish;
- maqsadlarga erishish yo'llarini qo'llash;
- korreksiya (tuzatish);
- natijani baholash;

Taksanomiya (grekcha - tartib bilan joylashish) asosan biologiya fanida obektlarni tabiiy o'zaro bog'liqligiga asoslanib, tobora murakkablashib boradigan ketma-ketlikda turkumlash, sistemalashirish degan ma'noda ishlatilib kelinadi. Aynan shu mazmundan kelib chiqqan holda pedagogika fanlari turkumida ham taksanomiya akamasi ta'lim maqsadlarini turkumlash, sistemalashirish va ularning ketma-ketligini ta'minlash maqsadida ishlatiladi.

Ta'lim maqsadlarini turkumlash muammosi ilk bor AQSH psixolog olimi B. Blum tomonidan 1956 yil "Taksanomiya" ilmiy asarida ishtirok qilingan. U o'quv maqsadlarini kognitiv sohasini tartibli tizimini ilmiy-nazariy asosladi, uning bu tizimi dunyo pedagog va psixolog olimlari, shuningdek, YUNESKO tomonidan ham tan olindi.

Kognitiv (bilishga oid) soha. Bu o'quvchining bilim, ko'nikma malakani egallashgacha bo'lgan pedagogik-psixologik talablarni o'z ichiga oladi. Ya'ni, yangi bilimlarni o'zlashtirish, uning mazmun va mohiyatini chuqur anglash, hayotda qo'llay bilish, turli nazariy g'oyalarni qiyosiy tahlil etish zaminida xulosalar chiqarish, axborotlarni to'g'ri qabul qilish va baholash kabilarni o'zida namoyon etadi. Bilish falsafiy nuqtayi nazardan "ma'naviy-ruhiy hodisa" insonning olamini anglash qobiliyati, saralangan, tartibga solingan, muayyan usul (metod) yordamida olingan, ma'lum mezonlarga (me'yorlarga) muvofiq tartibga solingan, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan, odamlar va butun jamiyat tomonidan aynan bilish sifatida tan olinadigan axborot. U amal qilinish darajasiga ko'ra kundalik yoki

1956-yilda YUNESKO tomonidan B. Blum taksanomiya-sining 40-yilligi xalqaro miqyosda nishonlanadi. Butun dunyo pedagog-psixolog olimlari tomonidan yana qator taksanomiya-lar ishlab chiqilgan bo'lib, amaliyotda faqat B. Blum taksanomiyasi foydalaniladi.

B. Blum taksanomiyasi o'quvchi uchun uchta sohada yordam beradi.

1. Kognitiv (bilishga oid) soha.
2. Afferktiv (hissiyotli-qadriyatli) soha.
3. Psixomotor (harakatga oid) soha.

odatdagi va maxsus; sohalarga ko'ra kasbiy va amaliy; shaxsga doir aqliy bilish va hissiy bilish turlariga bo'linishi mumkin⁵.

DTS, darsliklar, dasturlar, o'quv metodik qo'llanmalar, ilmiy-nazariy adabiyotlar, AKT yangiliklari, ilg'or amaliy tajriba natijalari bilish uchun vositadir. Kognitiv maqsadlarga asosan dars jarayonida erishiladi. **Affektiv (hissiyoti-qadriyatli) soha.** Bunga ilmiy-nazariy bilimlarni oddiy idrok etish, ularni chuqur o'zlashtirish va o'z munosabatlarini bayon etish bosqichlaridan to o'qituvchining atrof-muhitga, bo'lavotgan voqea-hodisalarga nisbatan hissiy-shaxsiy nuqtayi nazarini shakllantiruvchi maqsadlar majmuasi kiradi. O'quvchining u yoki bu nuqtayi nazarga, voqea-hodisaga qiziqishi, o'z munosabatini bildirishi, mohiyatan anglab etishi, xulosa chiqarishi, qaror qabul qilishini shakllantirish kabi maqsadlar shular jumlasidandir.

Bu o'rinda hissiyotni ijobiy natija uchun yo'naltirish, uni jilovlay bilish, qo'yilgan maqsadga yetish uchun zamindir. Affektiv maqsadlar Shaxsning ichki hissiy holati, rivojlanish darajasi bilan bog'liq. Bu taksomomiyaga asosan tarbiya natijasini tashxislashda qo'llaniladi.

Psixomotor (harakatga oid) soha. Bu o'qituvchining psixologik, ma'naviy xatti-harakatini maqsad sari yo'naltirish bilan bog'liq holatdir. Ya'ni, unga harakat yo'nalishini ongli ravishda boshqarish, harakatlarning o'z o'rnida, o'qituvchi-o'quvchi etekeyi doirasida bo'lishini ta'minlash, chaqonlik, aktyorlik mahoratini namoyon etish, tartibli, estetik harakatlarni muvofiqlashtirish, shakllantirishga oid maqsadlar kiradi. Psixomotor soha o'quv maqsadlari aniq namoyon bo'ladigan xat-tiharakatlar bilan xarakterlanadi. B. Blum taksomomiyasining tarkibiy qismlari: bilish, tushunish, qo'llash, analiz, sintez, baholash kabildan iboratdir.

Bilish — ilmiy-nazariy bilimlarni g'oyalari, aniq dalillar, xulosa va tavsiviyalar, amaliy tajriba asosida xotirada saqlab qolishdan iboratdir. Egallangan bilim takrorlash zaminida mustahkamlanadi, darslikdan ustubiy, o'quv qo'llanmalar, OAV, internet materiallari vositasida to'ldiriladi, boyitiladi. Bilish ma'naviy komillik poydevoridir.

B. Blum taksomomiyasi bo'yicha kognitiv sohada quyidagi talablarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

ilmiy-nazariy dalillar, atamalar bilish;

dallilarni tanlash va anglash usulini bilish;

voqea-hodisalarning taraqqiyot dinamikasini bilish;

guruhlash, tabaqalash, turkumlashni bilish;

nazorat qilish, xulosalash, baholash mezonlarini bilish;

qo'llaniladigan usul va yo'llarni bilish;

voqea-hodisalarning borishi, natijasi, mohiyatini oldindan baho-ratlashni bilish;

egallangan nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda, jarayon va holda qo'llashni bilish.

Tushunish — dars jarayonida o'rganilgan nazariy tushunchalarni mazmun va mohiyatini ongli ravishda anglash, ularga nisbatan o'z munosabatini shakllantirishdir. Shuningdek, o'quvchi tomonidan egallangan nazariy bilimlarni og'zaki yoki yozma ravishda tushuntirib berish, bayon etish, voqea va hodisalarning borishi, natijasi, oqibatini oldindan tasavvur etish, shunga qarab o'z-o'zining faoliyatini algo-rimlashtirishdan iboratdir.

Qo'llash — o'rganilgan materiallarni zarur vaziyat bo'lgan vaqtda qo'llashdan iboratdir. Bunga g'oyalari, tushunchalar, qonun-qoidalar, atamalar, metodlar, qonuniyatlar tamoyillar, xulosa va tavsivialarni amalda qo'llash nazarda tutiladi. Bu o'quv maqsadlari taksomomiyasining materialni bilish, tushunishga nisbatan materialni yuqori darajada egallanganligini amalda namoyon etuvchi ma'suliyatli bos-qiqlik hisoblanadi.

Tahlil — bu materialni yaxlit yoki qismlarga bo'lib bilishni ang-latadi. Bu jarayon mantiqiy tafakkurni talab etadi. O'quvchining bilim darajasi, materialni mazmun va mohiyatan chuqur anglab yetishi, tushunishi, amaliyotda qo'llay olishi tahlilni asosli va ishonchli bo'lishi uchun zamindir. Tahlillar asosida xulosa va tavsiviyalar ishlanadi, o'quv maqsadlarining fan yoki alohida bo'limi, mavzulari bo'yicha kelgusi faoliyat uchun maqsadlar belgilab olinadi.

Sintez — ushbu toifa o'quv materialini alohida qismlarga ajratilgan tahlillari asosida yaxlit maqsadli natijani ifodalaydi.

Baholash — o'quvchi tomonidan u yoki bu material(badiiy asar, qonuniyat va qonunlar, ilmiy izlanish natijalari, egallangan bilim dalillarini) o'zlashtirish natijalarining indeks va indikatorlariga qarab aniq maqsad nuqtayi nazaridan baho berishdan, munosabat bildirishdan, o'lchashdan iboratdir.

⁵ Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lugati. - T. Gofur Gulom nomidagi nashriyot markazi, 2009. - 79 b.

Baholash jarayoni bilish natijalarini baholash mezonlariga asoslanishidan iboradir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Pedagogik texnologiya tushunchasiga ta'rif bering?
2. Pedagogik texnologiyaning rivojlanish davrlarini sanang?
3. Pedagogik texnologiyalarning prinsiplarini tushuntiring?
4. B. Blum taksonomiyasini mohiyatini izohlang?
5. Pedagogik texnologiya qonuniyatlarini tushuntirib bering?

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali yoki "Qora quti metodi" yordamida 6 ta guruhga ajratadi.

2-bosqich: "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" mavzusining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlarini eslab flipchart-ga yozadilar. Mavzuga oid ilmiy atamalarni muhokama qiladilar.

1-bosqich. Pedagogik texnologiyalarning turlari, interfaol metodlari va ularning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlang.

"Pedagogik texnologiyalarning turlari, interfaol metodlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari" mavzusini yoritib bering.

1. An'anaviy ta'lim texnologiyasi haqida tushuncha bering?
2. Y. A. Komenskiyning dars-sinf sistemasini tushuntiring.
3. Innovatsion pedagogik texnologiya va interfaol metodlar haqida tushuntirib bering?
4. Noan'anaviy darsning xususiyatlari haqida ayting?

5. An'anaviy ta'lim bilan zamonaviy ta'lim turlarining yutuq va kamchiliklarini tushuntiring?

An'anaviy ta'lim yutuqlari	Zamonaviy ta'lim yutuqlari
An'anaviy ta'lim kamchiliklari	Zamonaviy ta'lim kamchiliklari

TA'LIM INNOVATSIYALARINING MOHIYATI, NAZARIY ASOSLARI VA TURLARI

Reja:

1. Innovatsion pedagogika va ta'lim innovatsiyalari. Ta'lim innovatsiyalarining turlari.
2. Novatsiya (yangilanish). Novatsiya va innovatsiyaning farqli jihatlari.
3. Innovatsion faoliyat mazmuni. Pedagogning innovatsion faoliyati.
4. Ta'lim innovatsiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish bosqichlari.

Mavzuning qisqacha mazmuni: innovatsion pedagogika va uning mazmuni, ta'lim innovatsiyalarining turlari, novatsiya va innovatsiya tushunchalarining o'ziga xos xususiyatlari, o'qituvchining innovatsion faoliyati, ta'lim innovatsiyalarining umumiy xususiyatlari haqida so'z yuritiladi.

Tayanch tushunchalar: novatsiya, innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsiyalarning turlari, innovatsion o'zgarishlarning yo'nalishlari.

Innovatsion pedagogika va ta'lim innovatsiyalari. Ta'lim innovatsiyalarining turlari

Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida taraqqiyotning yangi istiqbollari ochib berdi. "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ni amalga oshirishda yosh avlodga chuqur bilim beradigan, fikrlash doirasi keng, kasbiy ko'nikmalarga ega bo'lgan, huquqiy demokratik jamiyat a'zolarini ozod va erkin yashashga, mustaqil fikr yuritishga o'rgata oladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash asosiy vazifa qilib belgilangan.

"Hozirgi keskin raqobat sharoitida innovatsion texnologiyalar va ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishlari uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga

ega⁶⁶. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi – bu insonning turli sohalarida maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellektual va axloqiy rivojlanishidir.

XXI asr axborotlashtirish asri bo'lib, bunda uzluksiz ta'lim olish organeligina zamon bilan hamnafas bo'lish mumkin.

“Innovatsiya – maqsadga yo'naltirilgan o'zgarishlar bo'lib, ma'lum bir ijtimoiy birlikka-muassasa, uyushma, jamoa va guruhlariga yangi va nisbatan barqaror bo'lgan elementlarni, umumiy holda xalqning ma'naviy-madaniy munosabatlari va mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan yangiliklarni kiritishdir”⁷.

“Innovatsiya ... ta'limda “miqdor”ning “sifat”ga o'zgarishi ya'ni kuchli darajadagi sifat bu sinfda o'zaro interfaol harakatlarni fikrni ifodalash uchun imkoniyatlar yaratish, hayotiy tajribalarni o'rganish kabi yangi va samarali yondoshuv va strategiyalar orqali ifodalangan amallarining jamlanmasidir”⁸.

Pedagogik innovatsiyalar tegishli sohada ijobiy o'zgarishlarni sozdir etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniladi. Bu turdagi innovatsiyalarni asoslash muayyan bosqichlarda amalga oshadi. Ular quyidagilar:

- 1-bosqich. Yangi g'oyaning tug'ilishi (Kashfiyot bosqichi);
- 2-bosqich. Yangi g'oyaga tayangan holda yangilikni asoslanishi;
- 3-bosqich. Asoslangan yangilikning amaliyotda qo'llanilishi;
- 4-bosqich. Yangilikning yoyilishi va keng ko'lamda amaliyotga ta'biq etilishi;
- 5-bosqich. Yangilikning tegishli sohada hukmronlik qilishi;
- 6-bosqich. Muqobillik.

Pedagogik innovatsiyalar o'z xususiyatiga ko'ra quyidagi tarkibiy tuzilishga ega bo'ladi:

1. Sohada namoyon bo'layotgan yangilikni ajratib ko'rsatuvchi blok (unda pedagogikadagi yangi g'oyalar, pedagogik yangiliklarning tashkil, ularni asoslashga xizmat qiladigan shart-sharoitlar, yangilik

darajasini belgilovchi me'yorlar, pedagoglarning yangiliklarni o'z-lashtirish va undan amaliyotda samarali foydalanishga tayyorliklari, an'analar va novatorlik tashabbuslari, sohada yangiliklarni yaratish bosqichlari aks etadi).

2. Pedagoglar tomonidan yangilikning idrok qilinishi, o'zlashtirishi va baholanishini ifodalovchi blok (unda pedagogik jamoalar tomonidan yangiliklarning baholanishi va o'zlashtirishi – turli innovatsion jarayonlar, konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, pedagogik jamoalarning yangilikni idrok etish va baholashga tayyorliklari aks etadi).

3. Yangilikdan foydalanish va uni joriy etish bloki (unda yangilikni amaliyotga ta'biq etish va ulardan samarali foydalanish hodisasi ro'y beradi).

Novatsiya (yangilanish). Novatsiya va innovatsiyaning farqi jihatdari

Lug'aviy jihatdan “innovatsiya” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (“innovation”) “yangilik kiritish” degan ma'noni anglatadi. “Innovatsiya” tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi.

Innovatsiya – muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat

Innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari:

yangi g'oyalar;
tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar, noan'anaviy yondashuvlar,
oddiy bo'lmagan tashabbuslar,
ilg'or ish uslublari

“O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: “Innovatsiya (ingl. “innovations” – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va melnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va

faoliyat doiralarida qo'llanishi"⁹. A. I. Prigojinning fikriga ko'ra, innovatsiya deganda maqsadga muvofiq ravishda muayyan ijtimoiy birlik – tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga nisbatan munosabatga yangicha yondashish, bu munosabatlarni bir qadar turg'un elementlar bilan boyitib borish tushunilishi lozim. Bu o'rinda anglanadiki, muallifning qarashlari bevosita ijtimoiy munosabatlar, ularga nisbatan innovatsion yondashish mohiyatini ifodalaydi. Shundan kelib chiqqan holda har bir shaxs, fuqaro, mutaxassis, rahbar, xodim, turli ijtimoiy munosabatlar jarayonining ishtirokchisi sifatida o'ziga xos innovatsion faoliyatni tashkil etadi.

Amerikalik psixolog E. Rodjers o'z tadqiqotlarida innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari, ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritish, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxslarning toifalari, ularning yangilikka bo'lgan munosabatlari, yangilikni qabul qilish, mohiyatini anglashga bo'lgan tayyorlik darajasi hamda muayyan shaxslar toifalari o'rtasidagi innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning tasnif masalalarini o'rganagan.

Innovatsion ta'lim (ingl. "innovation" – yangilik kiritish, ixtiro) – ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalarni me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlarni, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim.

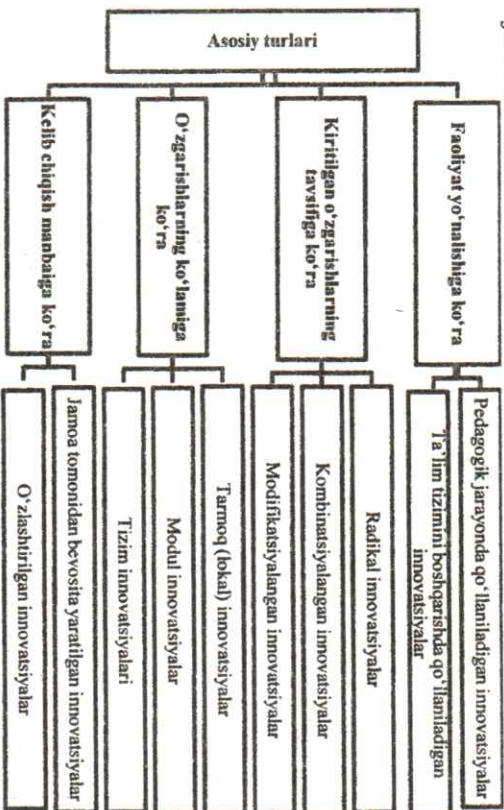
"Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979 yilda "Rim klubi" da qo'llanilgan. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega.

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsion har qanday yangilikdan farq shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur. Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning

Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilish, avvalgidan ancha samarali natijani ko'rsatuvchi o'ldirilgan shakl, metod va texnologiyalar

⁹ Ученкистон Миллий Энциклопедияси 11 том. - Т., 2005. - 199 б.

dinamik tizimi sanaladi. Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi. Ular:

Barcha sohalarida bo'lgani kabi ta'limda ham "novatsiya", "innovatsiya" hamda ularning mohiyatini ifodalovchi faoliyat to'g'risida so'z yuritiladi.

Ilmiy adabiyotlarda "novatsiya" (yangilanish, yangilik) hamda "innovatsiya" (yangilik kiritish) tushunchalarining bir-biridan farqlanishiga alohida e'tibor qaratiladi. Misol uchun, V. I. Zagvyazinskiyning e'tirof etishicha, "yangi", "yangilik" tushunchasi nafaqat muayyan g'oyani, balki hali amaliyotda foydalanilmagan yondashuv, metod hamda texnologiyalarni ham ifodalaydi. Ammo bunda jarayon elementlari yaxlit yoki alohida olingan elementlardan iborat bo'lib, o'zgarib turuvchi sharoit va vaziyatda ta'lim-tarbiya vazifalarini samarali hal etish g'oyalarini o'zida aks ettiradi.

I. P. Podlasiyning fikriga ko'ra, ta'lim innovatsiyalari quyidagi o'zgarishlarga olib keladi:

- pedagogik tizimning tamomila o'zgarishi;
- o'quv jarayonining o'zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o'zgarishi;
- o'qituvchi faoliyatining o'zgarishi;
- talaba faoliyatining yangilanishi;
- pedagogik texnologiyaning o'zgarishi;

ta'lim mazmunining yangilanishi;
o'qitish shakli, metod va vositalarining o'zgarishi;
ta'lim tizimini boshqaruvning o'zgarishi;

ta'lim maqsadi va natijalarning o'zgarishi.
Mohiyatiga ko'ra novatsiya va innovatsiya o'rtasida muayyan farqlar mavjud. Ular quyidagilardir:

Novatsiya	Innovatsiya
1) amaldagi nazariya doirasida qo'llaniladi;	1) tizimi, yaxit va davomi bo'ladi;
2) ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi;	2) ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi;
3) metodlar yangilanadi;	3) sub'yektlarning faoliyati to'la yangilanadi;
4) natija avvalgi tizimni ta-komillashtiradi	4) yangi texnologiyalar yaratiladi;
	5) faoliyatda yangi sifat natijalariga erishiladi;
	6) amaliyotning o'zi ham yangilanadi

Bu o'rinda M. M. Potashnik tomonidan e'tirof etilgan innovatsion jarayonlar mohiyatini ifodalovchi talqin alohida ahamiyatli ekanligini ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiqdir. Mazkur talqinga ko'ra innovatsion jarayon quyidagi tuzilmalarga ega:

Faoliyat tuzilmasi	• Motiv – maqsad – vazifa – mazmun – shakl – metodlar – metodika komponentlari yig'indisi
Sub'ektiv tuzilma	• Innovatsion jarayonda ishtirok etuvchi sub'ektlar
Darajali tuzilmasi	• Innovatsion faoliyat sub'ektlarining xalqaro, mintaqaviy, tumen, shahar va b. darajalari
G'oyaviy tuzilma	• O'quv-jarayoni, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, boshqaruv va h.k.da yangilikning paydo bo'lishi
Davriylik tuzilmasi	• Yangilikning paydo bo'lishi – jadval rivojlanishi – kamolot cho'qqisi – o'zlashtirish – diffuziya – yangi g'oyalarni bilan boyitilishi
Boshqaruv tuzilmasi	• Boshqaruv jarayoni (rejalashtirish – tashkiliy etish – rahbarlik qilish – nazorat) elementlarining o'zaro aloqasi
Tashkiliy tuzilmasi	• Diagnostik, prognoztik, tashkiliy, amaliy, umumlashtiruvchi va talqin etuvchi innovatsiyalar

Innovatsiya jarayoni tarkibiy tuzilmalardan iborat bo'lish bilan birga muayyan qonuniyatlarga ham bo'ysunadi.

Odatda pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi ikki xil kechadi:

1. Pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiqi stixiyavi kechadi, ya'ni, innovatsion jarayonda pedagogik yangiliklarga bo'lgan ehtiyoj hisobga olinmaydi, ularni amaliyotga tatbiq etishda mavjud shart-sharoitlar, usul va yo'llariga ogli munosabat bildirilmaydi.

2. Pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiqi tizimli kechadi, ya'ni, pedagogik yangiliklar innovatsion jarayonda ogli, maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan faoliyat mahsuli sifatida joriy etiladi.

Innovatsion faoliyat mazmuni. Pedagogning innovatsion faoliyati

Zamonaviy ta'limga xos muhim jihatlardan biri pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlagan. Xususan, X. Barnett, J. Bassett, D. Garnil-ton, N. Gross, R. Karlson, M. Maylz, A. Xeyvlok, D. Chen, R. Edem, F. N. Gonobolin, S. M. Godmin, V. I. Zagvyazinskiy, V. A. Kan-Kalik, N. V. Kuzmina, V. A. Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tatbiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabardor bo'lish orqali pedagogik jarayonda ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmunini yoritilgan.

V. A. Slastenin innovatsiyani yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanishga qaratilgan maqsadga muvofiq, yo'naltirilgan jarayonlar majmuni deb biladi. Muallifning fikriga ko'ra har qanday innovatsiya yangi vositalar yordamida ijtimoiy sub'yektlarning ehtiyojini qondirish va intilishlarini rag'batlantirish maqsadini ko'zlaydi

Har qanday innovatsiyada "yangi", "yangilik" tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Turli munosabat va jarayonlarga kiritilayotgan

yangilik mazmunan xusus /ektiv, mahalliy va shartli g'oyalari tarzida namoyon bo'ladi. Ay yangilik munosabat, obyekt yoki jarayonga tegishli ele dan birini o'zgartirish, yangilashni nazarda tutadi. Subyeda yangilik ma'lum obyektning o'zini yangilash zaruriyatini ifodalaydi. Mahalliy yangilik alohida olingan obyekt uchun kiritilayotgan yangilikning amaliy ahamiyatini tavsiflash uchun xizmat qiladi. Shartli yangilik esa munosabat, obyekt yoki jarayonda murakkab, progressiv yangilanishning sodir etilishini ta'minlovchi ma'lum elementlarning yig'indisini yoritishga xizmat qiladi.

N. P. Stepanov va boshqalar esa innovatsion jarayon hamda uning tarkibiy qismlarini o'rganishga e'tiborni qaratgan. Bu o'rinda ular innovatsion jarayonning tashkil etilishiga nisbatan quyidagi ikki xil yondashuv mavjud ekanligini e'tirof etishadi:

- 1) yangilikning individual mikro darajasi (unga ko'ra qandaydir yangi g'oya amaliyotga joriy etiladi);
- 2) alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'sirini ifodalovchi makro daraja (bu o'rinda alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'sirlanishi, birligi, raqobati va birining o'rini ikkinchisi tomonidan egallanishi ahamiyatli sanaladi).

A. I. Prigojin, B. V. Sazonov va V. S. Tolstoylar o'z tadqiqotlarida yangilik kiritishning tizimli konsepsiyani asoslashga uringan. Bu o'rinda mualliflar innovatsion jarayonlarning quyidagi muhim bosqichlarini bir-biridan ajratib ko'rsatishadi:

1. Yangilik sifatida namoyon bo'ladigan g'oyalarni ishlab chiqish (masalan: korxonaga, tashkilot tomonidan muayyan turdagi mahsulotni ishlab chiqishning rejalashtirishi).

2. Yangilik (muayyan mahsulot)ni keng ko'lamda ishlab chiqish. Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion jarayonlarni tashkil etishda o'ziga xos yondashuvlar kuzatiladi. Ular:

1. **Gnostik-dinamik yondashuv** (unga ko'ra pedagoglar pedagogik innovatsiyalar, ularning turlari, yaratilishi, amaliyotga tabiiq etilishi, xorij mamlakatlarida yaratilgan ilg'or pedagogik (ta'limiy) innovatsiyalar va ularni o'rganish, mahalliy shart-sharoitlarni inobatga olgan holda ulardan amaliyotda foydalanishga doir bilim, ko'nikma va malakalarni izchil o'zlashtiradilar, o'z faoliyatlarida pedagogik innovatsiyalarni faol qo'llash borasidagi tajribalarni o'zlashtiradilar)

2. **Individual faoliyatni yondashuv** (bunda pedagoglar o'zlarining individual imkoniyatlari, qobiliyatlari, tajribalariga tayangan holda pedagogik innovatsiyalarni amaliy faoliyatda qo'llashda muayyan izchillikka erishadilar)

3. **Ko'p subyektki (dialogik) yondashuv** (mazkur yondashuv pedagogik jarayonda innovatsiyalarni hamkasblarning o'zaro, xususan, ko'p yillik ish tajribasi, kasbiy mahorat va tajribaga ega pedagoglarning faoliyatlari bilan tanishish, ularning ta'lim innovatsiyalarini samarali, maqsadli va uzluksiz qo'llashga doir tavsiya hamda ko'rsatmalardan foydalanishlarini ifodalaydi)

4. **Insonparvarlik yondashuvi** (ushbu yondashuv pedagogik jarayonda innovatsiyalarni qo'llashda ta'lim oluvchilarning imkoniyatlari, xohish-istaklari, qiziqishlari, bilim, ko'nikma va malakalari darajasini inobatga olish maqsadga muvofiqligini yoritishga xizmat qiladi)

5. **Individual-ijodiy yondashuv** (unga ko'ra har bir pedagog faoliyatini o'rganilayotgan mavzu, o'quv materialining mohiyati, shuningdek, o'z imkoniyatlari, salohiyati, mahorati, ish tajribasidan kelib chiqqan holda ta'lim va tarbiya jarayonlarini ijodiy ishlamlar asosida tashkil etadi)

«**Innovatsion faoliyat** – bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yoring mavjud me'yor bilan to'g'ri qashuvi natijasida vujudga kelgan muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir», - deb ta'kidlaydi V. I. Slobadchikov¹⁰.

Inson faoliyati o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Masalan, ijodiy faoliyat, ilmiy faoliyat, pedagogik faoliyat, tadbirkorlik faoliyati, o'quv-bilish faoliyati, boshqaruv faoliyati va innovatsion faoliyat kabilar. Faoliyatning mazmuni, shart-sha-

¹⁰ С.Ю.Полушкин В.И. Учитель и инновации. – Москва, 2006. – 215 с.

roiflari, vositalari o'zgarib
niyati takomillashib boradi

rtijasida insonning axloqiy mada-

Bugungi kunda pedar
gogik innovatsiya va ta
bo'lishi natijasida o'qituv
yo'nalish «o'qituvchining innovatsion faoliyati» tushunchasi paydo bo'ldi.

Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, innovatsion jarayonlarni boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoliyat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo'ldi. Innovatsion faoliyat – pedagogik jamoani harakatga kelitiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy obyekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorlanilikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat.

“Barcha amaliyotdagi o'qituvchilar bilganidek, o'qituvchining eng asosiy vazifasi o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ishtiyogini pasayganda uni ko'tarish va mavjud bo'lgan motivatsiyani o'qituvchining o'zi orqali (masalan, tanqidiy qarash o'qituvchi tomonidan beriladigan vazifa va materiallarga) zailashtirmaslik yoki buzmaslikdan iborat”¹¹.

Innovatsion faoliyatni ma'lum bir ijtimoiy amaliyot maydonida ko'rib chiqish zarur. Bu amaliyotning konkret subyekt muqtabi naraidan, amaldagi an'anaga nisbatan jiddiy o'zgarishlarga olib keladigan yangi faoliyatni innovatsion deb hisoblash mumkin.

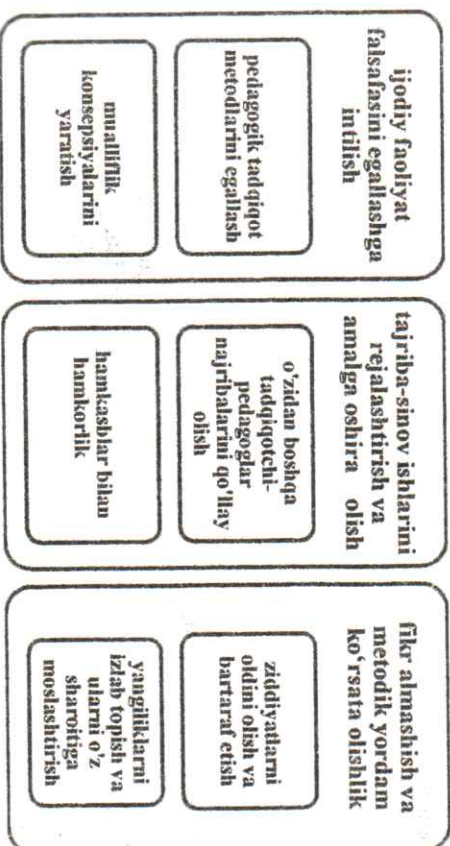
Innovatsion faoliyatning infatuzilimasini uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan xizmatlarni innovatsion faoliyat subyektlariga taklif etuvchi tuzilmalar tashkil etadi. Demak, malaka oshirish va qayta tayyorlash institutlari, tuman (shahar) metodika kengashlari, maktab metod birlashmalari o'qituvchilar innovatsion faoliyat yuritishlari uchun zarur bo'ladigan xizmatlarni tashkil etishlari kerak.

¹¹ Aleks Muur. Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Ikkinchi nashr. – Rultedj, 2012. – 25 b.

Shunga ko'ra innovatsion o'zgarishlarni sezish, anglash har qanday o'qituvchiga ham xos bo'lavermaydi, - deb yozadi u. Nishonaliyev, bu yerda eng asosiy o'qituvchining o'zi yangilikni sezishga psixologik jihatdan tayyor bo'lishidir.

Innovatsion faoliyat – uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati xususiyatlarini o'rganib chiqqan pedagog olimlar fikrlariga tayangan holda, quyidagilarni innovatsion faoliyatning asosiy belgilari deb hisoblash mumkin:

O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga murojaat etish jamiyatda innovatsion jarayonlar dinamikasining o'sib borayotganligini tushunish natijasida vujudga keldi. Uning tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtirish, tartib etish va olingan natijalarni qayta tekshirish kabi jarayonlarni ham qamrab oladi.

Innovatsion faoliyatning tuzilishini o'rganib chiqqan olimlardan biri V. Slasterin uni quyidagicha tuzilishga ega deb ko'rsatib o'tadi: «Innovatsion faoliyatning tuzilishi ijodiy yondashuv, ijodiy faollik, yangilikni kiritishga texnologik va metodologik tayyorlanganlik, yan-

gicha fikrlash, muomala ma'rifi: reproduktiv, evristik, k...

Innovatsion faoliyat... angliklar, innovatsiyalar, tom ma'rifi mumkin».

«Innovatsion faoliyat o'qituvchining o'z faoliyatidan qonimashligidan kelib chiqadi. U o'qituvchi tomonidan u yoki bu pedagogik vazifani hal qilishda qandaydir to'siqqa duch kelib, uni muvaffaqiyatli hal etishga intilish asosida yuzaga keladi».

Innovatsion faoliyat yangi g'oyani izlashdan boshlanadi. Pedagogik innovatsiya ta'lim-tarbiya jarayonidagi muhim va murakkab masalaga yechimiga yo'naltirilganligi sababli o'qituvchidan yangicha yondashuvni talab qiladi.

O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlashda bir qator psixologik to'siqlar mavjud. Bularning birinchisi o'qituvchining o'zi ko'nikkan faoliyat chegarasidan tashqariga chiqishi juda qiyinligi, ya'ni o'qituvchilarda ijodkorlikning yetarli emashligi bo'lsa, yana bir sabab yangi va noma'lum narsalar har doim odamlarda cho'chish va xavf-sirashni keltirib chiqarishdir.

A. M. Xon o'qituvchilarda innovatsion faoliyatni shakllantirishda uchraydigan psixologik to'siqlarning ikki turini ajratadi: kognitiv psixologik to'siqlar va munazam paydo bo'ladigan to'siqlar. Kognitiv psixologik to'siqlar yangilik haqidagi bilimlarning yetishmasligi, yangilikni his qilmaslik va nofaol xatti-harakatlar hisoblanasa, munazam psixologik to'siqlar yangilikka nisbatan ishonchsizlik, rahbariyatga ishonmaslik, tashabbuskorlarni qo'llab-quvvatlamaslik va odatda yangilik kirituvchilarga qarshi kurashish kabi ko'rinimlarda namoyon bo'ladi.

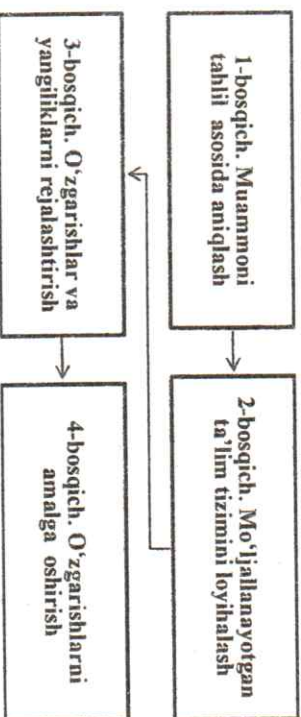
Ta'lim innovatsiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish

Odatda pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi ikki xil kechadi:

1. Pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiqi stixiyali kechadi, ya'ni, innovatsion jarayonda pedagogik yangiliklarga bo'lgan ehtiyoj hisobga olinmaydi, ularni amaliyotga tatbiq etishda mavjud shart-sharoitlar, usul va yo'llariga og'li munosabat bildirilmaydi.

2. Pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiqi stixiyali kechadi, ya'ni, pedagogik yangiliklar innovatsion jarayonda og'li, maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan faoliyat mahsuli sifatida amaliyotga joriy etiladi.

Ta'lim innovatsiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish bir necha bosqichlarda kechadi. Ular quyidagilardir:

Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarni o'zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovatsion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi. Pedagoglarda innovatsion yondashuvning qaror topishi ham murakkab jarayon bo'lib, u bir necha bosqichda kechadi.

Demak, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning rivojlanishi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar sodir bo'lishiga olib keladi. Ta'lim tizimining modernizatsiyasi davlat va jamiyatning malakali kadrlarga, shaxsning esa sifatli ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ro'y beradi.

Ta'lim amaliyotida pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim tizimi modernizatsiyasining tarkibiy elementi hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda ta'lim-tarbiya jarayonlarini texnologiyalashtirish

kam kuch va vaqt sarflagan kam kuch beradi, o'qitish si

Pedagogik innovatsiya' chli olib kiritilishini tavsif imkoniyatlariga ko'ra ta'lim va jarayoni rivojlantiruvchi innovatsion faoliyatni pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, o'lg'a undovchi, bunyodkorlikka rag'batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lib, ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu sababli har bir o'qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to'la tushungan holda o'z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur.

O'qituvchi innovatsion faoliyatining mezonlari va shakllanish bosqichlari

Innovatsion faoliyat o'qituvchining hamma muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy faoliyat bo'lib, u shaxsning kasbiy, metodik mahoratini sifatli qayta qurish demakdir. O'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini tahlil qilishni 3 bosqichda amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

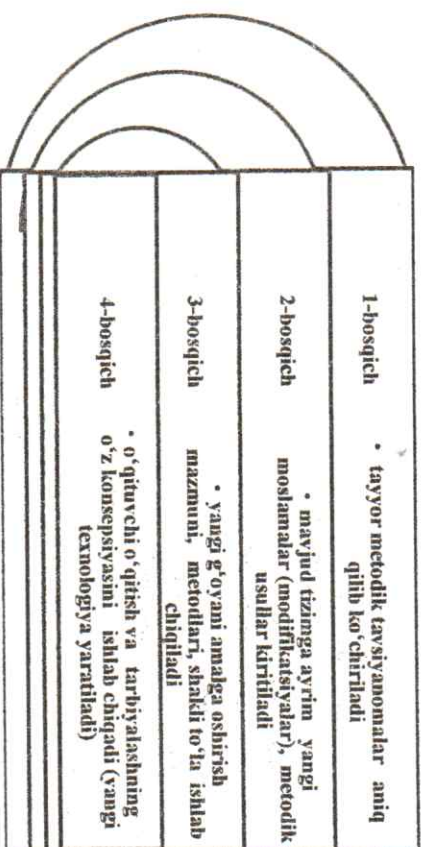
1. Yangilikni pedagogik faoliyatda qo'llashdan oldingi davrdagi o'qituvchi faoliyatini tahlil qilish.
2. Innovatsion faoliyatning faol shakllanish davrini tahlil qilish.
3. Pedagogik jarayonga yangilik kiritilib bo'lgandan keyingi davrdagi faoliyatni tahlil qilish.

Ma'lumki, shaxsning xislat va fazilatlari faoliyat ko'rsatish jarayonida shakllanadi va faoliyatning natijasi hisoblanadi. Shu sababli o'qituvchilarda yangilikka intiluvchanlik va mustaqil mutolaqa qilishga doimo zaruriyat sezish psixologiyasini singdirish lozim. Chunki yangilik insonga ulug'vorlikdan ko'ra ko'proq zavq bag'ishlaydi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llashga bo'lgan e'tibor kundand-kunga kuchayib bormoqda. Buning sabablaridan biri shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ular egallayotgan bilimlarni o'zlar qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlar keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning

rivojlanishi, shakllanishi va bilim olish orqali tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan birga boshqaruvchilik va yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning paydo bo'lishi demakdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining shakllanish bosqichlari quyidagilardan iborat:

Innovatsion texnologiyalarning asosiy negizi bu o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun oldindan ta'lim jarayonini loyihalashtirish. Demak, innovatsiya o'quv jarayoniga yangilik olib kiritish, o'quv jarayonini o'quvchi ehtiyoji, xohishi va istaklariga moslashtirish, o'quvchini mustaqil mutolaqa o'rgatish, bilimlarni tayyor holda berish emas, o'quvchilarning bilim olish malakalarini shakllantirishga harakat qilish demakdir.

Ta'lim tizimidagi islohotlarning taqdiri DTS ishlab chiqilib, yangi darsliklar avlodi yaratilgan, dastur va metodik qo'llanmalar, tavsiyalar ishlab chiqilgan bugungi kunda asosan o'qituvchi faoliyatiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Chunki o'qituvchi faoliyati yangilanmasa ta'limda samaradorlikka erishib bo'lmaydi.

Ma'lumki pedagogik mahorat tug'ma talant emas, yoki nasldan-naslga o'tuvchi xususiyat emas, balki uning asosida izlanish, ijodiy mehnat yotadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonidagi innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalar, yangiliklar, dars o'qitishning interfaol usullari o'z-o'zidan

yoki yuqoridan buyruq, ko'rsatma va boshqalar bilan ta'lim jarayoniga kirib kelmaydi, bu o'qituvchi faoliyatining motivatsiyasiga bog'liq bo'lgan jarayondir.

«Innovatsion faoliyat» ta'lim doiradagi muammolarni yechish uchun yangilikni kiritishga yo'naltirilgan harakatgina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lish hamdir».

«Motivatsiyaning turli xil ko'rinishida Skot Barmen 4 ta asosiy kategoriyani aniqlaydi:

1. Faoliyatning o'zidagi qiziqishdan kelib chiqadigan holat — ichki motivatsiya.

2. Boshqa odamlarni xursand qiladigan holat yoki vazifa — ijtimoiy motivatsiya.

3. Yutuq motivatsiyasi — bunda boshqalar bilan raqobatlashish maqsadida vazifalarni yaxshi bajarish.

4. Ko'rnakchi motivatsiya — bunda motivatsiya rag'batlantirish yoki jazolash orqali paydo qilinadi»¹².

O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash bir necha bosqichda, uzluksiz malaka oshirish orqali amalga oshiriladi.

Dastlab o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga psixologik jihatdan tayyorigini shakllantirish kerak. Bunda o'qituvchi yetakchi didaktik prinsiplardan quyidagilarni bilishi kerak: pedagogik ko'nikmalarni egallashga ehtiyoj bilan o'z faoliyatini o'zgartirishga ehtiyoj o'rtasidagi mutanosiblik, pedagogik jarayonda subyekt va obyektning bigalikdagi ijodiyoti, yangi, shu davrgacha ma'lum bo'lmagan vaziyatlardan chiqib keta olishlik prinsiplari.

Ikkinchi bosqichda psixologik-pedagogik bilimlar va pedagogik mahorat shakllantiriladi. Demak, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning rivojlanishi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar sodir bo'lishiga olib keladi. Ta'lim tizimining modernizatsiyasi davlat va jamiyatning malakali kadrlarga, shaxsning esa sifati ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ro'y beradi.

Ta'lim amaliyotida pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim tizimi modernizatsiyasining tarkibiy elementi hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda ta'lim-tarbiya jarayonlarini texnologiyalashtirish

kam kuch va vaqt sarflagan holda kutilayotgan natijani qo'lga kiritishga imkon beradi, o'qitish sifatini yaxshilab, samaradorligini oshiradi.

Pedagogik innovatsiyalar pedagogik faoliyatga yangiliklarning izchil olib kiritilishini tavsiflaydi. Pedagogik innovatsiyalarning didaktik imkoniyatlariga ko'ra ta'lim tizimi va jarayoni rivojlantirib boradi. O'qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, o'lg'a undovchi, bunyodkorlikka rag'batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lib, ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu sababli har bir o'qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to'la tushungan holda o'z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. O'qituvchining innovatsion faoliyatini samaradorligini oshirishga tegishli bo'lgan yondashuvlarni sanang?
2. "Innovatsion faoliyat" tushunchasiga ta'rif bering.
3. "Novatsiya" va "innovatsiya" tushunchalari o'rtasidagi farqlarni ajratib.
4. Innovatsion ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini sanang.
5. Pedagogikada innovatsion o'zgarishlarning yo'nalishlarini belgilang.
6. Innovatsion faoliyat nima va unga qanday belgilar xos?
7. Innovatsiyalarni asoslash qanday bosqichlarda kechadi?
8. Innovatsion jarayon qanday tuzilmalarga ega?
9. Innovatsiya jarayon qanday qonuniyatlarga bo'y sunadi?

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. Jadval asosida novatsiya va innovatsiya tushunchalarining mohiyatini ajratish.

2-bosqich. Kichik guruhlarda innovatsiya tushunchasining ahamiyatini yorituvchi "Ikki sahifali kundalik" ni shakllantirish.

1-bosqich. Novatsiya va innovatsiyaga oid xususiyatlarga mos raqamlarni jadvalning o'ng tomoniga yozing:

1) amaldagi nazariya doirasida qo'llaniladi; 4) ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi; 7) metodlar yangilanadi; 9) natija avvalgi tizimni takomillashtiradi; 2) tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi; 3) ma-

¹² Дигкс Мурр. Таълим берилиш ва таълим олиши: педагогика, таълим дастури ва тарбия. Иккинчи нашр. — Рутледж, 2012. — 26 б.

lum amaliyotda yangi faoliyatni loyihalaydi; 5) subyektlarning faoliyati to'la yangilanadi; 6) texnologiyalar yaratiladi; 8) faoliyatda yangi sifat natijalari olinadi; 10) amaliyotning o'zi ham yangilanadi.

ni loyihalaydi; 5) subyektlarning faoliyati to'la yangilanadi; 6) texnologiyalar yaratiladi; 8) faoliyatda yangi sifat natijalari olinadi; 10) amaliyotning o'zi ham yangilanadi.

Tushunchalar	Javoblar
Novatsiya	
Innovatsiya	

2-bosqich. Kichik guruhlarda innovatsiya tushunchasining ahamiyatini yorituvchi "Ikki sahifali kundalik" ni shakllantiring.

**SHAXSGA YO'NALDIRILGAN TA'LIM
TEKNOLOGIYALARI. RIVOJLANTIRUVCHI VA TANQIDIY
FIKRLASHGA YO'NALDIRILGAN TEKNOLOGIYALAR**

Reja:

1. Shaxsga yo'naldirilgan ta'lim texnologiyalarining mazmuni mohiyati.
2. Shaxsga yo'naldirilgan ta'limning asosiy belgilari
3. Shaxsga yo'naldirilgan ta'lim texnologiyalarining turlari: rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlashning rivojlanish muhitini yaratish.

Mavzuning qisqacha mazmuni: ushbu mavzuda shaxsga yo'naldirilgan ta'lim nazariyasi, uning asosiy belgilari, rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarining maqsadi, tanqidiy fikrlash, uning bosqichlari haqida so'z yuritiladi.

Tayanch tushunchalar: shaxs, shaxsga yo'naldirilgan ta'lim, ta'lim muhiti, rivojlantiruvchi ta'lim, tanqidiy fikrlash.

Shaxsga yo'naldirilgan ta'lim texnologiyalarining mazmuni-mohiyati

Mamlakatimizning ta'lim sohasidagi asosiy hujjatlarida pedago-gik texnologiyalarni yaratish va joriy etish kadrlar tayyorlash tizimida fanning asosiy vazifasi etib belgilangan. O'qitish jarayoni o'quv jara-yoni texnologik tayyorgarligining o'zagi bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun «texnologiya»ni o'qitish jarayoniga joriy etish pedagogik texnologiyaning vazifasidan biri hisoblanadi. O'qitishning zamona-viy texnologiyalarini qo'llash,

Shaxsga yo'naldirilgan ta'lim deganda, biz ko'proq o'quvchilarning shaxsiy manfaatlari, ehtiyojlarini nazarda tutamiz. Bunda ta'limning mazmuni o'quvchi shaxsning qiziqishlariga mos ravishda yo'naldirilishi, uning qiziqishlari va loyqatini qo'llab-quvvatlash bosh maqsad qilib olinadi.

o'qitish jarayonini yagona shaklga keltirish va yuqori samaradorlikka erishishga imkon yaratadi.

O'quvchining o'z-o'zini bilishi, shaxsining o'ziga xosligi, uning rivojlanish darajasi, kelgusidagi orzu-maqsdalariga erishish uchun qilyotgan xatti-harakatlari zaminida puxta bilim olish, ta'limning keyingi bosqichiga tayyorlanish muajassam.

Pedagog olimlar tomonidan ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslanga pedagogik texnologiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, u quyidagilardan iborat:

shaxsga yo'naltirilgan ta'lim;

hamkorlik pedagogikasi;

adaptiv mulqot pedagogik texnologiyasi;

o'yin texnologiyasi;

rivojlangan o'qitish texnologiyasi;

muammoli o'qitish texnologiyasi;

differeensial o'qitish;

individual o'qitish texnologiyasi.

Ushbu yo'nalishlarning har birida ta'lim o'quvchi shaxsining qiziqishi, gobiliyati, imkoniyati va shart-sharoitlari e'tiborga olinib tashkil etiladi. Ayniqsa, shaxsga yo'naltirilgan ta'limda o'quvchida mustaqil fikrlash orqali muammoli vaziyatlardan chiqishga intilish malakasini shakllantirishga alohida urg'u beriladi. Ilmiy-texnik taraqqiyot jadallashgan davrda o'qitish samaradorligi, asosan, o'quvchining o'qitish jarayonidagi o'rni, pedagogning unga bo'lgan munosabatiga bog'liq bo'ladi. Bu yerda o'qitish texnologiyasining avtoritar va shaxsga yo'naltirilgan ikki turini ajratib ko'rsatish mumkin. Avtoritar texnologiyada, pedagog yagona subyekt sifatida namoyon bo'ladi, o'quvchilar esa faqatgina «obyekt» vazifasini bajaradi xolos. Bunda o'quvchining tashabbusi va mustaqilligi yo'qoladi, o'qitish majburiy tarzda amalga oshiriladi. Odatdagi an'anaviy o'qitish, avtoritar texnologiyaga taalluqlidir.

Bunda, avvalo Y. A. Komenskiy tomonidan ifoda etilgan, didaktika tamoyillariga asoslangan o'qitish-ning «sinf-dars» tizimini tashkil etish nazarda tutiladi. Hanuzgacha dunyoda eng ko'p tarqalgan o'qitishning «sinf-dars» tizimi hisoblanadi. U quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

Yoshi va tayyorgarlik darajasi taxminan bir xil bo'lgan o'quvchilar sinfi (guruhni) tashkil etadi

Sinf (guruh, oqim) yagona o'quv reja, yagona o'quv das-turlar va yagona mashg'ulotlar jadvali bilan shug'ullanadi

Mashg'ulotlarning asosiy biriligi dars bo'lib, u muayyan fan-ning alohida mavzusiga bag'ishlanadi va o'quvchi tomonidan boshqariladi

O'quv kitoblari asosan uy ishlari uchun qo'llaniladi

An'anaviy o'qitish asosan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z-lashtirishga qaratilgan bo'lib, shaxsning rivojlanishini ko'zda tutmaydi.

An'anaviy o'qitish quyidagi xususiyatlarga ega: o'qitishning tushuntiruv-ko'rgazmali usuli, ommaviy o'qitish. An'anaviy o'qitishda avtoritarlik quyidagi shaklda namoyon bo'ladi: o'quvchi bu hali to'la shakllanmagan shaxs, u faqat bajarishi zarur, pedagog esa sardor hakan, yagona tashabbuskor shaxs.

Mumtoz an'anaviy «sinf-dars» tizimi — bu bayon etishning ma'ruza usuli va kitob bilan mustaqil ishlashni o'z ichiga oladi (didaxografya).

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarda, o'quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'lim tizimining milliy modeliga alohida e'tibor qaratilgan. Bu model 5 tarkibiy qismdan iborat: Shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish. Bu yerda ta'lim milliy modelining asosiy tarkibiy qismi — «Shaxs» birinchi o'rinda turadi. Boshqacha aytganda, butun ta'lim tizimi, shu jumladan, o'qitish shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Shuning uchun zamonaviy texnologiyalarda pedagogik jarayon o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalari asosida amalga oshirilishi lozim.

Hayot dialektikasi shundan iboratki, doimo yangi avlod, oldingi avlodga nisbatan intellektual bo'ladi. Ilmiy texnik taraqqiyotning keskin yuksalish davrigacha (XX asrning birinchi yarmigacha), fan, texnika va texnologiyalar rivoji evolyutsion, past sur'atlarda amalga

oshar edi. Shuning uchun ketma-ket keluvchi avlodlarning rivojlanish darajasi deyarli farq qilmas edi. Bunday sharoitlarda Y. A. Komenskiyning o'qitishning avtoritar texnologiyasi, an'anaviy «sinf-dars» tizimi dunyoga keldi.

Ilmiy texnik taraqqiyotning keskin yuksalish davrida (XX asrning ikkinchi yarmi), fan, texnika, texnologiyalar yuqori sur'atlarda rivojlanayotgan davrda, bir avlod hayoti davomida fanning rivoji insoniyatning butun tarixidagidan ko'ra ko'proq bo'lgan bu davrda, o'qitishning an'anaviy tizimi (shu jumladan zamonaviy an'anaviy o'qitish) o'z nihoyasiga yetdi. Hozirgi zamon avlodining rivojlanish sur'ati oldingilardan ko'ra ancha yuqori bo'lganligi sababli o'qitishning an'anaviy tizimi rivojlanishga to'sqinlik qila boshladi. Bunday sharoitlarda taraqqiyot faqat har bir shaxsning mavjud imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish asosida amalga oshirishi mumkin. Axborotning hajmi, xilma-xilligi, egresslashga moyillik va vositalarining yetarlichi samarali individual va mustaqil o'qitishni tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi. O'qitishni jadallashtrish maqsadida pedagogning o'quvchiga bo'lgan munosabati «sardor»likdan, uning «sheringa»ga aylanishi muhim.

O'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalariga quyidagi asosiy tamoyillar xos bo'ladi:

<i>insonparvarlik, ya'ni insonga har tomonlama hurmat va muhabbat ko'rsatish, yordamlashish, uning ijodiy qobiliyatiga ishonch bilan qarash, zo'rashdan to'la voz kechish</i>
<i>hamkorlik, ya'ni pedagog va o'quvchilar munosabatidagi demokratiizm, tenglik, sheriklik</i>
<i>erkin tarbiyalash, ya'ni shaxsga uning hayot faoliyatini keng yoki tor doirada tanlab olish erkinligi va mustaqillik berish, natijalarni tashqi ta'sirdan emas, ichki hissiyotlardan kelirib chiqarish. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning kommunikativ asosi - pedagogik jarayonda o'quvchiga insoniy-shaxsiy yondashuv hisoblanadi</i>

Shaxsga yangicha qarash quyidagilardan iborat bo'ladi:
pedagogik jarayonda shaxs obyekt emas, subyekt hisoblanadi;

har bir o'quvchi qobiliyat egasi, ko'pchiligi esa iste'dod egasi hisoblanadi;

yuqori etik qadriyatlar (saxiylik, muhabbat, mehnatsevarlik, vijdon va boshqalar) shaxsning ustuvor xislatlari hisoblanadi.

Munosabatlarni demokratlashtrish quyidagilarni o'z ichiga oladi:
o'quvchi va pedagog huquqlarini tenglashtrish,

o'quvchining erkin tanlab olish huquqi;

xatoga yo'l qo'yish huquqi;

o'z nuqtayi nazariga ega bo'lish huquqi;

pedagog va o'quvchilar munosabat zayli: taqiqlamaslik;

boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majburlash emas, ishontrish;

buyurish emas, tashkil etish; chegaralash emas, erkin tanlab olishga imkon berish.

Erkin o'qitish quyidagilar bilan belgilanadi:

ishonchga asoslangan erkin talabchanlik;

o'quv materialiga qiziqish uyg'otish, bilishga va faol ijodiy

filtrlashga rag'batlantirish;

o'quvchilarning mustaqilligi va tashabbusiga tayanish;

jamaa orqali bilvosita usullar bilan talablarni amalga oshirishni

ta'minlash.

Individual yondashuvning zamonaviy yangi talqini quyidagilardan iborat:

o'rtacha o'quvchiga yo'naltirishdan voz kechish

shaxsning yaxshi xislatlarini izlash

shaxs rivojlanishining individual dasturlarini tuzish

Har bir o'quvchi qiyofasida noyob shaxsni ko'rish, uni hurmat qilish, tashunish, qabul qilish, unga ishonish. Pedagogda barcha o'quvchilar iste'dodli degan ishonch bo'lishi kerak

bevosita majburlashga yo'l qo'yimaslik, qoloqlikka va boshqa kamchiliklarga urg'u bermaslik, uning naqsomiyatiga tegmaslik

pedagogik jarayonda, o'quvchilarga o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga inkoniyat yaratish va ko'maklashish

Yangi individual yondashuvning mohiyati shundaki, u ta'lim tizimida o'quv fanidan o'quvchiga emas, o'quvchidan o'quv fani tomon-

ga harakatlarni taqozo etadi. O'quvchilarning mavjud imkoniyatlarini inobatga olib, ularni rivojlantirish, takomillashtirish va boyitishga qaratilgan bo'ladi.

Oliy, o'rta maxsus va kasbiy ta'lim tizimi uchun o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishbiarmonlik o'yinlari;
- muammoli o'qitish;
- tabaqalashirilgan o'qitish;
- dasturlashtirilgan o'qitish, modulli o'qitish.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy belgilari

Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari ilmiy-texnikaviy taraqqiyoti jadallashgan davrida rivojlangan davrlarda shakllantirilganligini inobatga olgan holda ular chuqur ildlzlarga ega ekanligini ta'kidlash to'g'ri bo'lar edi.

Mashhur faylasuf Suqrot o'z faoliyatida savol va javob usulini ishlatar edi. Bu usul haqiqatni bilib olishga xizmat qilgan. Qadimiy Rim pedagogi M. F. Kvantilan har bir shogirdga e'tibor va diqqat bilan yondashishni tavsiya qilgan.

O'rta asr Sharqning buyuk olim-mutafakkirlari tomonidan yirik pedagogik meros qoldirilgan. Millatimiz ma'naviyati va madaniyatini shakllanishi bilan birgalikda xalqimizning mentaliteti insonga muhabbat va hurmat ko'rsatish, unga yordamlashish xislatlari asosida yuzaga chiqdi. Eng avvalo, yoshlarimizga nisbatan muhabbat yaqqol namoyon bo'ladi. Xalqimiz bolalarga «siz» deb munosabat qilar, kattalar ularga birinchi bo'lib «salom» berur.

Yaponiyaning zamonaviy pedagog-olimlari bolani kuniiga 200 martagacha ekrantishni tavsiya beradilar. Bu zamonaviy g'oyalarning debochasi, buyuk ajdodimiz Al-Buxoriyning «Hadis» kitobida «Bola-ga rahmdillik qilmoq, uni o'pib quchoqlamoq haqida» bobida yoritilgan. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarining o'zagi shaxslar o'rnatilgan yuqori qadriyatlariga, teng huquqlikka asoslangan munosabat hisoblanadi. Bu qadriyatlar Al-Buxoriyning «Hadis» kitobida «Shirin so'z odam haqida», «So'kmoq va la'nalamoq ta'qiqlanganligi

haqida» boblarida namoyon etilgan. Unda shaxsni so'kish uni o'ladirish bilan tenglashtirilgan.

Globallashtirish sharoitida ta'lim shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr talabalarni ham qisqa muddatda va asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarining puxta o'zlashtirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda.

Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon etgan ta'lim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – talabning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim.

Bu ta'lim mazmuni o'qitish muhitining talaba imkoniyatlariga moslashtirishini nazarda tutadi. Unga ko'ra ta'lim muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim-tarbiya jarayonini to'raligicha talabning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlash, tafakkuri va dunyoqarashini boyitishni nazarda tutadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xos jihati ta'lim oluvchi shaxsini tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhimi yaratishdan iborat.

Bu turdagi ta'lim talabalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, tanqidiy, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu turdagi ta'limni tashkil etishda pedagoglardan har bir talaba imkon qadar individual yondashishni, uning shaxsini hurmat qilishni, unga ishonch bildirish taqozo etiladi. Qolaversa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qitish jarayonining ishtirokchilari pedagog-talaba yoki talaba-talaba, talaba-talabalar guruhi, talaba-talabalar jamoasi tarzida o'zaro hamkorlikda bilim olish, Shaxs sifatida kamol topitirish uchun qulay pedagogik sharoitni yaratish zaruriyatini ifodalaydi.

Eng muhimi pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishlariga e'tiborni

qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalarning mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsa-da, fikr bildirishlariga imkon berish, nima bo'lganda ham ularni o'ylashga, fikrlashga undash shaxsga yo'naltirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi.

Ta'lim jarayonida quyidagilardan foydalanish shaxsga yo'naltirilgan ta'limning yana bir belgisidir:

Pedagog ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim turlaridan foydalanar ekan, bir qator shartlarga qat'iy rioya etishi kerak. Ushbu talablar quyidagilardan iborat:

har bir talabani alohida, o'ziga xos shaxs sifatida ko'ra olish;

talabani hurmat qilish;

talabaning ruhiy holatini to'g'ri baholay olish;

talabaning xohish-istak, qiziqishlarini inobatga olish;

har bir talabaga tolerant munosabatta bo'lish;

talabaning kuchi, imkoniyati va intilishlariga ishonch bildirish;

har bir talaba uchun qulay ta'lim muhitini yaratish;

talabalarning mustaqil yoki kichik guruhlarga erkin ishlashlari uchun imkoniyat yaratish;

talabalarni o'z faoliyatlarini mustaqil nazorat qilish, faoliyati samaradorligini aniqlash, yutuqlarning omillari va yo'l qo'yilgan xatolarning oqibalarini tahlil qilish o'rgatish;

ta'lim jarayonida hech bir talabaga tazyiq o'tkazmaslik;

alohida talabaning kamchiliklarini bo'rttirib ko'rsatmaslik;

bordi-yu, talaba tomonidan bilimlarni o'zlashtira olmaslik,

ta'lim jarayonida o'zini odobsiz tutish holati qayd etilganda qat'iy xulosasi chiqarmasdan, buning sabablarini aniqlash;

aniqlangan sabablar asosida talabaning shaxsi, g'ururiga ziyon yetkazmagan holda u tomonidan bilimlarni o'zlashtira olmaslik, o'zini odobsiz tutish kabi holatlarni bartaraf etish;

ta'lim jarayonida har bir talaba uchun "muvaffaqiyat muhiti"ni yaratish;

har bir talabaga ta'lim olishida muvaffaqiyatga erishishni ta'minlash;

talabaning qobiliyatini o'stirish, shaxs sifatida rivojlanishiga yordam berish.

Eng muhim pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishlariga e'tibor qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalarning mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsa-da, fikr bildirishlariga imkon berish, fikrlashga undash shaxsga yo'naltirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi.

Ta'lim jarayonida quyidagilardan foydalanish shaxsga yo'naltirilgan ta'limning shakli va usullaridir:

ijodiy topshiriqlar;

kreativ yondashishni taqozo etuvchi vazifalar;

muammoli vaziyatlar;

rolli va ishbilarmonlik o'yinlari;

bahs-munozara, debat;

musobaqa ko'rinishidagi bellashuvlar.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining turlari: rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlashning rivojlanish muhitini yaratish

Tabaqalashtirilgan o'qitish – o'quv jarayonining tashkil etishni bu shakli umumiy didaktika tizimiga asoslangan bo'lib, maxsus tashkil etirilgan talabalarning gomogen guruhlari, o'quv jarayonini maxsuslashtirishni ta'minlaydi.

O'qitishni tabaqalash – (bu tushuncha o'qitish jarayonining o'zidan bog'liq) – uslubiy, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv tadbirlar majmua asosida tuzilgan turli xildagi gomogen guruhlarda o'qitish uchun turli xil shart-sharoitlarni yaratish demakdir.

O'qitishning eng yuqori oliy pog'onasi individual o'qitish hisoblanadi.

Individuallashirilgan o'qitish texnologiyasi

Individual o'qitish – bu o'quv jarayonining tashkil etishning shakli bo'lib, bunda pedagog talabalar bilan yakkama-yakka shug'ullanadi,

talaba o'quv vositalari (kitoblar, kompyuter va h.k.) yordamida uzluksiz mustaqil ta'lim oladi.

Individual o'qitishning afzalliklari: pedagogik jarayonning talaba qobiliyatlariga moslashuvchanligi imkoniyatidir. Bunda talabanning bilim olish darajasi doimiy monitoringini amalga oshirish va zaruriy tuzatishlar kiritish natijasida optimal pedagogik jarayon tashkili etiladi.

Individual yondashish — bu tamoyilga ko'ra, jarayon pedagogning talabalar bilan o'zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkili etiladi va butun guruh hamda har bir alohida talabanning rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi.

Individuallashirilgan o'qitish — bunday o'quv jarayonini tashkili etishda individual yondashish asosida o'qitish yo'llari, usullari, sur'ati tanlanadi va turli o'quv-uslubiy psixologik-pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali ta'minlanadi.

Individuallashirilgan o'qitish texnologiyasi — bunda o'quv jarayonini tashkili etishda individual yondashish va o'qitishning individual shakli ustuvor hisoblanadi. O'qitishning barcha shaxsiga yo'naltirilgan texnologiyalarida u yoki bu darajada individual yondashish qo'llaniladi, ammo individuallashirilgan o'qitishda, individuallashirish, o'quv maqsadlariga erishishning asosiy vositasi hisoblanadi. Individuallashirilgan o'qitishning asosi talabanning individual-pedagogik xususiyatlarini o'rnatish hisoblanadi. Olingan natijalar asosida o'qitish usuli tanlanadi. Qabul qilingan texnologiyalar, qoidalar va tamoyillarga ko'ra o'qitish jarayoni amalga oshiriladi.

Kompyuterlashirilgan o'qitish texnologiyasi — bu kompyuterdan foydalanishga asoslangan o'qitishdir. O'qitishning kompyuter texnologiyasi yangi axborot texnologiyalarining bir turidir. Axborot texnologiyalarida bundan tashqari boshqa axborot vositalari (televizion, video va boshqalar) ishlatilishi mumkin. Kompyuter texnologiyalari dasturlashtirilgan o'qitish g'oyalari rivojlaniradi, zamonaviy kompyuterlar va telekommunikatsiyalarning ulkan imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lgan mutlaqo yangi hali tadqiq qilinmagan texnologik variantlarini ochib beradi. Telekommunikatsion tizimlar, shu jumladan, kompyuterlar hozirgi zamon ilmiy-texnik taraqqiyotining mahsuli hisoblanadi. Ilmiy-texnik taraqqiyot axborotning ko'chkisimon o'rnatilgan belgilanadi. Talabalarining maksimal darajadagi axborotni o'rnatilashirishi faqat kompyuterlar yordamida amalga oshirilishi mumkin.

ya'ni o'qitishning kompyuter texnologiyasi asosida o'quv jarayoni jadalashtirish va samaradorligini maksimal darajada oshirishga erishish mumkin.

Kompyuterli o'qitish texnologiyasi mazmun jihatidan kompyuter xotirasiga kiritilgan pedagogik dasturiy vositalar bilan farqlanadi. Dasturiy vositalar mavzu, bilim yoki butun o'quv fani bo'yicha tuzilishi mumkin va o'quv materialini o'zlashtirishni diagnostikasi baholashni va monitoringini ham o'z ichiga oladi. Kompyuterli o'qitish texnologiyasining samaradorligi dasturiy vositalarning ishlab chiqilish darajasi bilan bir qatorda o'quv jarayonini va ishchi o'rnlarning to'g'ri tashkili etilganiga bog'liq bo'ladi. Kompyuterli o'qitish texnologiyasida individual o'qitish, muntazam ravishda kompyuter yordamida diagnostik testlar o'tkazish; o'quv maqsadlariga erishilganlikni baholash zarur hisoblanadi. Kompyuterli o'qitish texnologiyasida o'qitish siklining qayta takrorlanishi eng samarali ta'minlanadi. Bu o'qitish texnologiyasida pedagogning funksiyasi quyidagilardan iborat bo'ladi: dasturiy vositalarni tayyorlash; o'quv jarayonining (o'quv jarayoni grafi, diagnostika, nazorat) guruh, fan miqyosida tashkili etish, ishchi o'rnlarni tashkili etish, yo'l-yo'riqlar berish, tar-moqni boshqarish; talabalar bilan mulqotda bo'lish, individual o'qitishni ta'minlash.

Rivojlanitiruvchi ta'limning maqsadi — o'quvchilarda mantiqiy, tanqidiy, tahilliy, ijodiy fikrlashni rivojlantirish orqali barkamol shaxsni shakllantirishdan iboratdir.

Rivojlanitiruvchi ta'limning vazifasi — shaxsning individual kamol topishi uchun zarur bo'ladigan hayotiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish sanaladi. Rivojlanitiruvchi ta'limning o'ziga xos xususiyatlari — o'quvchilarda topshiriqlarni yechishga oid nazariy tushun-cha va amaliy ko'nikma, malakalarni shakllantiradi. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Rivojlanitiruvchi ta'lim texnologiyasining yetakchi tamoyillari:

inkorporatsiya (tizimli faoliyat ko'rsatish) — turli fanlarga oid bilimlarni umumlashtirish;

moslanuvchanlik — ta'lim shakli, usullarining turli ta'lim muassasalarida qo'llanuvchanligi;

uyg'unlik — muayan o'quv predmetiga oid o'quv materialni mazmunining shaxsni rivojlantirish shakl, usuli va usullari mosligi;

yaratuvchanlik — turli ta'lim muassasalari pedagoglarining pedagogik texnologiyalarini yaratish imkoniyatlari;

tabiiylikka asoslanish — genetik va ijtimoiy jihatlarga muvofiq o'quvchi o'ziga xos shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishdan iboratdir.

Fikrlash — o'qish, yozish, so'zlash va eshitishga o'xshash jarayon. U faol, muvofiqlashtiruvchi jarayonki, o'zida biror haqiqat to'g'risidagi fikrlarni qamrab oladi.

Tanqidiy fikrlash nima? Tanqidiy fikrlash — axborotlarni o'zlashtirishdan boshlanadigan va xulosa chiqarish bilan tugallanadigan murakkab o'ylash jarayoni. Biroq tanqidiy fikrlash bilish faoliyatining yuqori darajasi sifatida talabalarda matn bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish, og'zaki va yozma nutq malakasini egallash, topshiq bo'yicha guruh bilan birgalikda harakatlarda bo'yishga qaratilgan pedagogik texnologiya. Tanqidiy fikrlash o'quv auditoriyasidagi ruhiyatni o'zgartira oladigan strategiyalar majmuidir, ya'ni mashg'ulot o'qituvchi va talabalarining ijodxonasiga aylanadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir etuvchi aqliy faoliyat ko'nikmalari:

Esda saqlash — eng muhim fikrlash jarayoni bo'yib, busiz o'quv jarayonini amalga oshirib bo'lmaydi, lekin u tanqidiy fikrlashdan tubdan farq qiladi. Kompyuterining xotirasi har birimiznikidan anchagina yaxshiroq, lekin esda saqlash tanqidiy fikrlashni bildirmaydi.

O'quv jarayonini amalga oshirib bo'lmaydigan «motanqidiy fikrlash» **murakkab g'oyalarni tushunish** bilan bog'liq.

«Tanqidiy fikrlash» tushunchasiga mos kelmaydigan yana bir fikrlash turi bu — **ijodiy yoki ichki his bilan (intuitiv) sezib fikrlashdir**. Sportchi, rassom, musiqachilar miyasida ham murakkab fikrlash jarayoni sodir bo'ladi, lekin ular buni hatto sezmaydilar ham.

Tanqidiy fikrlashning elementlari:

tanqidiy fikrlash — bu mustaqil fikrlashdir;

axborot — tanqidiy fikrlashning boshlanishidir;

tanqidiy fikrlash savohning qo'yilishi va hal qilinishi zarur bo'lgan muammoni aniqlashdan boshlanadi;

tanqidiy fikrlash ishonchli dalillarga intiladi; tanqidiy fikrlash — ijimoiy fikrlashdir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bosqichlari

<i>Chaqirig (Da'vat)</i>	<i>Anglash</i>	<i>Fikrlash</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Yangi ma'lumotlarni ma'lum bo'lganlari bilan bog'lash. 2. Talabalarni faollashtirish. 3. Taktif eritgan mavzuni ko'rib chiqishga qiziqish tug'diriladi va maqsad aniqlanadi. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Chaqirig bosqichda yaratilgan qiziqish va harakatlantirish inersiyasini faollikni qo'llab-quvvatlash. 2. Talabalarda o'z nushunishini kuzatishga doir initsiallarni qo'llash. 3. Yangi o'quv materialining nushunishiga erishish. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Talabalar yangi fikr va axborotlarni o'z so'zlari bilan ifodalashga harakat qilib ko'rishlari kerak. 2. Tushunganlarni o'z so'zlari bilan ifodalab, qayta tuzganda shaxsiy anglangan kontekst yuzaga keladi. 3. Jonli fikrlar almashinuviga erishiladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalari

<i>Da'vat bosqichida qo'llaniladigan strategiyalar</i>	<i>Anglash bosqichida qo'llaniladigan strategiyalar</i>	<i>Fikrlash bosqichida qo'llaniladigan strategiyalar</i>
<p><i>Erkin yozish.</i></p> <p><i>Klasler.</i></p> <p><i>Aqliy hujum.</i></p> <p><i>B-B-B chizmasi.</i></p> <p><i>Chalkashitirilgan mantiqiy zanjirlar</i></p> <p><i>keima-kehligi.</i></p> <p><i>Semantik xususiyatlar tahlili</i></p>	<p><i>Semantik xususiyatlar tahlili.</i></p> <p><i>B-B-B chizmasi.</i></p> <p><i>O'qitish bo'yicha qo'llanma.</i></p> <p><i>Bir-biriga o'rganish.</i></p> <p><i>Bir-biridan so'zlash.</i></p> <p><i>Ikki qismli kundaliktalar</i></p>	<p><i>Eng asosiy tushunchalar, takrorlash.</i></p> <p><i>T-chizma.</i></p> <p><i>Konseptual jadval.</i></p> <p><i>Venn diagrammasi.</i></p> <p><i>Niujlar guli.</i></p> <p><i>Besh minutlik esse.</i></p> <p><i>O'n minutlik esse</i></p>

Tanqidiy fikrlashning rivojlanish muhitini yaratish. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson ish emas. Bu muayyan yosh davrida tugallangan va esdan chiqarilgan vazifa ham emas. Shu bilan birga tanqidiy fikrlashga olib boradigan tugallangan yo'l ham yo'q.

Leikin tanqidiy fikrlash shakllanishiga yordam beruvchi muayyan o'quv sharoitlari to'plami mavjud. Buning uchun: talabalarga fikr yuritish uchun imkoniyat berish; turli-tuman g'oya va fikrlarni qabul qilish;

talabalarining o'quv jara- aolligini ta'minlash;
talabalarni kulgiga qolr ishonitirish;
har bir talabaning fikr yuritishga qodir ekanligiga
ishonch hissini uyg'otish.

tanqidiy fikrlashning sa kelishimi qadrlash lozim.

Shu munosabat bilan talacalar:

o'ziga ishonchni orttirish va shaxsiy fikri hamda g'oyalarning
qadrini tushunish;

o'quv jarayonida faol ishtirok etishi;

turti fikrlarni e'tibor bilan tinglashi;

o'z hukmlarini shakllantirishga hamda undan qaytishga tay-yor
turishi lozim.

Vaqt. Tanqidiy fikrlash vaqt talab qiladi. Piron, Xansen, Gordon
(1979)lar ijod qilish go'yo avvalgi g'oya, tasavvur, uchrashuvlar va
tajribalarni arxeologik jihatdan tadqiq qilishga olib kelishini
ta'kidlaganlar. Shuning uchun ham:

fikrlarini aniq, lo'nda va tushunarli bayon etish;
o'zaro tanqidiy fikr almashish;

konstruktiv taktiflarga javob ola bilish;

fikrlarni muayyan g'oyalar qiyofasida, qulay muhitda to'la va
aniq ifodalay olish.

Izn. Tanqidiy fikrlashda erkinlik bo'lishi uchun talabalar ma'qul
va noma'qul so'zlarni ayitish, ular haqida fikrlash, ijod qilish uchun
ruxsat olishlari lozim. Talabalar yo'l qo'yiladigan holatlarni anglab
olishgach, tanqidiy tahlil qilishga faol kirishadilar. Tanqidiy tahlilga
izn olish ongliik tamoyiliga asoslanadi. Bunda tahlil va haddan oshish
orasidagi farq aniqlab berilishi lozim. Tanqidiy fikrlashga izn fikrlash
uchun chinakam maqsad bo'lgan, do'stona hamda samarali sharitda
beriladi.

Rang-baranglik. Talabalarining fikrlash jarayonida turti fikrlar va
g'oyalar paydo bo'ladi. Rang-barang fikr va g'oyalar yakka-yu
yagona javob mavjudligi haqidagi tasavvur bartaraf qilingan
chog'dagina yuzaga keladi. Fikrlarni ifoda qilish chegaralanganda
talabalarining fikrlashiga chek qo'yiladi. Faqat birgina javob mavjud
bo'lgan taqdirida xilma-xil vosita va jarayonlardan foydalanish joizki,
uning yordamida talabalar ana shu javobni topa olsin.

Faollik. Tanqidiy fikrlash talabalarining faolligi bilan bevosita
bog'langan. Odatda, talabalar suskash tinglovchilar bo'lishadi, chunki
ularda o'qituvchi bilimli yoki mahnda uning bu bilimlari aks etgan
degan ishonch shakllanib qolgan. O'quv jarayonidagi talabalarining
faol ishtiroki va mas'uliyati tanqidiy fikrlashda kutilgan natijalarni be-
radi. Talabalarni bahs munozara, o'z g'oyalari va takliflari bilan o'r-
toqlashishga da'vat etish kabi pedagogik yondashuv ularning faol-
ligini o'stiradi. Mixali Chikientmixoniy (1975) ta'kidlaydiki, talabalar
o'sha murakkab darajadagi o'quv jarayonida faol ishtirok etishsa, jara-
yonda qatnashganligidan cheksiz bahra oladilar va o'zlarida chuqur
qoniqish hissini sezadilar.

Tavakkalchilik. Erkin fikrlilik tavakkalchilikka asoslanadi. Bi-
lim faoliyatida qo'rqmay tavakkal qiluvchi insonlarni rag'batlantirib
turish joizdir. Fikrlash jarayonida «ahmoqona g'oyalar» aql bilan tu-
zilmagan birikma va tushunchalar ilgari surilgan holatlar ham bo'lishi
mumkin. O'qituvchi uni o'quv jarayonining tabiiy holati sifatida
talabalarga tushuntirishi lozim. Talabalarda tavakkaldan xoli, yuqori
motivatsiyalash imkoni bo'lgan muhitda o'ylash muhimligiga ularda
ishonch hosil qildirish zarur.

Qadrlash. Tanqidiy fikrlashning omillaridan biri talabalarining
fikrini qadrlashdir. Tashkil etilgan fikrlash jarayonida talabalar o'z
g'oyalari, tasavvurlarining o'qituvchi tomonidan qadrlanayotganini tu-
shungan chog'dagina chuqur mas'uliyat va e'tiborga yarasha javob
gaytaradilar.

Qimmatlilik. Fikrlash jarayonini tashkil etish davomida talabalar
ongiga mustaqil nuqtayi nazar va tanqidiy tahlili natijalari qimmatli
ekanligini singdirish zarur. O'qituvchi talabalardan muayyan mate-
rialni gayta ishlashni talab qilganda tayyor qoliplardan, andozalardan
xoli bo'lishi lozim. Bu esa talabalarda o'zgalat g'oyalarni mexanik
tazda gayta ishlab chiqish eng muhim va qimmatli ekanligiga ishonch
hosil qilishga olib keladi. Aslida talabalarga o'z fikri, o'ziga taalluqli
bo'lgan g'oya va tasavvurlar qimmatli ekanligini isbotlay olish zarur.
Talabalar ham bunga ishonch hosil qilishlari joiz. Ular o'z qarashlarini
muhokama qilish jarayonida buning muhimligini tan olishlari kerak.

O'zaro fikr almashish. Fikrlash jarayoni talabalarining o'zaro
fikr almashishini ko'zda tutadi. Talabalarining o'zaro fikrlashish bir-bi-
ridan o'rganishdagi o'rtqochiligi asos soladi. Talabalardan fikrlov-

chi sifatida o'zlaridagi origi-
larini ochib berish talab etil

O'zaro fikr almashist

alardan diqqat bilan tinglash, shax-
siy qarashlarini so'zlov
talab o'tkazish va boshqalarini tuza-
tishdan o'zini tiyib turis...
jamoaning yalpi fikrlarida... foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.
Keng doiradagi munozara oqibati o'laroq, talabalarda o'zlariga tegish-
li bo'lgan g'oyalarni tahlil qilishga qobiliyati orta boradi hamda ular-
ni o'z bilim va hayotiy tajribalari tizimiga tirkab boradi. Fikrlash jara-
yonini tashkil etishda uni o'tkazishning bir necha modellari mavjud.
Ular:

- o'ziga ishonch hosil qilish;
- ishda faol ishtirok etish;
- o'roqlar va o'qituvchi bilan fikr almashish;
- o'zgarar fikrini tinglay olish.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Individual o'qitish, individuallashirilgan o'qitish iboralari mazmunini tushuntirib bering.
2. Kompyuterlashirilgan o'qitish texnologiyasini ta'rifini va mohiyatini aytib bering.
3. Al-Buxoriyning shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari to'g'risidagi fikrlarini sharhlang.
4. Tanqidiy fikrlash bosqichlarini sanang.

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

- 1-bosqich. "Tushunchalar tahlil" metodi asosida mavzuning asosiy tushunchalarini tahlil qiling.
- 2-bosqich. Kichik guruhlarga bo'lingan holda ta'lim jarayoniga oid muammoli vaziyatni tahlil qiling.
- 3-bosqich. "Venn diagrammasi" orqali an'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'xshash hamda farqli tomonlarini ifodalang.

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASINING MOHIYATI VA MAZMUNI

Reja:

1. Muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari
2. Muammoli ta'limning asosiy turlari. Muammo va muam-moli vaziyat.
3. Muammoli ta'lim texnologiyalari.

Mavzuning qisqacha mazmuni: muammoli o'qitish nazariyasi va uning asosiy xususiyatlari, muammo va muammoli vaziyat tushunchalarining mazmuni, dars jarayonida muammoli o'qitishni tashkil etishning ilmiy-amaliy asoslari, muammoli vaziyatning turlari haqida so'z yuritiladi.

Tayanch tushunchalar: muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, muammoli darsni tashkil etish, muammoli ta'lim texnologiyalari, muammoli savollarni tuzish.

Muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari

Axborot texnologiyalari yoki postindustrial deb atalayotgan bu-gungi jamiyat shaxsdan faol harakat qilishni, mustaqil qaror qabul qilishni, hayotning o'zgarayotgan sharoitlariga moslashishni talab qi-ladi. Buning uchun har bir shaxs ma'lum sifatlarga ega bo'lishi talab etiladi. Xususan:

har bir o'quvchi zarur bilimlarni mustaqil egallash, egallangan bilimlarini turli muammolarni yechishda mahorat bilan qo'llash;

axborotlar bilan savodli ishlash (ma'lum masalani tadqiq qilish uchun zarur faktlar yig'ish, ularni tahlil qilish, muammolarni ye-chishga qaratilgan gipotezalarni taklif qilish, qonuniyatlarni, yangi muammolarni aniqlash va yechish);

olingan bilimlarning qayerda va qanday qo'llanilishi mum-kinligini aniq bilish va bu bilimlarni qo'llash sohasini ang'lay olish;
mustaqil tanqidiy fikrlash, real dunyoda paydo bo'layotgan qi-yinchiliklarni ko'ra bilish va ularni bartaraf etishning optimal yo'l-larini izlab topish;

ijodiy fikrlash, yangi g'oyalarni yaratish qobiliyatiga ega bo'lish, turli ijtimoiy guruhlarda kirishimli bo'lish, birgalikda ishlashni bilish yoki nostondard vaziyatlardan chiqishni bilish,

o'zining ma'naviyati, intellekti va madaniy salohiyati ustida mustaqil ishlash kabi ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur.

Yuqorida aytilgan sifatlarga ega shaxsni shakllantirishga nafaqat ta'lim mazmuni, balki qo'llanilayotgan o'qitish texnologiyalari ham muhim rol o'ynaydi. O'quv jarayonida bilish faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlaridan biri muammoli o'qitish texnologiyasini tabiiq etishdan iborat. Chunki muammoli o'qitish jarayonida o'qituvchilar ham, o'quvchilar ham real vaziyatlarda muammoldan chiqish uchun o'zining intellektual, ma'naviy imkoniyatlarini sinovdan o'tkazadilar. Bu jarayonda hosil bo'lgan ko'nikma va malakalar tayyorlanayotgan mutaxassislarda axborot jamiyati sharoitlarida yashash uchun zarur sifatlarni shakllantirishga olib keladi.

Inson tafakkuri muammoli vaziyatlarni yaratish, muammoli qo'yish va uni yechishdek noyob qobiliyatga ega bo'lganligi sababli insoniyat tomonidan ilmiy-texnikaviy kashfiyotlar amalga oshirilgan.

Pedagogik tafakkuri o'quv jarayonida muammolarni yechishga yo'naltirish, ya'ni ta'lim jarayoniga muammoli o'qitishni joriy etish o'quvchilarga tayyor bilimlarni o'zlashtirishdan asta-sekin mustaqil faoliyatga o'tish imkoniyatini beradi.

Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan bo'lib, uning asosida "Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi", - degan g'oya yotadi. Muammoli vaziyatda bilish faoliyatining ketma-ketligi quyidagicha ko'rinishga ega bo'ladi:

vaziyat yaratish;

muammoli qo'yish;

muammoli yechish yo'llarini izlash;

muammolning yechimi.

An'anaviy ta'lim tizimida o'qituvchi va darslik bilimning asosiy manbasi bo'lsa, muammoli o'qitish falsafasi va metodologiyasida o'qituvchi o'quvchilarning izlanish-tadqiqotchilik faoliyatining tashkilotchisi, mutasaddi maslahatchisi va yordamchisi sifatida faoliyat olib boradi. Bu o'qituvchining an'anaviy o'qitish jarayonidagi faoliyatidan ancha murakkab bo'lib, u yuqoriroq mahorat va mehnat talab qiladi.

Muammoli o'qitish konsepsiyasida muammoli vaziyatning birinchi sharti o'quvchi o'zi yechishi lozim bo'lgan muammoli ko'rishdan iborat ekanligi ta'kidlanadi.

Muammoli o'qitish nazariyasining asosida amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog J. Dyui g'oyalari yotadi. U 1894 yilda Chikago shahrida o'qitish asosini o'quv rejasi emas, balki o'yinlar va mehnat faoliyati tashkil etgan tajriba maktabini tashkil qilgan. O'qitish, hisoblash, yozish bo'yicha mashg'ulotlar bolalarning fiziologik balog'atiga qarab, o'z-o'zidan paydo bo'lgan ehtiyojlariga muvofiq o'tkazilgan.

J. Dyui o'qitish uchun to'rt ehtiyojni ajratgan: ijtimoiy, konsruksiyalash, badiiy ifoda, tadqiqiy. Bilish manbalari sifatida bolalarga quyidagilar taqdim etilgan: so'z, san'at asarlari, texnik qurilmalar.

Muammoli ta'lim - talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan fazalarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim

J. Dyui g'oyalari bo'yicha bola bilishda insoniyat yo'lini qaytaradi, bilimlarni o'zlashtirish boshqarilmaydigan jarayon bo'lib, bola o'zida hosil bo'lgan ehtiyojni qondirishi natijasi sifatida o'quv materialini o'zlashtiradi. Ya'ni, o'qitish materialini muammolashirish shartlari, o'quv samaradorligi shartlari, o'quv materialini muammolashirish bo'la faolligi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan. Fikrlash psixologiyasi nuqtayi nazaridan muammoli o'qitish g'oyasi va tamoyillari S. L. Rubinshteyn, M. I. Maxmutov, V. Okon, I. Y. Lerner tomonidan ishlab chiqilgan.

S. L. Rubinshteynning «Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi» degan g'oyasi muammoli o'qitishning psixologik asosi sifatida qabul qilingan. 1970-1980 yillarda an'anaviy o'qitish shakllari samaradorligi pasayib ketganligi qayd etilganda, yetakchi pedagoglar muammoli o'qitish nazariyasiga e'tibor qarata boshladilar. Chunki an'anaviy o'qitish shaklida asosiy diqqat o'qituvchi faoliyatiga qaratilgan bo'lsa, muammoli o'qitish konsepsiyasida asosiy urg'u o'quvchilarga ko'chadi. Muammoli o'qitish tamoyili bo'yicha bilim o'quvchilarga tayyor shaklda uzatilmaydi, balki ilmiy tadqiqot

jarayoniga o'xshatib, o'quv faoliyati jarayonida o'quvchilar tomonidan egallanadi. Muammoli o'qitish — o'quvchining muammoli taqdim etilgan — ta'lim mazmuni bilan faol o'zaro bog'lanishini tashkili etadi. Bu jarayonda o'quvchi ilmiy bilimning obyektiv ziddiklari va ularning yechimlariga yaqinlashadi, fikrlash, bilimlarni ijodiy o'zlashtirishga o'rganadi.

Muammoli o'qitish ijodiy faoliyatni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda o'quvchilar ijodiy fikrlashining rivojlanishi an'anaviy o'qitishdagi nisbatan jadatroq bo'ladi. Muammoli o'qitishning bu funksiyasi oshishi uchun o'quv jarayoniga muammolarning tasodifiy majmuasini kiritish yetarli emas. Muammolarni tizim bilan bilimning mazkur sohasiga xos muammolarning asosiy turlarini qamrab olishi kerak. Muammoli o'qitishni ta'lim jarayoniga ta'biq etishda o'qituvchi ilmiy va o'quv muammolar orasidagi umumiylikni va farqni ajratishi lozim.

Ularning umumiyligi har ikkalasida ham obyektiv ziddiklar mavjudligi bo'lsa, ilmiy va o'quv muammolarini farqi shuki, ilmiy muammolda qo'yilgan masala hali yechilmagan, o'quv muammolda esa masala yechilgan, uni yechish yo'li va natijasi ma'lum.

Faqat bu yo'llar va natijalarni o'quvchilar izlab topishi kerak. Muammoli o'qitishning yakuniy maqsadi — o'quvchilarni muammolarni ko'rish va yechishga o'rgatishdan iborat bo'lib, bu faqat fikrlash faoliyati jarayonida amalga oshiriladi.

Shaxsning ijodiy mustaqil fikrlashi jamiyat uchun zarur bo'lib, fikrlash jarayoni muammoli vaziyatdan boshlanadi.

Muammoli o'qitish usullariga tadqiqiy usul, evristik usul, muammoli vaziyatlar yaratish usuli kiradi.

O'qitishning tadqiqiy usullarini qo'llaganda ta'lim oluvchilarga: nostandart masalalarni tuzish bo'yicha;

shakllantirilmagan savol bilan;

ortiqcha ma'lumotlar bilan;

o'zining amaliy kuzatuvlari asosida mustaqil umumlashtirish;

yo'riqnomalardan foydalanmasdan gandaydir obyekt mohiyatini bayon etish;

olingan natijalarni qo'llash chegaralarini va darajalarini aniqlash;

hodsaning namoyon bo'lish mexanizmini aniqlash;

«biri lahzada» topish kabi topshiriqlarni berish mumkin.

Hozirgi kunda bu sohadagi izlanishlar dunyoning turli mamlakatlarda davom ettirilmogda, umumta'lim fanlari bo'yicha ham, oliy ta'lim fanlari bo'yicha ham muammoli o'qitish texnologiyalarining majmuaviy ishlanmalari yaratilmogda.

Fanda muammoli o'qitish bilan aloqador ikkita tushuncha ishlatiladi: "muammo" va "muammoli vaziyat" tushunchalari. Ayrim hollarda ular sinonimdek tushunilsada, lekin bu atamalar bilan belgilangan obyektlar o'z hajmi bilan farqlanadi. Muammo muammoli masalalar ketma-ketligiga ajraladi. Demak, muammoli masalani muammoli oddiy, xususiy bir masaladan iborat holati sifatida ko'rish mumkin.

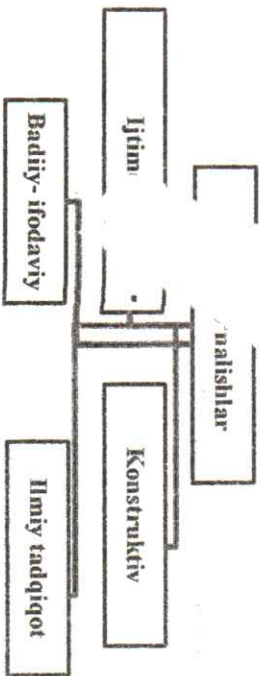
Muammoli o'qitishning yaqqol ko'rinish turgan atfzalliklariga qarabdan ta'limning hech gaysi bosqichi to'liq muammoli tuzilishi mumkin emas. Muammoli o'qitishni amalga oshirish uchun qism (ayrim bo'lim, mavzu, band) larni ajratib olish lozim.

Bunda o'quv materialining mantiqiy-didaktik tahlili, muammolarni qo'yish inkomiyatlari, o'qitish maqsadlariga erishishda ularning samarasini aniqlash talab etiladi. Ko'p narsa u yoki bu guruhda ishlashning aniq sharoitlariga bog'liq. Bundan tashqari, darsliklardagi o'quv materialini kamdan kam hollarda muammoli o'qitishga moslashtirilgan.

Leikin muammoli o'qitishni amalga oshirish uchun o'qituvchi o'quv materialini osongina qayta ishlashi mumkin. Muammoli vaziyatlarni modellashtirish uchun eng optimal o'quv materialini darslikdagi fan va texnika tarixiga oid ma'lumotlardir. S. L. Rubinshteyn «tafakkur — inson oldida turgan masala va muammolarni yechishga olib keladigan idrok bo'lib, tafakkur muammoli vaziyatdan kelib chiqadi va muammoli yechishga qaratilgan bo'ladi» — deb ta'kidlaydi.

Demak, muammoli vaziyat — psixik qiyinchilik, ziddiyatlar va ziyati bo'lib, o'quvchilarni muammoli vaziyat holatiga tushirish orqali ularni fikrlash qobiliyati rivojlantiriladi shaxsning ijodiy, mustaqil fikr yuritishi jamiyat uchun zarur bo'lib, fikrlash jarayoni muammoli vaziyatdan boshlanadi.

J. Dyui muammoli ta'lim asosi sifatida quyidagi yo'natishlarni belgilagan:

Muallif ko'rsatilgan yo'nalishlarda ta'limni tashkil etish uchun quyidagi vositalardan foydalangan:

- 1) so'z, san'at asarlari; texnik qurilmalar;
- 2) o'yinlar; mehnat.

Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60 yillarida boshlangan bo'lib, uning asosida "Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi" – degan g'oya yotadi. 1960 yilda muammoli ta'lim L. Rubinshteyn, M. I. Maxmutov, V. Okon, I. Y. Lerner kabi tadqiqotchilarning qarashlari negizida yanada rivojlangan. S. L. Rubinshteynning "Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi" degan g'oyasi muammoli ta'limning psixologik asosi sifatida qabul qilingan.

Muammoli ta'limning asosiy turlari. Muammo va muammoli vaziyat

Muammoli ta'limning bir necha turlari mavjud. M. N. Skatkin o'z ishlari muammoli ta'limning quyidagi turlari borligiga urg'u beradi:

1. Bilimlarni muammoli bay'on qilish (muammoli ma'ruza).
  2. Muammoli topshiriqlarni hal qilish (muammoli amaliy mashg'ulot).
  3. Kichik ilmiy tadqiqotlarni olib borish (muammoli tajriba).
- Muammoli ta'limning asosini **muammo** (yun. "to'siq", "qiyinchilik") yoki **muammoli vaziyat** tashkil etib, muammoli ta'lim texnologiyalari ularning yechimini topishga xizmat qiladi.

Muammo (yunon. "to'siq", "qiyinchilik", arab. "jumboqli", "siri", "tushunilishi qiyin") – hal qilinishi muhim nazariy va amaliy ahmiyatga ega bo'lgan masala.

Muammoli vaziyat – talabalarining ma'lum topshiriqlarni bajarish (masalani yechish, savolga javob topish) jarayonida yuzaga kelgan ziddiyatni anglashi bilan bog'liq ruhiy holati bo'lib, u hal etilgan yotgan masala bilan bog'liq yangi bilimlarni izlashni taqozo etadi.

Ko'p holatlarda muammo va muammoli vaziyat sinonimdek qabul qilinadi. Aslida esa ular bir-biridan farq qiladi.

Mohiyatiga ko'ra muammo uni keltirib chiqargan sabablarni o'rganish, uni hal etishda ahmiyatli, samarali bo'lgan yo'l, metod va vositalarni izlash, ularning samarali ekanligini asoslovchi dalillarni topish, dalillarni yangicha, yangi tahlilda izohlash asosida hal qilinadi.

Pedagogika sohasida ko'p holatlarda "muammo" tushunchasi tashkiliy-pedagogik, psixologik, ta'limiy va tarbiyaviy masalalarni hal qilishda qo'llaniladi. Soha nuqtayi nazaridan pedagogik jarayonda quyidagi xarakterdagi muammolarga murojaat qilinadi:

- didaktik xarakterdagi muammo;
- amaliy xarakterdagi muammo;
- ilmiy-metodik xarakterdagi muammo

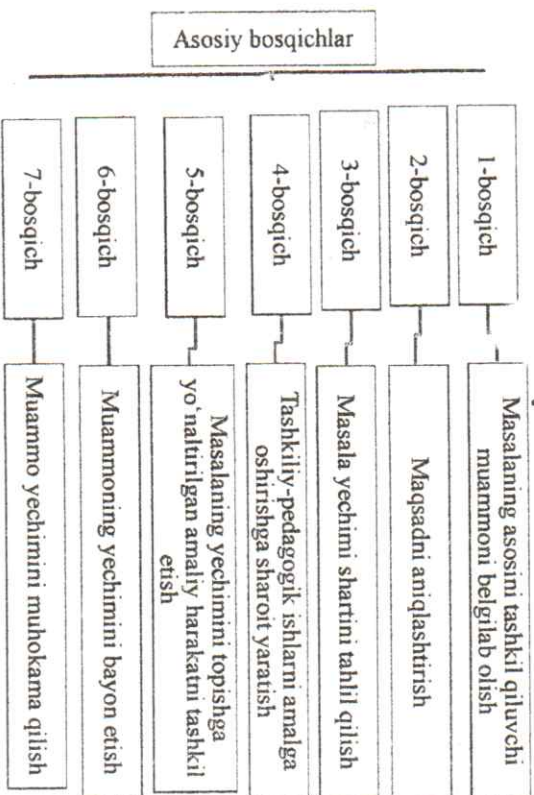
Ma'lum va noma'lum bilimlar hamda mavjud tajriba muammoning tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida muammoli qo'yish bir necha sathda kechadi. Ular quyidagilar:

Darajalar	Muammoli qo'yish mohiyati
1-daraja	O'qituvchi muammoli qo'yadi va talabalarni uni hal qilishga yo'naltiradi
2-daraja	O'qituvchi muammoli vaziyatni bay'on qiladi va talabalarining o'zlarini muvaffaqiyatli ravishda muammoli shakllantiradi
3-daraja	O'qituvchi muammoli ko'rsatib bermaydi, balki unga talabalarni ro'y para qiladi. Talabalar muammoli anglagan holda uni o'zlarini shakllantirib, muammoli yechish usullarini tahlil qiladi

Ta'lim jarayonida mas
aniqlashda muammo fun
O'quv materiallari mazm
va hal etilishi quyidagi t

ishda mavjud shart-sharoitlarni
asos sifatida namoyon bo'ladi.
Izashirishda muammoning qo'yilishi
rda kechadi.

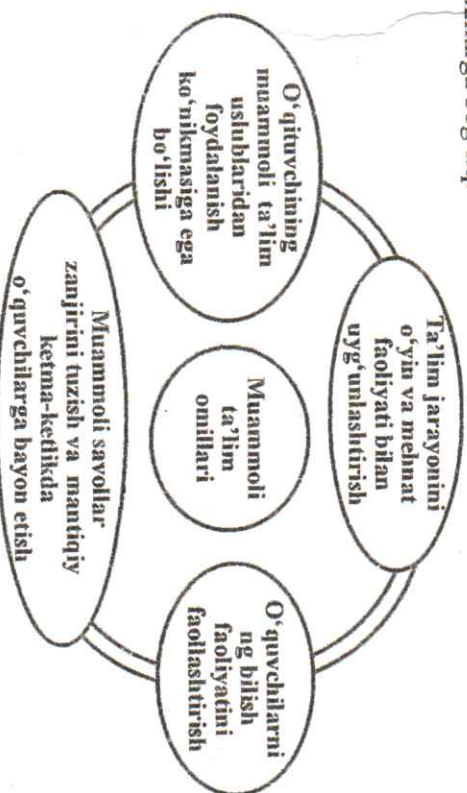

Pedagogik jarayonda talaba "muammo"ga emas, balki muammoli vaziyatga ro'baro' qilinadi. Darsda muammoli vaziyat deganda talabaning hozirda yoki kelgusida ta'lim maqsadiga erishishi uchun xavf tug'diradigan vaziyat tushuniladi. Muammoli ta'lim haqidagi to'plangan ma'lumotlarga asoslanib, shuni ta'kidlash lozimki, bu ta'lim turi ilmiy-uslubiy jihatdan 3 ko'rinishga ega.

1. Muammoli vaziyatni vujudga keltirish.
2. Muammoning qo'yilishi.
3. Muammoning yechimini topish.

Muammoli vaziyatni o'quv mashg'ulotlarining barchasida shakllantirish mumkin. Uni dars jarayonida gancha ko'p shakllantirish o'qituvchiga bog'liq. Muammoli vaziyatning ahamiyati shundaki, u o'quvchilar diqqatini bir joyga (muammoga) qaratadi va o'quvchilarning izlanishiga, fikrlashga o'rgatadi. Muammoli ta'lim o'qituvchi rahbarligida muammoli vaziyat vujudga keltirilib, mazkur muammo o'quvchilarning faol, mustaqil faoliyat natijasida nazariy

bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni ijodiy o'zlashtirish va aqliy faoliyatni rivojlantirishga imkon beradigan ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Muammoli ta'limning muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog'liq:

Muammoli ta'lim nazariyasida muammoli vaziyatning ikki turi mavjud:

1. Psixologik muammoli vaziyatlar.
2. Pedagogik muammoli vaziyatlar.

Psixologik muammoli vaziyatlar o'quvchi faoliyatiga, pedagogik muammoli vaziyatlar o'quv jarayonining tashkil etilishiga taalluqli.

Muammoli vaziyatlar bu ikki turi bir-birini taqozo etadi. Pedagogik muammoli vaziyatlar o'quvchidan faqat fikr yuritishiga talab qilmay, balki bilish munozarasida ishtirok etish, u yoki bu hods haqidagi hayotiy va ilmiy tasavvurlarni qiyoslash, olimlarning nuqtayi nazarlarini taqqoslash, shuningdek, ularning qiziqishlarini o'rinish maqsadida dars davomida yangi dalillarni ma'lum qilish, mazkur dalillarning fan-texnika rivoji uchun ahamiyatini yoritish orqali vujudga keltiriladi.

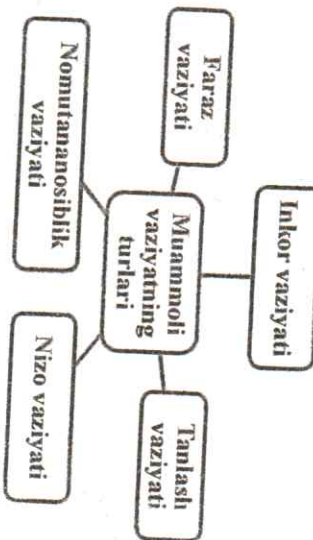
Muammoli vaziyatlarni hal etishda o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini fikr yuritishning mantiqiy operatsiyalari: tahlil, sintez, taqqoslash, analogiya, umumlashtirish, tasmiylash va xulosa yasashga yo'naltiriladi. Muammoli vaziyatlardan o'quv jarayonining barcha bosqichlarida: yangi mavzu bayoni, mustahkamlash va bilimlarni

nazorat qilishda muvaffaqiyatli foydalanish mumkin. Muammoli vaziyatlar tizimi muvaffaqiyatli yaratilgan hollarda o'rganilayotgan mavzuni muammoli dars shaklida o'tish tavsiya etiladi. O'qitish jarayoniga muammoli darslarni qo'llash uchun o'qituvchi quyidagilarni hal qilishi kerak:

1. O'quv dasturi bo'yicha gaysi mavzularni muammoli dars shaklida o'tish mumkinligini;

2. Mavzu matnidagi masalalar bo'yicha muammoli vaziyatni kel-tirib chiqaradigan savollar va topshiriqlarni aniqlashda didaktikaning kelma-ketlik, izchillik tamoyillariga amal qilish;

3. O'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va boshqarishni ta'minlaydigan vosita va usullarni aniqlash, ulardan o'z o'rnida va samarali foydalanish yo'llarini belgilash zarur.

Quyida ta'lim jarayonida qo'llaniladigan muammoli vaziyatlar-ning turlari keltirilgan. Muammoli darslarda o'quvchining faoliyati, eng avvalo, mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda, o'quv oldiga o'quv muammolarini yuqori ilmiy va uslubiy saviyada qo'yish, darsda mazkur o'quv muammolaridan samarali foydalanishga erishish, o'quvchilar faoliyatini muammolarni hal etishga yo'naltirishdan iborat

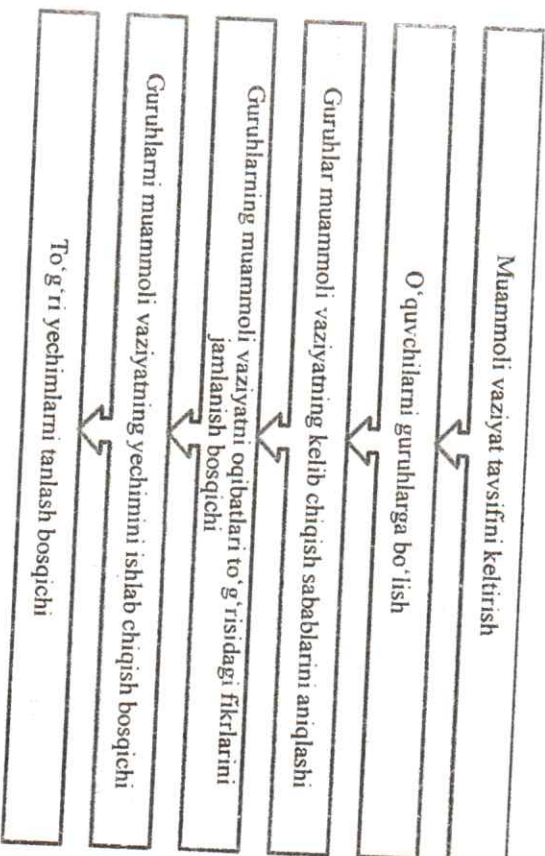
O'quvchi faoliyati muammoli vaziyatlarni idrok etish, hal qilish usullarini izlash, muammoni tahlil qilib, taxminlarni ilgari surish, taxminlarni ilmiy, mantiqiy nuqtayi nazardan asoslash, taxminlarni tek-

shirish va xulosa chiqarishdan iborat. Muammoli darsning didaktik maqsadi:

- o'quv muammolarini hal etishda o'quvchilar ijodkorligini va tanqidiy fikrlash malakalarini shakllantirish;
- o'quvchilarning yangi bilimlarni egallash ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'quvchilarda bilimlarni ijodiy o'zlashtirish va amalda qo'llash malakalarini rivojlantirish;
- o'quvchilarning izlanuvchanligi, qiziqishi, motivlari, mantiqiy tafakkuri, ijodiy faoliyati, aqliy kamoloti va zakovatini rivojlantirish-dan iborat.

“Muammoli vaziyat” metodi

“Muammoli vaziyat” metodi ta'lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarining sababini va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning yechimlarini topish bo'yicha ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan metod. “Muammoli vaziyat” metodining tarkibiy tuzilishi quyidagicha:

“Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning mu-rakkabligi o'quvchilarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. O'quvchilar qo'yilgan muammoning yechimini topishga qodir bo'lishi kerak, chunki muammoli yechimini topa olmasa o'quvchilarning qiziqishlari so'nishi va bolalar o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishi mumkin. Dars jarayonida ushbu metoddan foydalanganda o'quvchilar mustaqil fikr yuritishga, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishga, uning yechimini topishga o'rganadilar.

“Muammoli vaziyat” metodini qo'llash bosqichlari quyidagilar-dan iborat:

1. O'qituvchi mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi, muammoni bayon qiladi.

2. O'qituvchi o'quvchilarni topshiriquing shartlari bilan tanishtiradi.

3. O'quvchilarni kichik guruhlariga ajratadi.

4. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o'rganadilar va muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar. Barcha guruh-larda muammoli sabablari o'rganib chiqilgach, taqdimot o'tkaziladi va bir xil fikrlar jamlanadi.

5. Bu bosqichda berilgan vaqt mobaynida guruhlar muammoning oqibatlarini to'g'risida fikr yuritadilar va vaqt tugagach, har bir guruh o'z taqdimotini o'tkazadi. Taqdimotdan keyin bir xil fikrlar umum-lashtiriladi.

6. Endi guruhlar muammoli yechishning turli yo'llari va imko-niyatlarini muhokama qiladilar, tahlillar o'tkazadilar. Muammoli vaziyatni yechish yo'llarini ishlab chiqadilar.

7. Kichik guruhlar muammoli yechish bo'yicha o'z variantlarini taklif etilgan taqdimot o'tkazadilar.

Barcha guruhlarning taqdimotidan keyin bir xil yechimlar yoki original yechimlar jamlanadi. O'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda muammoli vaziyatni yechishning eng maqbul variantini tanlab oladi. Muammoli vaziyatni yechishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

- muammoli turli nuqtayi nazaridan o'rganish va tahlil qilish;
- mayjud dalillarni solishtirish va umumlashtirish;
- qo'shimcha dalillarni aniqlash va ularni o'zaro qiyoslash;
- muammo bilan bog'liq xulosalarni chiqarish;
- talabalarning mustaqil ravishda muammoni qo'yishlari.

Muammoli vaziyat metodi quyidagi afzalliklariga ega:
talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi;
talabalar muammoning sabab, oqibat va yechimlarini topishga yo'naltiriladi;

talabalarning bilim va qobiliyatlarini baholash uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi;

talabalar fikrlar va natijalarni tahlil qilishni o'rganadi.

Ta'lim jarayonida ushbu metodni qo'llashda ayrim kamchiliklar ham ko'zga tashlanadi. Ular:

ta'lim oluvchilardan yuqori motivatsiya talab etiladi;

qo'yilgan muammo talabalarning bilim darajasiga mos kelishi kerak;

ko'p vaqt talab etiladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. O'qituvchining innovatsion faoliyatini samaradorligini oshirishga tegishli bo'lgan yondashuvlar qaysilar?
2. “Muammoli vaziyat” tushunchasiga ta'rif bering.
3. “Muammo” va “muammoli vaziyat” tushunchalari o'rtasidagi farqlarni ajrating.
4. Muammoli ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini sanang.
5. Pedagogikada innovatsion o'zgarishlarning yo'nalishlarini belgilang.
6. IVEN pedagogikasi nima va unga qanday belgilar xos?
7. Evristik o'qitishning xususiyatlarini sanab bering.

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi darsni boshlanishida talabalarni rangli qo'zg'ozlar asosida 4 guruhga bo'ladi va guruhlar o'zlariga nom tanlaydi.

2-bosqich. Talabalarining mavjud bilim, ehtiyojlarini aniqlash va motivatsiyani vujudga keltirish uchun «Tushunchalar tahlili» metodidan foydalaniladi. Bunda hamma guruhga bir xil tushunchalar yozilgan qog'ozlar tarqatiladi. Guruh a'zolari unga yakka holda javob yozadi. Bilinmagan savoli ochiq qoladi.

“Tushunchalar tahlili”

Tushuncha	Mazmuni
Muammo	
Muammoli vaziyat	
IVEN pedagogikasi	
“Muammoli vaziyat” metodi	
Muammoli vaziyat turlari	
O'quv muammosi	
Ilmiy muammo	
Evristik o'qitish usullari	
Suqrol metodikasi	

3-bosqich. Quyidagi blits-so'rovni bajaring. Ta'lim tizimida innovatsiyalar mohiyatiga oid blits-so'rov (1-topshiriq uchun ish qog'ozi):

1. Muammoli vaziyat turlari-
2. Innovatsion jarayon-
3. Muammo -
4. Muammoli vaziyat -
5. Innovatsion ta'lim -
6. Muammoli ta'lim -
7. Innovatsion faoliyat belgilari -
8. IVEN pedagogikasi-
9. Evristik o'qitish -

4-bosqich. Har bir talaba mutaxassislik fanidan ixtiyoriy mavzu bo'yicha “Muammo, muammoli bayon, muammoli vaziyat”ga misol yaratadi. (vaqt 7 minut, ixtiyoriy talabanning ishini muhokama qilish uchun 3 minut).

TA'LIM JARAYONIDA O'YIN TEKNOLOGIYALARINI
QO'LLASH

Reja:

1. O'yin texnologiyalari haqida tushuncha.
2. Pedagogik o'yinlarning asosiy belgilari. G. K. Selevkoning pedagogik o'yinlar tipologiyasi.
3. Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llashga qo'yiladigan talablar.

Mavzuning qisqacha mazmuni: ushbu mavzuda pedagogik o'yinlarning turlari, didaktik o'yinlarga qo'yiladigan talablar, o'yin qoidalari va ssenariysini yaratish tartibi haqida so'z yuritiladi.

Tayanch tushunchalar: pedagogik o'yinlar, o'yin turlari, didaktik o'yin, ishbilarmonlik o'yinlari, rolli o'yinlar.

O'yin texnologiyalari haqida tushuncha

“Bugungi kunda biz nega ba'zi ta'lim oluvchilarning o'qishga bo'lgan ishtiyogi pasayib borayotganini bilishimiz kerak va buni amalga oshirish jarayonida barcha o'qishga qiziqishi kam talabalarni bir xil sabab va muolaja soyaboni ostida birlashtirishni rad etishimiz kerak”¹³ - deydi amerikalik pedagog A. Muur.

Zamonaviy sharoitda talabalarning o'quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o'qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta'lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, modul-kredit tizimi, masofali o'qitish, blended learning (aralash o'qitish) va mahorat darslari ta'limning innovatsion shakllari sifatida e'tirof etilmoqda.

Ayni o'rinda ta'limda innovatsion xarakterga ega pedagogik o'yinlar to'g'risida so'z yuritiladi.

Amaliy o'yinlar. Dastlab “o'yin” tushunchasining mohiyatini anglab olish talab etiladi.

¹³ Aleks Muur. Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Ikkinchi nashr - Rattleq, 2012. - 27 b.

O'yin – kishilik faoliyatining muhim turi hamda ijtimoiy munosabatlarning mazmunining bolalar tomonidan imitatsiyalash (ko'chirish, taqlid qilish) asosida o'zlashtirish shakli sanaladi

Zamonaviy ta'lim amaliyotida amaliy-innovatsion xarakterga ega o'yinlardan samarali foydalanilmoqda.

¹³ Amaliy o'yinlar – muayyan amaliy harakatlarning tashkil etilishini imitatsiyalash imkoniyatini beradigan o'yinlar

Ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan amaliy o'yinlar o'z-o'zidan didaktik xususiyat kasb etadi, shu sababli ular ko'p hollatlarda "didaktik o'yinlar" deb yuritiladi.

Kishilik tarixiy taraqqiyotining barcha davrlarida ham o'yin subyekti faoliyatining eng birinchi va muhim turi sifatida tan olingan. Binobarin, shaxs faoliyatining muhim turlari – mehnat, o'qish bilan birga o'yin ham uning shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'yinlar vositasida katta avlod tomonidan to'plangan hayotiy tajriba, o'zlashtirilgan bilim, turmush tarzi va ijtimoiy munosabat asoslari, madaniy qadriyatlar yosh avlodga izchil uzatib kelingan. O'yin shaxsni tarbiyalash, rivojlantirish va ta'lim berish xususiyatlariga ega. Mavjud xususiyatlari tufayli o'yinlar qadim-qadimdan xalq pedagogikasining muhim asoslaridan biri bo'lib kelmoqda. O'yinlar bolalarda idrok, sezgi, xotira, tafakkur, nutqni rivojlantirishga yordam berish orqali ularni ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi. "Maktabgacha yoshdagi bola o'yin faoliyatida o'qish va mehnatga tayyorlanadi. Yoshi ulg'aygan sari o'yinning roli biroz kamayib boradi. O'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati bolaning butun hayoti davomida saqlanib qoladi"¹⁴.

Agarda jismoniy xatti-harakatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan o'yinlar bolalarda chaqonlik, epchillik, chidamlilik, qat'iylilikni

tarbiyalasa, intellektual, konstruksiyali o'yinlar ularni o'yilashga, fikrlashga, mantiqiy tafakkur yuritishga o'rgatadi.

"O'yin inson hayotining har bir davri uchun uning ruhiy rivojlanishini belgilovchi yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Faqat o'yinda va o'yin orqali bola voqelikni, shu jumladan, kishilar ijtimoiy munosabatlarni, xulqini, xatti-harakatlarini bilib oladi"¹⁵.

Tarixiy taraqqiyot jarayonida o'yin nafagat bolalar, balki kattalar hayotidan ham alohida o'rin egallagan. Zamonaviy sharoitda intellektual, kompyuter, iqtisodiy, harbiy, kasbiy, sport va maishiy horrdiq chiqarishga ko'maklashadigan o'yin modellari ham kattalar orasida keng ommalashgan.

Zamonaviy pedagogikada o'yinlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faolligini kuchaytirish maqsadida quyidagi tarzda qo'llaniladi:

tushuncha, mavzu va alohida bo'lim mohiyati sifatida;
o'zlashtirishda alohida texnologiya sifatida;
pedagogik texnologiyalarning elementi sifatida;
o'quv mashg'uloti shakli yoki uning bir qismi sifatida;
auditoriyadan tashqari ishlardan biri sifatida

O'yinning mohiyati va tuzilishi ma'lum ko'nikma, malaka, qobiliyat va sifatarning har bir ishtirokchida butun faoliyat davomida shakllanishini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanishda o'qituvchi pedagogik vazifalarni ssenariyda aniq ifodalay olishi zarur.

O'yin faoliyatining psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotdagi o'zini belgilash, o'zini o'zi boshqarish, imkoniyatlarini amalga oshirishdan iborat asosiy ehtiyojlarni qondirishga sharoit yaratadi. O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarida faoliyat turi sifatida belgilanadi hamda jarayonda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi.

¹⁴ Tarbiya / Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya / Tuzuvchi: M.N. Aminov. Mas'ul muharrir: A. Majidov. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 432 b.

¹⁵ Tarbiya / Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya / Tuzuvchi: M.N. Aminov. Mas'ul muharrir: A. Majidov. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 432 b.

O'quv faoliyatining asosiy motivi bu o'quv-bilish motivi bo'lsa, o'quv faoliyatining eng muhim motivatsiyasi esa talabada o'zi ta'lan- gan va asoslarini o'zlashtirayotgan kasbga bo'lgan qiziqishi sanaladi. Talaba o'quv jarayonidagi egalagan bilimlaridan, kasbiy malakalari va ko'nikmalaridan hissiy jihatdan qoniqga olishi lozim. Bu vazifani hal qilishda o'qitish jarayonida o'yinli texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. O'yinli texnologiyalar talabalarining ijodiy qobiliyati va kreativ tafakkurini o'stiradi.

Pedagogik o'yinlarning asosiy belgilari. G. K. Selevkoning pedagogik o'yinlar tipologiyasi

Pedagogik maqsadda foydalanilayotgan o'yinlar o'yin texnologiyalari deb nomlanadi.

O'yin texnologiyalari (o'yin ta'limi) – ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishning barcha ko'inishlari: bilim, ko'nikma, malaka hamda hissiy-baholovchi faoliyat jarayonini hosil qilishga yo'naltirilgan shartli o'quv vaziyatlarini ifodalovchi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (pedagogik texnologiya) turlaridan biri.

O'yin texnologiyalari ta'lim oluvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqealik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma, malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (ta'lim oluvchilar, o'qituvchilar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarining vakili va boshqalar) sifatida turli rollarni bajarish talaba (o'quvchi)larga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratish asosida ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy va ruhiy tayyorgarlikka erishish nuqtayi nazaridan yordam beradi.

O'quv mashg'ulotlarida o'yinlar va o'yinli vaziyatlarni qo'llash quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- didaktik maqsad talabalar oldiga o'yinli topshiriq shaklida qo'yiladi;
- o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'yisundiriladi;
- didaktik o'quv materialdan o'yin vositasi sifatida foydalaniladi;
- o'quv faoliyatida didaktik vazifani o'yin vazifasiga aylantiruvchi musobaqa elementi qo'llaniladi;

muvaffaqiyatli bajarilgan didaktik topshiriq o'yin natijasi sanaladi.

O'quv jarayonida o'yin texnologiyalarining o'rni, roli, shuningdek, o'yin elementlari hamda ta'limning o'zaro uyg'unligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan pedagogik o'yinlar mohiyati, funksiyasi va turlarining qanchalik tushunilishi bilan belgilanadi. Aksariyat pedagogik o'yinlar o'zida quyidagi belgilarni namoyon qiladi:

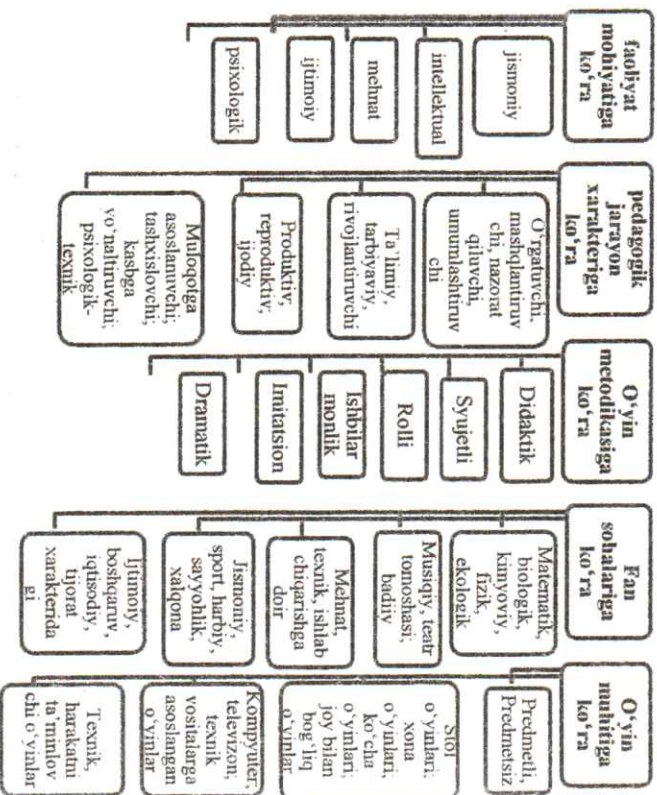
Talabaning xohishiga ko'ra tanlangan erkin rivojlanitiruvchi faoliyat ekanligi
Ushbu faoliyatning ijodiy, avvaldan tayyorlanmagan, juda faol xarakterli
Faoliyatning hissiy ko'tarinkiligi, raqobatga asoslanishi
Blivosita va bevosita qoidalarining mavjudligi

Har qanday o'yinlar kabi pedagogik jarayonlarda foydalaniladigan o'yinlar ham o'zining aniq maqsadi va natijasiga ega bo'ladi.

Ta'lim muassasalarida ko'p holatlarda roli va kasbiy xarakterga ega ishbilarmonlik o'yinlaridan foydalaniladi. Muhimi pedagogik maqsadlarda qo'llaniladigan o'yinli texnologiyalarining asosini talabaning **faollik va tezkorlikka asoslangan faoliyati** tashkil etadi.

Pedagogik o'yinlar yangi o'quv materialini o'zlashtirish, mustahkamlash, talabaning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, umumiy kasbiy tayyorgarlik ko'nikma, malakalarini shakllantirish kabi masalalarni yechishga qaratiladi. Ular yordamida talabalar turli holatlardan o'quv materialini tushunish, uning negizida ma'lum ko'nikma, malaka va sifatni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Mashhur pedagog olim G. K. Selevko pedagogik o'yinlarni quyidagi tartibda tasniflagan:

Pedagogik o'yinlar tipologiyasi (G. K. Selevko)

Ayni o'rinda o'yin metodikasiga ko'ra guruhlangan o'yin texnologiyalarining mohiyati xususida so'z yuritiladi.

Didaktik o'yinlar. Syujeti o'yinlar. Rolli o'yinlar. Ishbitharmonik o'yinlari. Imitatsion o'yinlar. Dramatik o'yinlar

Didaktik o'yinlar – o'rganilayotgan ob'yekt, hodisa, jarayonlarni modellashirish asosida o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishlari, faolliklarini oshiradigan o'quv faoliyati turi hisoblanadi. Bu kabi o'yinlar o'quvchilar tomonidan ijtimoiy-foydali mehnat va o'qish ko'nikmalarini faol o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning ahamiyati natijalar bilan emas, balki jarayonning mazmuni va kechishi bilan belgilanadi; bu kabi o'yinlar bolalarni ijtimoiy

munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi, ulardagi turli psixologik zo'riqlashlarni kamaytiradi.

Syujeti o'yinlar – pedagogik voqeelik, hodisalar bayonining muayyan izchilligi va unda ishtirok etayotgan shaxslar faoliyatining o'zaro bog'liqligiga asoslangan o'yinlar sanaladi. Bu kabi o'yinlar odatda pedagogik muammolarning yechimini izlash, ta'im-tarbiya jarayonida yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarni bataraf etish, shaxsni qayta tarbiyalash maqsadida qo'llaniladi.

Rolli o'yinlar – ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holati, xatti-harakatlar mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan o'yinlar, ularda rollar majburiy mazmuni bilan taqsimlanadi. Rolli va ishbitharmonik o'yinlari o'quvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqeelik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma-malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (m: o'quvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarining vakillari va b.) sifatida turli rollarni bajarish talabalariga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratasa, o'quvchilarga ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy, eng muhim, ruhiy jihatdan tayyorlanishga yordam beradi.

Ishbitharmonik o'yinlari – ma'lum faoliyat, jarayon yoki munosabatlar mazmunini yoritish, ularni samarali, to'g'ri, oqilona uyushtirishga doir ko'nikma, malaka hamda sifatlarini o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan o'yinlar. Bu turdagi o'yinlar ta'lim oluvchilarda aniq faoliyat yo'nalishida zarur BKM va sifatlarini shakllantirish yoki rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi. Shu jihatdan ishbitharmonik o'yinlari ishlab chiqarish jarayoni, kasbiy faoliyatining modellashirishini anglatadi. Ishbitharmonik o'yini talabalarida kasbiy sifatlarini hosil qilish bilan birga shaxsiy sifatlarini ham tarbiyalaydi, ularning ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

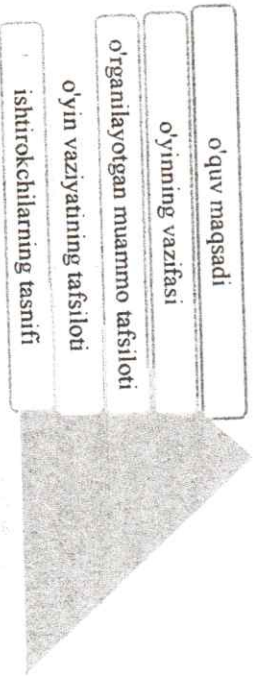
Imitatsion o'yinlar – ishlab chiqarish korxonalarini, ish o'rinlari, firmalar, tashkilotlarda xodimlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatni imitatsiyalash (taqlid qilish, ko'chirish) asosida talabalarni muayyan amaliy yoki kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashga yo'naltiradigan o'yinlar. Bu turdagi o'yinlar ssenariyasi, syujetidan tashqari, imitatsiya jarayoni, obyektning tarkibiy tuzilmasi va

ahamiyatini to'la ochib berish maqsadida modellashiriladi. Imitatsion o'yinlar jarayonida ta'lim oluvchilar muayyan operatsiyalarni, masalalar yechish, ma'lum bir usulni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Dramatik o'yinlar (psixologik va ijtimoiy dramalar) – psixologik hamda ijtimoiy masalalarni hal qilishga yo'naltirilgan o'yinlar bo'lib, ular tashkil etilishi, metodik xususiyatlariga ko'ra rolli va ishbiarmonlik o'yinlariga yaqin. Odatda psixologik va ijtimoiy xarakterdagi dramatik o'yinlar jamoadagi muhimni yaxshilash, shaxslararo munosabatlarning ijobiy bo'lishiga erishish, muloqotga kirisha olish, jamoada yagona birlikni qator toptirish, o'zgalarning ruhiy holatini to'g'ri baholash, og'ir vaziyatlarga uch kelgan sub'yektlarga yordam ko'rsatish hamda samarali, unumli faoliyat ko'rsatish uchun zarur sharoitni yaratishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llashga qo'yiladigan talablar

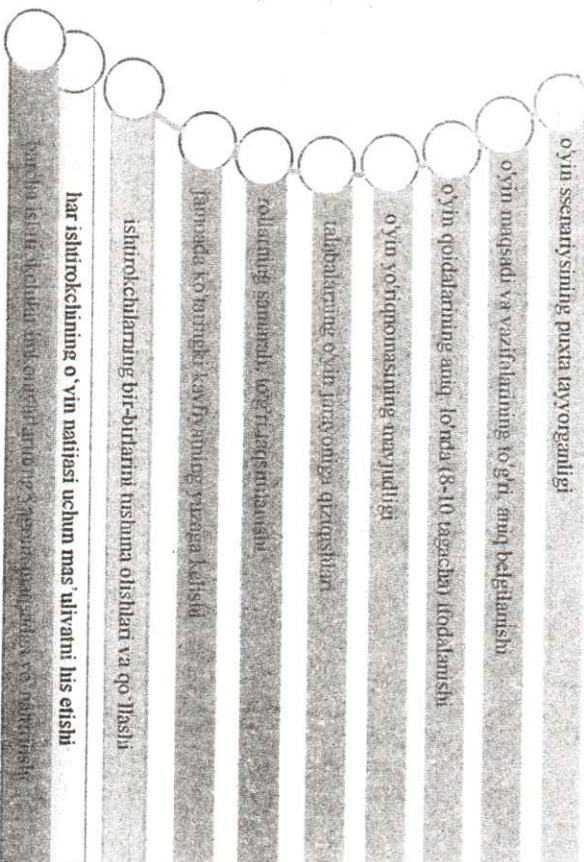
Barcha o'yinlarda bo'lgani kabi pedagogik o'yinlar jarayonida ham ishtirokchi-talabalar faol holatda bo'ladi, sheriklari bilan o'zaro munosabatga kirishadi, shuningdek, o'z qarashlarini sheriklariniki bilan taqqoslash, jamoa bilan zarur munosabati o'rnatish orqali o'zini o'zi o'rganadi. Senariy va uning mohiyati muhim ahamiyatga ega. Zero, aynan senariyga tegishli ta'lim, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarga erishish imkoniyatini ta'minlaydi. O'qituvchilar o'yin senariylarini tayyorlashga alohida e'tibor qaratishlari, senariyni tayyorlash malakasiga ega bo'lishlari zarur. Pedagogik xarakterdagi o'yinlarning tarkibiy tuzilmasi quyidagilardan iborat:

Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalari qo'llash quyidagilarga asoslanadi:

- guruhni shakllantirish;
- mas'ul o'trolarning bosh maqsadini ifodalash;
- muammoli vaziyatni vujudga keltirish;
- rollarni taqsimlash,
- o'yin reglamentini o'rnatish;
- materiallar, yo'riqnomalar, qoidalar va ko'rsatmalar to'plamini targatish;
- maslahat berish.

O'yin texnologiyalarini qo'llashda rollar qur'a tashlash yo'li bilan taqsimlanadi. Bunda rollar nomi yozilgan kichik qog'ozchalarda foydalanish mumkin. Rollarning talabalar o'rtasida qur'a asosida taqsimlanishi kelib chiqish ehtimoli bo'lgan noroziliklarning oldini oladi. O'yin jarayonida belgilangan vaqt (reglament)ga, muloqot o'ziga rioya etish, faollik ko'rsatish hamda o'yinni oxirigacha davom ettirish kutilgan natijani kafolatlaydi. Shuningdek, quyidagi omillar pedagogik maqsadlarda o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi:

4.	Darsga tayyorgarlik ka talablar	Dars rejasi, konspekt va didaktik vositalarni tayyorlash	Interfaol dars ishlamasi, mustaqil ishlar uchun topshiriqlar, targatma materiallar, boshqa zarur vositalarni tayyorlash
5.	O'quvchilar tayyorgarligi ga talablar	Oldingi dars bo'yicha vazifalarni bajarib kelish	Yangi dars mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilish
6.	O'quvchining vazifalari va ish usullari	O'qituvchini tinglash va o'zlashtirish, berilgan topshiriqlarni bajarish	O'qituvchi bergan topshiriqlarni bajarish bo'yicha mustaqil fikrlash, o'z fikr, xulosalarini boshqalarga solishtirish va yakuniy xulosaga kelish
7.	Vaqt taqsimoti	Dars vaqtining ko'p qismi o'qituvchining yangi mavzuni tushuntirishi, tahlil qilishi, topshiriqlarni tushuntirishi, o'zlashtirishni nazorat qilishiga sarflanadi	Dars vaqtining ko'p qismini o'quvchilarning mustaqil topshiriqlarni bajarishi, fikr almashishi, mushohada qilishi, o'z xulosalarini bayon qilishi va hamoyalashiga sarflanadi
8.	Darsning modul va algoritmni	Darsning modul va algoritmilaridan har bir o'qituvchi o'zi qo'llayotgan metodga muvofiq foydalanadi	Har bir dars oldindan tayyorlangan modullar va algoritmilariga, loyihalarga muvofiq o'tkaziladi
9.	O'quvchilarning faollik darajasi	O'qituvchi har tomonlama faol, o'quvchilar diqqatini jamlash, tushunish, fikrlash, topshiriqlarni bajarish bo'yicha faol	O'qituvchi o'quvchi: o'quvchi-shakllari: o'quvchi-o'quvchi: o'quvchi-guruh: kichik guruh-kichik guruh: o'quvchi-o'qituvchi: kichik guruh-o'qituvchi: guruh-o'qituvchi
10.	Kutiladigan natija	Mavzu bo'yicha o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini o'zlashtirishlari	Mavzu bo'yicha o'quvchilarning o'z fikr, xulosalarini shakllantirish, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish

Interfaol mashg'ulotning ushbu jadvalda ko'rsatilgan ayrim jihatlarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O'quv rejadagi fanlarni o'qitishda qaysi mavzular bo'yicha interfaol darslar tashkil qilish maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarur. Bunda bir mavzu bo'yicha mashg'ulotning maqsadiga to'liq erishishni ta'minlaydigan interfaol yoki an'anaviy mashg'ulot turidan foydalanish ko'zda tutiladi.
2. Interfaol mashg'ulotning samarali bo'lishi uchun o'quvchilar yangi mashg'ulotdan oldin uning mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilishlarini ta'minlash zarur.
3. Interfaol mashg'ulotda o'quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun an'anaviy mashg'ulotga nisbatan ko'p vaqt sarflanishini hisobga olish zarur.

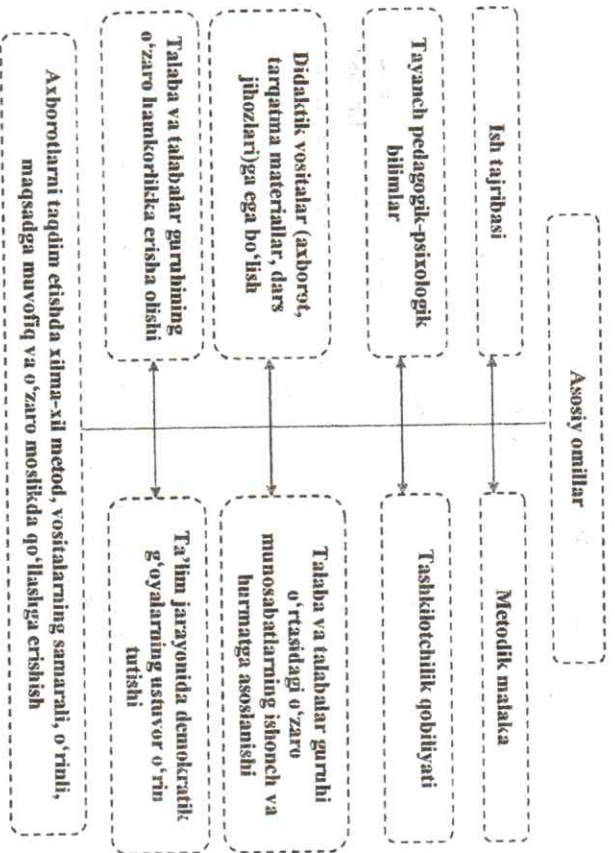
Interfaol ta'lim usuli – har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim¹⁷.

Tashkiliy-pedagogik omillarga quyidagilar kiradi:

- 1) o'qituvchilardan interfaol mashg'ulotlar olib boruvchi trenerlar guruhini tayyorlash;
- 2) o'qituvchilarga interfaol usullarni o'rgatishni tashkil qilish;
- 3) o'quv xonasida interfaol mashg'ulot uchun zarur sharoitlarni yaratish;
- 4) ma'ruzachining hamda ishtirokchilarning ish joyi qulay bo'lishini ta'minlash;
- 5) sanitariya-gigiyena me'yorlari buzilishining oldini olish;
- 6) xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni ta'minlash;
- 7) davomatni va intizomni saqlash;
- 8) nazorat olib borishni tashkil qilish va boshqalar.

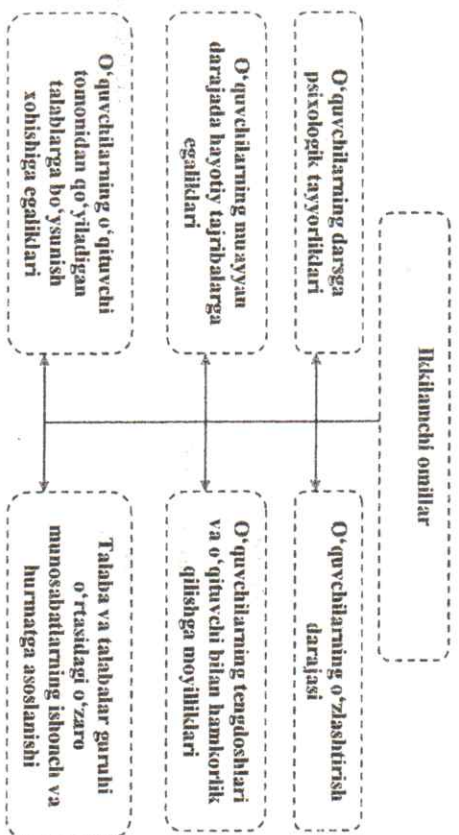
¹⁷ Yo'ldoshev J.G., Asmanov S.A. Zamonaaviy pedagogik texnologiyalarni amalgaga joriy etish. *IT. Fan va texnologiya*, 2008. - 64-65 b.

Biroq, bunda o'qituvchining ma'lum darajada quyidagi omillarga ega bo'lishi talab qilinadi:

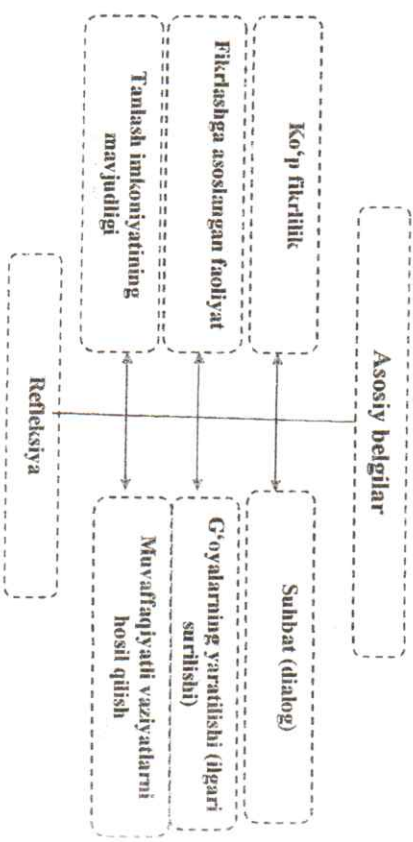

Ilmiy-metodik omillarga quyidagilar kiradi:

- 1) DTS talablarining bajarilishini hamda darsdan ko'zda tutilgan maqsadga to'liq erishishni ta'minlash uchun maqsadga muvofiq bo'lgan interfaol usullarni to'g'ri tanlash;
  - 2) interfaol mashg'ulot ishlanmasini sifatli tayyorlash;
  - 3) interfaol mashg'ulotning har bir elementi o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash;
  - 4) mashg'ulotlar mavzusi va mazmunini so'nggi ilmiy-nazariy ma'lumotlar asosida belgilash;
  - 5) o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini oldindan aniqlash va shunga mos darajadagi interfaol mashg'ulotlarni o'tkazish;
  - 6) interfaol mashg'ulot uchun yetarlicha vaqt ajrata bilish va boshqalar.
- Shu bilan birga interfaol ta'lim texnologiyalarini qo'llash samaradorligi quyidagi ikkilamchi omillarga ham bog'liq:

Interfaol ta'lim muayyan belgilarga ega. Quyidagilar interfaol ta'limga xos asosiy belgilar sanaladi:

Izoh: Refleksiya (lot. "reflexio" – ortga qaytish, aks etish) kishi-ning o'z xatti-harakatlari, ularning asoslarini tushunib yetishi, fahm-lashga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida faoliyati; shax-siy kechimmalari, his-tuyg'ulari va o'y-xayollari mohiyatini fikrlash orqali anglash), o'z-o'zini tahlil qilishi.

Barcha ta'lim turlari kabi interfaol ta'lim ham ushbuvo'r lamoyillarga ega:

1. Mashg'ulot ma'ruza emas, balki jamoaning umumiy ishi.
2. Guruhning tajribasi pedagogning tajribasidan ko'p.
3. Talabalar yosh, ijtimoiy mavqe va tajribaga ko'ra o'zaro teng.
4. Har bir talaba o'rganilayotgan muammo yuzasidan o'z fikrini aytish huquqiga ega.
5. Mashg'ulotda talaba shaxsi tanqid qilinmaydi (fikir tanqid qilinishi mumkin).

6. Bildirilgan g'oyalar talabalarning faoliyatini boshqarmaydi, balki fikrlash uchun axborot (ma'lumot) bo'lib xizmat qiladi.

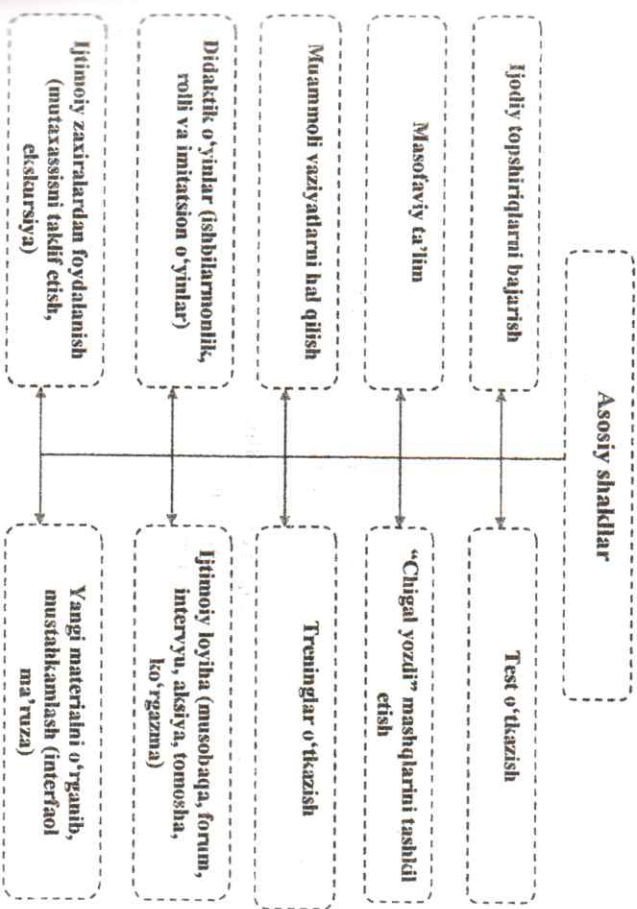
Interfaol ta'lim quyidagi imkoniyatlarga ega:

- talabalarda bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi;
- ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisini rag'batlantiradi;
- har bir talabaning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;
- o'quv materialining puxta o'zlashtirilishi uchun qulay sharoit yaratadi;
- talabalarga ko'p tomonlama ta'sir ko'rsatadi;

talabalarda mavzular bo'yicha fikr hamda munosabatni uyg'otadi;

talabalarda hayotiy zarur ko'nikma, malakalarni shakllantiradi; talabalarning xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirishini ta'minlaydi.

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida interfaol ta'limning quyidagi shakllarda amalga oshirilayotganligi barchaga ma'lum:

Ta'lim jarayonida interfaol metodlarni qo'llashning ahamiyati va zarurati

Ta'limni tashkil etishga interfaol yondashvni qaror toptirish uchun o'quvchilar bir qator shartlarga rioya etishlari zarur. Ular: ta'lim jarayoniga jamoadagi barcha o'quvchilarning to'la qamrab olinishi;

o'quvchilarning mashg'ulotlarga ruhan tayyorgarliklarini imobatga olish;

o'quvchilar sonining ko'p bo'lmashligi;

o'quv xonasining jilozlanishi;

topshiriqni bajarish, materialni taqdim etish, guruhlarning ishlarni muvofiqlashtirish uchun vaqtning aniq belgilanishi;

o'quvchilarning kichik guruhlarga muhirona biriktirilishi.¹⁸

Koh: Stullar kichik va katta doira shaklida joylashtirilganda kichik doirada talabalar, katta doirada ekspert guruhi joylashadi.

Interfaol ta'lim asosini interfaol metodlar tashkil etadi. O'qitishning interfaol metodlari:

1. Kognitiv (cognito – lotincha so'z, «bilim», «bilish») ma'nosini anglatadi) – eng avvalo, o'quvchi-talabalar tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan, u yoki bu shaklda jamoa muhokamasini tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan metoddir.

2. Eksperimental – o'quvchi-talabalarining «jonli», shaxsiy tajriba orttirishga yo'naltirilgan.

3. Rolli o'yinlar, modeldashirish – hayotiy vaziyatlarni modeldashirish hamda ma'lum rollarni ijro etish orqali ularni sinab ko'rishga yo'naltirilgan. Bu metod jamoa tafakkuri, muhokama bilan bog'liq, ammo muhokama roli o'yin tahlili asosida olib boriladi.

4. Fasilitatsiya – (inglizcha facilitate – osonlashtirish) – guruh ishini tashkil etish, ko'pincha aniq, real, amaliy topshiriqlar bilan bog'liq, aniq qaror qabul qilish bo'yicha muhokama, faoliyatning real rejasini ishlab chiqish, real, mojaroli manfaatlarini muvofiqlashtirish.

Qabul qilish vositalari (kanallari) – qabul qilishning eng muhim filtrlaridan biri: ko'rish, eshitish, his-tuyg'u.

Vizual – biz ko'rayotgan narsa (obrazlar, rasn, kino).

Audial – biz eshitayotgan narsa (nutq, shamolning hushtagi, tomonchilayotgan suv, ohang, tembr, ovoz balandligi).

Kinetetik (grekcha «kines» - «harakat») – biz his qilayotgan narsa, hid va ta'm. Xulosa qilib aytganda, interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin semi-narlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ish-lash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar

¹⁸ Yo'ldoshev J.G., Asmanov S.A. Zamonaaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. - T.: Fan va texnologiya, 2008. - 64-65 b.

samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega. Interfaol mashg'ulotlar o'ziga xos tashkiliy tuzilishga ega bo'lib, uni tashkil qilish va olib borish bo'yicha faoliyat turlari alohida ajratilgan va har biri bo'yicha alohida vazifalar belgilangan. Bunda bir mashg'ulot jarayonida mashg'ulotni olib boruvchi bir vaqtda ushbu vazifalarni bajarishi ko'zda tutiladi. Shu bilan birga bir mashg'ulotni ikki yoki uch pedagog yoki yordamchilar birgalikda olib borishi ham qo'llaniladi. Ular bajaradigan vazifalariga ko'ra quyidagicha nomlanadi¹⁹.

1. Moderator – ta'lim mazmunini yaratuvchi, modullarini ishlab chiquvchi.

2. Trener – o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar o'tkazuvchi maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassis.

3. T'yutor – masofadan o'qitish dasturlarini yaratuvchisi va bajarilishini ta'minlovchi.

4. Fasilitator – darsda ko'makchi, yo'naltiruvchi, jarayonga javob bermaydi, xulosa chiqarmaydi.

5. Mentor – ustoz, o'rgatuvchi (yakka va guruhli tartibda).

6. Konch – ta'lim oluvchilarning to'liq o'zlashtirishlari uchun yordam ko'rsatuvchi repetitor, instruktor, trener. Amaliyot davomida amaliy mashg'ulotni olib boradi, ish jarayonini nazorat qiluvchi, kuzatuvchi. (Kouching-imtihonlarga yoki sport bo'yicha tayyorgarlik ko'rish).

7. Konsultant – maslahat beruvchi, tushuntiruvchi, qo'shimcha ma'lumot beruvchi.

8. Lektor – nazariy ma'lumotlar bilan tanishtiruvchi.

9. Ekspert – kuzatish, tahlil, tekshirish, xulosa, tavsiya, taklif, mulohaza bildirish.

10. Innovator – yangiliklarni ta'lim mazmuni va mashg'ulotlar jarayoniga joriy qiluvchi.

11. Menajer – tashkiliy-pedagogik va iqtisodiy masalalarni hal etuvchi.

12. Spektler – kuzatish, tahlil qilish va xulosalarni bayon qilish.

¹⁹ Yo'ldoshev J.G., Asmanov S.A. Zamonaaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. - T.: Fan va texnologiya, 2008. - 64-65 b.

13. *Assistent* – mashg'ulot uchun tayyorlangan vositalarni amalda qo'llashga tayyorlash, mashg'ulot ishtirokchilariga yordam ko'rsatib turish.

14. *Sekretar* – zarur ma'lumotlarni yozib borish, tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish, o'qitilgan tartibda saqlash.

15. *Texnolog* – pedagogik texnologiya mutaxassis. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta'minlash bilan bog'liq masalalarni hal etib boradi.

16. *Metodist* – ta'lim-tarbiya metodlari bo'yicha mutaxassis. Dasturlarni ishlab chiqishda va amalga oshirish jarayonida metodik masalalarni hal etib boradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, interfaol ta'lim bir vaqtda bir nechta masalani hal etish imkoniyatini beradi. Bular dan asosiy o'quvchilarning mulqot olib borish bo'yicha ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi, o'quvchilar orasida emosional aloqalar o'rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o'z o'roqlarining fikrini tinglashga o'rganish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi.

Interfaol metodlarning klassifikatsiyasi

Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muhtasir rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi.

Interfaol metodlar deganda ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining makazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondoshuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish;
ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
mavjud bilimlarning ham e'tiborga olinishi;
o'qish shiddatining ta'lim oluvchi ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi;
ta'lim oluvchi tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi;
amalda bajarish orqali o'rganilishi;
ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.
Bugungi kunda respublika ta'lim muassasalarida interfaol ta'limni tashkil etishda quyida texnologiyalar qo'llanilmoqda:

Interfaol ta'limni tashkil etish texnologiyalari

Interfaol ta'limni tashkil etish texnologiyalari	Namunalari
Interfaol metodlar	"Blits-so'rov", "Modellashirish", "Ijodiy ish", "Munosabat", "Reja", "Suhbat" va b.
Strategiyalar	"Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zigzag", "Zinana-zina", "Muzyorlar", "Rotatsiya", "Tjadval", "Yumaloqlangan qor" va h.k.
Grafik o'rganayzertlar	"Baliq skeleti", "BBB", "Konseptual jadval", "Venn diagrammasi", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" va boshqalar

Bugun jahon g'oyalarni izlash, ijodiy tasavvur va uni rivojlantirishning intellektual qurollari ushblaridan foydalanishning qo'llab-quvvatlanishi avj olmoqda. Hozirgi kunda bunday uslublarning ko'plab turlari mavjud. Quyida jadvalda jahonda eng tanikli va hozirgi kunda ta'lim-tarbiya tizimida ko'p qo'llanilayotgan yangi g'oyalarni izlash, ijodiy tasavvur va uni rivojlantirishning intellektual qu-

rollari saftidan joy olgan uslublarning umumiy xarakteristikasini kel-tiramiz²⁰.

Mualliflik ushblari

№	Uslub	Ixtiro qilingan		Muallif
		Davlat	Yil	
1.	Diagramma Pareto	Italiya	1897	V. Pareto
2.	Katalog	Olimoniya	1926	F. Kunse
3.	Morfologik tahlil	AQSH	1942	F. Sivkii
4.	Sinekrika	AQSH	1944	V. Gordon
5.	Nazorat savollar	AQSH	1945	Dj. Poya
6.	Bosqichma-bosqich tahlil qilish	Rossiya	1950	Y. Sobolev
7.	Isikavi uslubi	Yaponiya	1952	Kaoru Isikavi
8.	Tushunchalarni tashkil etish	GDR	1953	F. Xazen
9.	Nazorat savollar	AQSH	1954	R. Krouford
10.	Ixtiro matrisalar	AQSH	1954	A. Mol
11.	Kashfiyot algoritmi	Rossiya	1956	G. Altsuller
12.	Aqliy hujum	AQSH	1957	A. Osborn
13.	Fokal obyektlar	AQSH	1958	CH. Vayting
14.	Delfi	AQSH	1950-1960	Olaf Helmer, Norman Dalkey N. Rescher
15.	Yechimga yo'naldirilgan	Rossiya	1961	N. Sereda
16.	Muhandislik-narxlik tahlil	AQSH	1961	L. Maylitz
17.	Nazorat savollar	AQSH	1964	A. Osborn
18.	Yetti karra izlash	AQSH	1964	G. Bush
19.	Ratsional konstruksiya	AQSH	1966	R. Mak-Krori
20.	Funksional loyihalash	Buyuk Britaniya	1966	Y. Metchett
21.	Delfi	AQSH	1966	O. Xelmer
22.	Muammolarni majmuaviy yechish	Chexoslovakiya	1967	S. Vit

23.	Psixoevristik dasturlash	Rossiya	1968	V. Chavchanidze
24.	Nazorat savollar	Buyuk Britaniya	1969	T. Eyloart
25.	Yechimga zinama-zina yondashish	AQSH	1969	A. Frezzer
26.	Evristik usullar kutubxonasidan foydalanish	Rossiya	1969	A. Polovinkin
27.	Funksional ixtiro	Buyuk Britaniya	1970	Mualliflar jamoasi
28.	G'oyalar anjumanlari	GDR	1970	V. Gilde, K. Sharke
29.	Tizimli evristika	GDR	1970	M. Myuller
30.	Kano modeli	Yaponiya	1970	Noriaki Kano
31.	Kreatikan	Fransiya	1970	M. Dimor, X. Ebert
32.	Iste'mol narx asosidagi sarfni tahlil qilish	Olimoniya	1971	K. Tomas
33.	Izlashning o'qli matrisalari	Rossiya	1972	R. Povilyeko
34.	Ixtiro masalalarini yechishga tizimli-mantiqiy yondashuv	Rossiya	1972	V. Shubin
35.	Tasodiflar va assotsiatsiyalar marjonlari uslubi	Rossiya	1972	G. Bush
36.	Integrallashgan "Metra"	Fransiya	1972	N. Buven
37.	Berk vaziyatlarni yo'q qilish	Buyuk Britaniya	1972	Dj. Djons
38.	Tizimlarni transformatsiya qilish	Buyuk Britaniya	1972	Dj. Djons
39.	Bichmarking	AQSH	1972	
40.	Tuzilishi tahlil	Rossiya	1973	G. Altsuller

²⁰ Abduqodirov A.A., Oshboeva F.T. Ijodiy tasavvur va uni rivojlantirishning intellektual qurollari. - Namangan, 2014. - 116 b.

41.	"Kichik odamchalar bilan" modelashtrish	Rossiya	1974	G. Alshuller
42.	Fikrlashning olti shlyapasi	AQSH	1974	T. Gollvey

Yuqorida bayon etilgan yangi g'oyalarni izlashning uslublarini uch guruhga ajratiladi:

1. Fikrlashni psixologik faollashtirish uslublari.
2. Tizimlashtirilgan izlash uslublari.
3. Yo'naltirilgan izlash uslublari²¹.

Fikrlashni psixologik faollashtirish uslublariga aqliy hujum, teskari aqliy hujum, ko'lanalik aqliy hujum, fokal obyektlar uslublari, sinetika, analogiyalar usullari, RVS operatori, g'oyalar anjumani, kichik odamchalar, assotsiatsiyalar marjoni va metaforalar olitita shlyapalar, kouchingni kiritish mumkin.

Tizimlashtirilgan izlash uslublariga nazorat savollar to'yxati, morfologik tahlil, funksional tahlil, Merchett funksional loyihalash, fokal obyektlar, assotsiatsiyalar marjoni va metaforalar, ko'p qirrali ketma-ket sinflashtirish, optimal shakllar sintezi, tizimli iqtisodiy tahlil va elementi konstruktiv yechimlarini izlash, nima uchun kabi uslublarini kiritish mumkin.

Yo'naltirilgan izlash uslublariga R. Keller izlanishi konstruktiv siyolashning funksional-fizik uslublari, jodiy masalalarni yechish nazariyasi (TRIZ-IMEN) kabi uslublaridan tarkib topadi.

G'oyalarni izlash uslublari ichida alohida boshqarishga oid olitita sigma, sifatli boshqarishning yetita qurullari, AVS tahlil, tejam-korlikdagi ishlab chiqarish, nazorat varaqasi, Delfi, sochilgan diagramma, qarindoshlik diagrammasi, aloqalar diagrammasi, Pareto diagrammasi, Gistogrammalar, Iskavi diagrammalari, nazorat xartitalari, ustuvorlik matrisasi, Kano modeli, autorsing, parallel muhandislik ishlama, siyosani yo'yish, xatolarni himoyalash, ko'rinishlar va rad etishlar oqibatining tahlili, AVS benchmarking, Taguti, strekka-chilik diagramma, strekka-chilik xartalar va boshqalar mavjud.

Bits-so'rov. Ushbu usul talaba (o'quvchi)larni, harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga o'rganilayotgan

predmet asosidan xilma-xil fikrlar, ma'lumotlar ichidan zarurini tanlab olishni, shu bilan bir qatorda, o'zgalat fikrini o'tkaza olish hamda o'z faoliyati, kunini rejalashtira olishni o'rgatishga qaratilgan.

Usulning maqsadi: ushbu usul orqali talabalarga targatilgan qo'sozlarda ko'rsatilgan harakatlar ketma-ketligini avval yakka tartibda mustaqil ravishda belgilash, kichik guruhlarda o'z fikrini boshqalarga o'tkaza olish yoki fikridan qolish, boshqalar bilan hamfikr bo'la olish kabi ko'nikmalarni shakllantirish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi. Ushbu usul bir necha bosqichda o'tkaziladi:

o'qituvchi talabalarga mashg'ulot bir necha bosqichda o'tkazilishi haqida tushuncha beradi. Har bir bosqichga mo'ljallangan vazifalarni bajarishga aniq vaqt berilishi, talabalar esa shu vaqtdan umumli foydalanishlari kerakligi haqida ularni ogohlantiradi;

o'qituvchi hamma talabalarga alohida-alohida targatma material beradi va ulardan ushbu materialni sinchiklab o'rganishlarini so'raydi; o'qituvchi targatma material mazmunini va bajariladigan vazifa (targatma materialda berilgan harakatlar ketma-ketligini to'g'ri belgilash, belgini qog'ozda alohida ajratilgan bo'limga raqamlar bilan qo'yish kerakligi)ni tushuntiradi;

targatma materialda berilgan vazifa dastlab yakka tartibda bajarilishini ta'kidlaydi;

har bir talaba o'zining shaxsiy fikri asosidagi targatma materialdagi "yakka baho" bo'limiga berilgan harakatlarning mantiqiy ketma-ketligini raqamlar bilan belgilab chiqadi;

talabalarining yakka tartibdagi ishlari tugagach, o'qituvchi ulardan 3 kishidan iborat kichik guruhlar tashkil etishlarini so'raydi. Kichik guruhlar talabalarining xohishlariga qarab yoki raqamlar bo'yicha tashkil etilishi mumkin;

kichik guruhlardagi talabalarining har biri o'z qog'ozidagi "yakka baho" bo'limida belgilangan harakatlar ketma-ketligi bilan bir-birlarini tanishtiradilar, keyin ular 3 kishida turlicha bo'lgan ketma-ketlikni kelishgan holda targatilgan qog'ozdagi "guruh bahosi" bo'limiga muqobil raqamlarni belgilab chiqadilar;

barcha kichik guruhlar o'z ishlarni tugatgach, o'qituvchi harakatlari ketma-ketligi bo'yicha to'g'ri javobni beradi, ya'ni talabalardan

²¹ Абдукодиоров А.А., Орабосева Ф.Т. Исходный этап в развитии творческих способностей студентов. – Наманган, 2014. – 116 б. – Б. 18-19.

targatilgan qog'ozlardagi "to'g'ri javob" bo'limiga u tomonidan aytilgan harakatlarni ketma-ketligi raqamlarini yozishni so'raydi:

o'qituvchi "to'g'ri javob" bo'limida berilgan raqamlar bilan "yakka xato" hamda "guruh bahosi" bo'limidagi raqamlarni solishtirish va kattasidan-kichigini ayirish, ayirmalarni mos holda "yakka xato" va "guruh xatosi" bo'limlariga yozishlarini so'raydi:

o'qituvchi yakka va guruh xatolarining umumiy soni bo'yicha tushunchacha beradi va ularning har birini alohida-alohida shartlab beradi; o'qituvchi mashg'ulotni yakunlab, ba'zi guruhlarining mashg'ulot mobaynidadagi ish faoliyatlariga o'z fikrini bildiradi va talabalarining bilimni ilovadagi mezonlar asosida baholaydi yoki mos kelgan to'g'ri javoblar soniga qarab har bir talaba o'z bahosini ilovada ko'rsatilgandek aniqlaydi²².

Bits-so'rov: Kasbiy ta'lim

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To'g'ri javob	Yakka xato	Yakka baho	Tushunchalar	Tushunchalarga izoh
		2			Kasbiy tarbiya	muayyan sohaga oid ish faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim
		1			Kasbiy ta'lim	inson kasbiy madaniyatiga oid strategiya, usul, malaka, kasbiy-Shaxsiy sifatlarni shakllantirish jarayoni
	3				Kasbiy mahorat	ta'lim oluvchilarning muayyan ish yoki ishlar majmuini bajarish uchun zarur malakalarni jadal egallash maqsadini nazarda tutadigan pedagogik jarayon

7-8ta to'g'ri javob – "qoniqarli"

9-10ta to'g'ri javob – "Yaxshi"

11-12ta to'g'ri javob – "a'lo"

Subbat metodi – og'zaki bayon qilish metodi bo'lib, o'quvchilarning bilimlarni asta-sekin o'zlashtirishlariga olib keluvchi puxta

²² Ишмухамедов Р., Абдукодиоров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар.

o'ylangan savollar sistemasidir. Takrorlash, mustahkamlash va yangi bilimlarni bayon qilishda qo'llaniladi.

1. Evristik subbat (evristika yunoncha so'z zheurisko – izlayman, topaman, kashf etaman). Maqsad – o'qituvchining mohirlik bilan qo'ygan savollari yordamida hamda o'quvchilarning tirshqoqligi va mustaqil fikrlashlari tufayli ularni yangi bilimlarni jadal o'zlashtirishlariga olib kelish.

Bu subbatda o'qituvchining bitta savoliga o'quvchilarning ko'plab javoblarini kutish mumkin.

2. Katexizik subbat (Katexizis yunoncha so'z – katechesis – nasihat, o'git – biron-bir ta'limot asoslarini savol-javob tarzidagi qisqacha bayoni).

Maqsad – o'quvchilarning bilimlarni tushunganlik va o'zlashtirishni nazorat qilish. Bu metod birinchi o'rinda xotira va tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi.

Bu subbatda o'qituvchining bitta savoliga o'quvchilar bitta aniq to'g'ri javob berishlari kerak.

Germevitik subbat (yunoncha so'z hermeneutikos tushuntiruvchi, talqin qiluvchi) matnlarni sharhlash san'ati.

Maqsad o'qitayotgan, o'rganilayotgan matn, tomosha qilina-yotgan rasmini, eksperiment va ekskursiya natijalarining asl ma'nosi, mazmunini o'quvchilar hankortligida tushuntirish va izohlash.

Bu subbatda o'rganilayotgan materialni to'g'ri tushunish va baho berish ko'nikmalari hosil bo'ladi.

Sokrat subhati-Sokrat metodi va mayevitikaga asoslangan (mayevitika – yunoncha so'z - maieutike – povival san'at, insondagi yashirilgan bilimlarni o'ylab ko'rishga undaydigan, yordamchi savollar yordamida yuzaga chiqarish).

Maqsad – dialektik fikrlashga, bahs-munozara san'atiga o'rganish, qat'iy man qilinadigan fikrlardan qochish.

Bu subbatda subbatdoshti ikkilanish, o'z fikrini bayon etish, pozitsiyasini aniqlashga qaratilgan og'zaki dialogik metod ishlatiladi²³.

FSMU strategiyasi. Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, bahs-munozaralar o'kazishda yoki o'quv-seminari yakunida (talaba, o'quvchi)larning o'quv mashg'ulotlari hamda o'tilgan

²³ Ишмухамедов Р., Абдукодиоров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар.

navzu va bo'limlardagi ba'zi mavzular, muammolarga nisbatan fikrlarini bilish maqsadida yoki o'quv rejasi asosida biror-bir bo'lim o'rganilgach qo'llanilishi mumkin.

Texnologiyaning tavsifi. Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, bahs-munozaralar o'tkazishda yoki o'quv seminarlari yakunida (talabalarining o'quv mashg'ulotlari hamda o'tilgan mavzu va bo'limlardagi ba'zi mavzular muammolariga nisbatan fikrlarini bilish maqsadida) yoki o'quv rejasi asosida biror-bir bo'lim o'rganilgach qo'llanilishi mumkin. Chunki bu texnologiya talabalarni erkin fikrlash, o'z fikrini himoya qilish va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda bahslishga, shu bilan qatorida o'quvchi-talabalar tomonidan o'quv jarayonida egallangan bilimlarini tahlil etishga va egallanganlik darajasini aniqlashga, baholashga hamda talabalarni bahslishish madaniyatiga o'rgatadi.

Texnologiyaning maqsadi: ushbu texnologiya talabalarining tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa, fassidlovchi dahlillar yoki inkor etuvchi fikrlarini bayon etishga yordam beradi.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:
o'qituvchi har bir talabaga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichiy yozilgan qog'oz varaqalarini tarqatadi va yakka tartibda ularni to'ldirishni iltimos qiladi. Bu yerda:

F-fikringizni bayon eting;

S-fikringiz bayoniga sabab ko'rsating;

M-ko'rsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring;

U-fikringizni umumlashiting.

o'qituvchi talabalar bilan bahs mavzusini belgilab oladi;

yakka tartibdagi ish tugagach, talabalar kichik guruhlariga ajratiladi va o'qituvchi kichik guruhlariga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichiy yozilgan katta formatdagi qog'ozlarni tarqatadi;

kichik guruhlarga har birlari yozgan qog'ozlardagi fikr va dalillarni katta formatda umumlashitirgan holda to'rt bosqich bo'yicha yozishni taklif etiladi;

o'qituvchi kichik guruhlarning yozgan fikrlarini jamoa o'rtasida himoya qilishlarini so'raydi;

mashg'ulot o'qituvchi tomonidan muammo bo'yicha bildirilgan fikrlarni umumlashtirish bilan yakunlanadi²⁴.

Kungaboqar. Talabalar 4-5 kishidan iborat bo'lgan guruhlarga bo'linadi. O'qituvchi o'quv predmeti mavzusidan kelib chiqib, o'rta muammo yoki asosiy muammodan kelib chiqib har bir guruhga bittadan muammo tashlaydi. Har bir guruh bittadan kungaboqar yasab, uning markaziga doira yopishtirib, barglar yopishtiradi [8. – B. 109].

Mavzuga qarab, doiraga yoki umumiy bitta muammo yoki har bir guruhning muammolari yozilib, doskaga yopishtiriladi (yetarli miqdorda qog'oz barglar oldidan tayyorlab qo'yilishi kerak).

Ajratilgan vaqt ichida guruhlar birgalikda fikrlashib, umumiy yoki bir-birlarining muammolari bo'yicha fikr almashmoqchi bo'lsalar, fikrlarini bargga yozib, uni o'sha guruh muammosi yozilgan gulga joylashtirib qo'yadilar va har bir guruhning "muammoli guli" vaqt o'tishi bilan o'sib boraveradi.

O'qituvchi barcha guruh qamashchilariga muammoni yechish yo'llarini topishga yordam berib boradi.

Bu uslubdan o'tilgan mavzuni tushuntirish, uni mustahkamlash va takrorlash hamda talabalar egallagan bilimlarni aniqlashda foydalanish mumkin. Ushbu, talabalarga muammolarni yechish, umumlashtirish, mustaqil fikrlash va fikrlarini erkin bayon qilishga o'rgatadi²⁵.

Labirint texnologiyasi. Texnologiya talaba (o'quvchi)larning o'quv va hayotiy faoliyatlarida uchraydigan turli holat va vaziyatlardan o'z obro'larini saqlagan holda chiqish, vaziyatni to'g'ri baholash va tezlik bilan kerakli yechimini topish ko'nikmalarini shakllantirish, shu boradagi malakalarini oshirishga ko'maklashish, ularning fikrlash qobiliyatini va nutqiy faoliyatini o'stirish hamda mulqot qilish madaniyatini shakllantirish uchun qo'llaniladi.

O'qituvchi mashg'ulot boshlanishi oldidan talabalar uchun, suullardan doira shaklida joy tayyorlaydi.

1. Muammo qo'yiladi.
2. Muammo 2 yechimi o'qituvchi tomonidan beriladi.
3. Talaba 1ta variantni tanlaydi.
4. Tanlangan variantlar izohlanadi (nima uchun tanlanganini).

²⁴ Идишув Намедлов Р., Абдукодиоров А., Пардиев А. Тезликда инновацион технологиялар – Конспект. Истеъод. 2008. – 40-41 б.

²⁵ Идишув Намедлов Р., Абдукодиоров А., Пардиев А. Тезликда инновацион технологиялар – Конспект. Истеъод. 2008. – 109 б.

5. 3ta kishidan iborat guruhlarga bo'linadi.

6. Eng qiziqarli muammo ishlab chiqiladi.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: o'qituvchi mashg'ulot bosilgan nishni oldidan talabalar uchun stullardan doira shaklida joy tayyorlaydi (doira shaklidagi joyning o'rtasiga savatdagi guldastani qo'yish maqsadga muvofiq. Joyning bunday jihozlanishi mashg'ulotni qiziqarli va jonli o'tishiga yordam beradi. Imkon bo'lsa bunday mashg'ulot ochiq havoda, tabiat qo'ynida o'tkazilisa u holda talabalar yashil mayzalarda doira shaklida bemaol joylashib olsalar ham bo'ladi).

O'qituvchi mashg'ulot boshlanishi bilan talabalarning shu davradan joy egallashlarini so'raydi.

So'ngra talabalarning faoliyati rang-barang va hamisha turli qiziq voqealar, hodisalar, vaziyatlarga boy ekanligi haqidagi qisqacha suhbat bilan mashg'ulotni boshlaydi. Misol tariqasida o'qituvchi, talabalar faoliyatida uchragan yoki uchraydigan vaziyatlardan biri to'g'risida gapirib beradi va shu vaziyatdan chiqish yo'lini so'raydi yoki o'qituvchi vaziyatni aytib, uning uchta yechimini ham aytadi va talabalardan uchta to'g'ri variantdan bittasini tanlashlarini va nima uchun shu variantni tanlaganliklarini tushuntirib berishlarini so'raydi. Shundan so'ng o'qituvchi talabalarni xohishlarga ko'ra, uch kishidan iborat kichik guruhlarga ajratadi va ularga har bir kichik guruh a'zolari o'z ish tajribalaridan kelib chiqqan holda o'quv va tarbiyaviy jarayonlarda o'qituvchi va talabalar faoliyatida uchraydigan yoki uchragan biror-bir muammoli vaziyatlarni eslashlari, ulardan eng qiziqarli, eng muammolisini tanlab, ularning yechimini (vaziyat muammoning yechimi uch variantda test yoki aniq bir javobdan iborat bo'lishi mumkin) ham topib qo'yish topshirig'ini beradi.

O'qituvchi yordamida har bir kichik guruh navbati bilan o'zlarini tayyorlagan vaziyat yoki muammolarni boshqalarga og'zaki bayon etadilar. Kichik guruhlardan tomonidan aytilgan vaziyat yoki muammoning yechimini topish uchun o'qituvchi ularga aniq vaqt belgilab beradi. Berilgan vaqt ichida kichik guruh a'zolari vaziyat yoki muammo yechimini topishga harakat qiladilar, vaqt tugagach, guruhlarning javoblari tinglanadi. Masalan, avval bir kichik guruh tanlagan vaziyat yoki muammo yana bir marotaba esga tushiriladi va qolgan kichik guruhlardan navbati bilan ushbu vaziyat va muammoga o'z yechimlarini aytadilar. Barcha kichik guruhlardan o'zlarini tanlagan javoblarini aytib

bo'lishgach, vaziyat yoki muammoni o'rtaga tashlagan kichik guruhning o'zi to'g'ri yechim haqida fikr bildiradi. O'qituvchi ham shu vaqtda kichik guruh fikrlarini umumlashtiradi. So'ngra ikkinchi guruh o'rtaga tashlagan vaziyat yoki muammoni muhokamasiga o'tiradi, shu kabi davradagi guruhlardan tomonidan o'rtaga tashlangan barcha vaziyat yoki muammolar muhokamasi o'tkaziladi.

Mashg'ulot oxirida o'qituvchi talabalar va guruhlardan ishiga bahob beradi va vaziyat yoki muammolarni yechimini topishda nimalarga ko'proq e'tibori qaratish kerakligi to'g'risida tavsiyalar beradi, so'ngin ra mashg'ulotni yakunlaydi²⁶

"Ijodiy ish" metodi talabalarni ijodiy faollikka undash orqali ularda o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida mavzu mohiyatini yoritish, yangicha talqin etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodni qo'llashda talabalarning erkinligi ta'minlanadi, mustaqil fikrlashlari uchun imkoniyat yaratiladi. Talabalar mavjud bilimlariga tayangan holda o'rganilayotgan mavzu mohiyatini ochib beradi. Talabalarning maningan to'g'ri fikrlay olishlari, shaxsiy mulohazalarini dalillar bilan isbotlay bilishlari yagona talab sifatida olinadi²⁷.

3x4 texnologiyasi. Ushbu mashg'ulot talaba (o'quvchi)larni aniq bir muammoni (yoki biror mavzuni yakka holda (yoki kichik jamoa bo'lib) fikrlab hal etish, yechimini topish, ko'p fikrlardan keragini tanlash, tanlab olingan fikrlarni umumlashtirish va ular asosida qo'yilgan muammo (yoki mavzu) yuzasidan bir tushuncha hosil qilishga, shuningdek, o'z fikrlarini ma'qullay olishga o'rgatadi. Bu texnologiya talabalar bilan avval yakka holda, so'ngra ularni kichik guruhlarga ajratilgan holda yozma ravishda o'tkaziladi.

Texnologiyaning qo'llanilish tartibi:

1. Guruhlarga ajratiladi 4ta guruhga.
2. Guruhlarga yozuvli varaqlar tarqatiladi.
3. O'qituvchi kichik guruh a'zolariga tarqatma materiallarga yozilgan asosiy fikrni faqat 3ta fikr yoki 3ta so'z yoki 3 so'z birligimasi yoki 3ta gap bilan davom ettirishi mumkin ekanligini uqtiradi.

26. Исламханов Р., Абдукаримов А., Пардеев А. Технология инновационной технологии.
Томский педагогический университет, 2008. – 39-40 б.

27. Рахимова Д., Усмонова М., Хойдоча З. Интеграл методлар: мольвати ва қолланиш.
Ташкент: Ўзбекистон Республикаси ДТДПУ, 2013. – 108 б.

4. Guruhlarda ish bajariladi.
5. Guruh a'zolari o'rinlaridan turib soat mili bo'yicha joylarni o'zgartiradi.

6. Yangi joyga kelgan guruh a'zolari shu yerda qoldirilgan tarqatma materiallardagi fikrlar bilan tanishib yana 3tadan o'z fikrlarini yozadi. 3ta gap yoki 3ta so'z.

7. Yana joylar o'zgartiriladi. 1-guruh o'z joyiga kelguncha joy almashadi.

8. O'z joylariga qaytib kelgan kichik guruhlar umumlashiriladi, ta'rif yoki qoida yozadi.

9. Taqdimot guruhlari o'z qoida yoki ta'riflarini yozadilar.

10. O'qituvchi baholaydi.

Texnologiyaning maqsadi: talabalarni erkin mustaqil va mantiqiy fikrlashga; jamoa bo'lib ishlashga, izlanishga; fikrlarni jamlab, ulardan nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga; jamoaga o'z fikrini o'tkazishga, uni ma'qullashga; qo'yilgan muammoni yechishda va mavzuga umumiy tushuncha berishda o'tilgan mavzulardan egallagan bilimlarini qo'llay olishga o'rgatish.

Texnologiyaning qo'llanilishi: seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida yakka tartibda (yoki kichik guruhlarga ajratilgan holda) o'tkazish hamda guruh a'zolarini bir necha marotaba joylarini o'zgartirib berilgan vazifalarni bajarishga mo'ljallangan²⁸.

Strategiyalar: "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zigzag", "Zinana-zina", "Muzyorlar", "Rotatsiya", "T-jadval", "Yumaloqlangan qor" va h.k.

Aqliy hujum. Bevosita jamoa bo'lib «fikrlar hujumi» («mozgovaya ataka») olib borish. bu metoddan maqsad mumkin qadar katta miqdordagi g'oyalarni yig'ish, talabalarni ayini bir xil fikrlash inersiyasidan holi qilish, ijodiy vazifalarni yechish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni yig'ishdir.

«Aqliy hujum» metodi – muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod.

«Aqliy hujum» – bevosita jamoa bo'lib «fikrlar hujumi» («mozgovaya ataka») olib borish. bu metoddan maqsad mumkin qadar katta

miqdordagi g'oyalarni yig'ish, talabalarni ayini bir xil fikrlash inersiyasidan holi qilish, ijodiy vazifalarni yechish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni yig'ishdir.

«Aqliy hujum» – g'oyalarni ilgari surish usuli. Qatnashchilar bir-lashgan holda qiyin muammoni yechishga harakat qiladilar, uni yechish uchun shaxsiy g'oyalarni ilgari suradilar.

«Aqliy hujum» texnologiyasining tarkibi quyidagidan iborat:

1. Guruhlarga ajratish.
2. Guruhlarga topshiriqlar beriladi.
3. Vaqt belgilanadi va taqdimotga tayyorlantiladi.
4. Taqdimot (har bir guruhning g'oyalari).
5. G'oyalar hujumi (asosiy g'oya).
6. Xulosa (1ta g'oya).

Breynstorming. Bu termin inglizcha so'z bo'lib, u ikki tushunchadan iborat: brain-miya, storming-hujum, bo'ron, qattiq hayajon. Ushbu metodni «miyani hayajonga solish» deb yuritilishi, uning asl mohiyatini ochib beradi, lekin ba'zida ushu metodni «jamoaaviy ijodiy fikrlash» deb ham tushunsa bo'ladi. Rus tilidagi tarjimada ushu metod «Mozgovaya ataka», o'zbek tilida esa «Aqliy hujum» yoki «Fikrlar hujumi» deyilishi uning asl mohiyatini saqlashga yordam beradi. Bu metod 15 kishidan ortiq bo'lmagan guruhlarda o'tkaziladi.

Asosiy prinsip: erkin mulqot-munozara jarayonida berilgan mavzu asosida yangi novatorlik g'oya, fikrlar to'planadi. Aytilgan g'oya, fikrlarning sifatiga emas, ularni qanchalik ko'p aytilganiga e'tibor qaratiladi.

Aytilgan g'oya, fikrlar muhokama ham, tanqid ham qilinmaydi. Munozara erkin va o'zaro samimiy munosabat holatida o'tkaziladi. To'plangan g'oya, fikrlar asosida mavzu bo'yicha umumiy fikr shakllantiriladi. Aytilgan g'oya, fikrlarning sifati va ular asosida tuzilgan umumiy g'oya, fikrlarning qay darajada muhimligi shu muammo yoki mavzu bilan yaxshi tanish bo'lgan mutaxassis-ekspertlar tomonidan baholalanadi.

Ushbu jarayonda o'qituvchining asosiy vazifasi – imkoni boricha har bir aytilgan g'oya, fikrni to'plab borishdan iborat.

Breynstorming. Ushbu metodni qo'llanishi breynstorming metodiga o'xshash bo'lib, faqat bu metodda barcha g'oya, fikrlar yozma

²⁸ Липунов-Макеев Р., Абулхожиров А., Пардаса А. Технология инновацион технологий. – Томск: ИКТ-Эд, 2008. – 180 с.

bayon etiladi. Bu esa o'z g'oya fikrlarini og'zaki bayon etishga uyaladigan yoki qiyinaladigan ba'zi tinglovchilar uchun qulaylik yaratadi. O'quvchi-talabalar tomonidan yozilgan fikrlar, g'oyalarning inlo va grammatik xatolariga e'tibor qaratilmaydi hamda yozilgan fikrlar oralarida keyinchalik xayolga kelgan fikrlarni yozish uchun bo'sh joylar ham qoldiriladi.

Ishirokchilar o'z fikrlarini erkin, tanqid qilmasdan ifoda etishga chagiriladi. G'oyalar tahlili keyinroq o'tkaziladi. Bu usuldan foydalanganda muammoni yechish variantlari maksimal darajada ortadi.

Yumaloqlangan qor. Bu metod har qanday tushunchaga mumkin qadar aniqroq ta'rif topishga imkon beradi, o'quvchilarga guruhlarda ishlashni, boshqalar fikriga quloq solishni va umumiy nuqtayi nazarni ishlab chiqishni o'rgatadi.

Bu metod bosqichma-bosqich hamda har bir bosqichga aniq vaqt belgilanishi bilan o'tkaziladi.

- 1-bosqich. Har bir qatnashchi 2 minut mustaqil ishlaydi
- 2-bosqich. Juftlarda ishlash – uchliklarda ishlash 5 minut.
- 3-bosqich. To'rtliklarda ishlash – oltitliklarda ishlash 5 minut.
- 4-bosqich. Sakkizliklarda ishlash 5 minut.
- 5-bosqich. 5 minut muhokama.

Guruhlardagi ish tugashiga ko'ra har bir guruh vakillari navbati bilan o'z plakatlarini tib qo'yadilar va uni o'qiydilar. Agar savollar bo'lsa, guruh javob beradi.

O'qituvchi barcha guruhlar ishtirokidagi umumiylikni topishga yordam beradi.

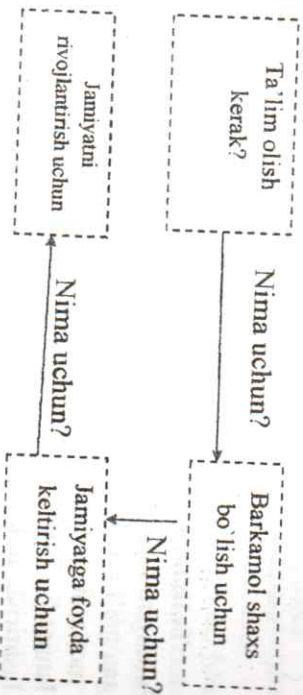
“T - jadval” grafik organayzerining tarkibi quyidagilardan iborat: “T-jadval” Ita konsepsiyaning jihatini o'zaro solishtirish yoki (“ha/yo'q”, “ha/qarshi”) tanqidiy mushohadani rivojlantirish maqsadida ishlatiladi.

1. Juftlikda ishlanaadi.
2. Ma'lumot beriladi.
3. T chiziladi. “T” ning chap tomoniga sabab yoziladi. O'ng tomoniga qarama-qarshi g'oyalar yoziladi.
4. Jadvallar juftlikda taqqoslanadi.
5. Barcha o'quv guruhi yagona “T” tuzadi.

Grafik organayzerlar: “Baliq skeleti”, “BBB”, “Konseptual jadval”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Klaster”, “Nima uchun?” “Qanday?” va b.

“Nima uchun?” sxemasi muammoning dastlabki sabablarini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri, tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlashni rivojlantiradi va faollashtiradi.

Namuna:

Insert jadvali. Har bir talabaga jadval shaklidagi matn tavsiya etiladi. Talaba matni o'qish jarayonida jadvalning chap tomoniga maxsus belgilarni qo'yib boradi.

Mustaqil o'qish vaqtida olgan bilimlarni, eshitgan ma'lumotlarni tizimlashtirishni ta'minlaydi. Olingan ma'lumotni tasdiqlash, aniqlash, kuzatish, avval o'zlashtirgan ma'lumotlarni bog'lash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. O'qish jarayonida olingan ma'lumotlarni alohida o'zlarini tizimlashtiradilar, jadval ustunlariga kiradilar.

“V” – men bilgan ma'lumotlarga mos.

“-” – men bilgan ma'lumotlarga zid.

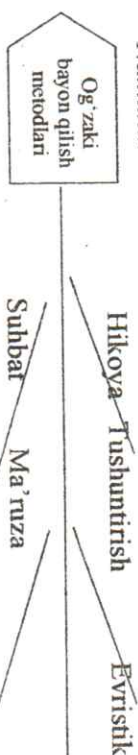
“+” – men uchun yangi ma'lumot.

“?” – men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash, to'ldirish talab etiladi.

Insert jadvali		
V	-	+
		?

“Baliq skeleti” chizmasi bir qator muammolarni tasvirlash va ularni yechish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Namuna:

Toifalash jadvali. Toifa – xususiyat va munosabatlarning muhimligini namoyon qiluvchi alomat. Ayratilgan alomalar asosida olingan ma’lumotlarni birlashtirishni ta’minlaydi. Tizimli fikrlash, ma’lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Toifa sharhlashni tuzish, olingan ma’lumot lavhalarini birlashtirish imkonini beradigan toifalarni izlashdan iborat. Toifalarni jadval ko‘rinishida rasmiylashtiriladi. G‘oyalarni, ma’lumotlarni toifaga mos ravishda bo‘ladilar. Ish natijalarining taqdimoti. *Namuna:* Shoira Zulfiyaning hayoti va ijodi

Hayoti va ijodi	Faoliyati	“Begim” she’ri	“Sen gaydasan yuragim” she’ri
Shoira Toshkentda temirchi oilasida tug‘ilgan. Hamid Olimjon bilan 10 yil hayot kechirgan. Uni she’rlari Hamid Olimjonga atalgan	Pedagogika institutida o‘qigan Tahririyatda ishlagan	“Begim sizni tabiat raso qilib yaratgan...” she’ri 1-marotaba “Toshkent oqshorni” gazetasida chop etilgan	Ushbu she’ri har bir o‘quvchi yod olishi kerak

Bilaman, bilmayman, bilishni xohlayman. Bu texnologiyada har bir talaba yoki o‘quvchining yangi fan yuzasidan bilimni bilish uchun va bilishni xohlaydigan va bilmaydigan ma’lumotlarni jadval asosida ifodalaydi. O‘qituvchi esa shunga asosan darsni olib boradi.

Namuna:

Bilaman	Bilmayman	Bilishni xohlayman

Klaster. Fikrlarning tarmoqlanishi – bu pedagogik strategiya bo‘lib, u o‘quvchilarning biron-bir mavzuni chuqur o‘rganishlariga yordam berib, o‘quvchilarni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq uzviy bog‘lagan holda ketma-ketlikda tarmoqlashni o‘rgatadi.

Fikrlarni tarmoqlash quyidagicha tashkil etiladi:

1. Xayolga kelgan har qanday fikr bir so‘z bilan ifoda etib ketma-ket yoziladi.
2. Fikrlar tuganaguncha yozishda davom etaverish kerak, Mabodo fikrlar tugab qolsa, u holda yangi fikr kelguncha biron rasm chizib turing.
3. Darsda imkon boricha fikrlarning va o‘zaro bog‘liqlik ketma-ketligini ko‘paytirishga harakat qilinishi lozim.

1-SEMINAR MASHG‘ULOT. TALIMNING INTERFAOL STRATEGIYALARI VA METODLARI

Seminar mashg‘ulotining borishi:

- 1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).
- 2-bosqich: «Ta’limning interfaol strategiyalari va metodlari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili” va Blits-so‘rov” metodlari asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).
- 3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).
- 4-bosqich. Mavzuga oid test va keys topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa)
- 1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4ta guruhlariga ajratiladi.
- 2-bosqich: «Ta’limning interfaol strategiyalari va metodlari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili” metodi” va “Blits-so‘rov” metodlari asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Interfaol	
An'anaviy ta'lim	
Interfaol ta'lim	
Blum taksonomiyasi	
Interfaol ta'limga asoslangan ta'limiy harakatlar	
Refleksiya	
Kognitiv	
Eksperimental	
Rolli o'yinlar, modellashirish	
Fasilitatsiya	
Vizual	
Audial	
Kinestetik	

Bits-so'rov

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To'g'ri javob	Yakka xato	Yakka baho	Tushunchalar	Tushunchalarga izoh
					Tyutor	13
					Mentor	O'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantiruvchi o'tkazuvchi tayyorgarlikdan mutaxassis
					Fasilitator	Masofadan dasturlarini yaratuvchisi va bajarilishini ta'minlovchi o'g'itish
					Konsultant	Darsda yo'naltiruvchi, jarayonga javob bermaydi, xulosa chiqarmaydi
					Moderator	Ustoz, o'rgatuvchi (yakka va guruhli tartibda)
					Trener	Ta'lim oluvchilarning to'liq o'zlashtirishlari uchun yordam ko'rsatuvchi

									repetitor, instruktor, trener. Amaliyot davomida amaliy mashg'ulotni olib boradi, ish jarayonini nazorat qiluvchi, kuzatuvchi. (Kouching imtihonlarga yoki sport bo'yicha tayyorgarlik ko'rish)
									Innovator
									Maslahat beruvchi, tushuntiruvchi, qo'shimcha ma'lumot beruvchi
									Assistent
									Nazariy ma'lumotlar bilan tanishtiruvchi
									Kouch
									Kuzatish, tahlil, tekshirish, xulosa, tavsiya, taklif, mulohaza bildirish
									Lektor
									Yangiliklarni ta'lim mazmuni va mashg'ulotlar jarayoniga joriy qiluvchi
									Sekretar
									Tashkiliy-pedagogik va iqtisodiy masalalarni hal etuvchi
									Ekspert
									Kuzatish, tahlil qilish va xulosalarni bayon qilish
									Spekter
									Mashg'ulot uchun tayyorlangan vositalarni amalda qo'llashga tayyorlash, mashg'ulot ishtirokchilariga yordam ko'rsatib turish
									Metodist
									Zarur ma'lumotlarni yozib borish, tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish, o'rnatilgan tartibda saqlash
									Menajer
									Pedagogik texnologiya mutaxassisi. Zamonaaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta'minlash bilan bog'liq masalalarni hal etib boradi

			Texnolog	Ta'lim-tarbiya metodlari bo'yicha mutaxassis. Dasturlarni ishlab chiqishda va amalga oshirish jarayonida metodik masalalarni hal etib boradi
--	--	--	----------	--

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkili etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich. Mavzuga oid test va keys topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa).

Keys bayoni. Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomondan ta'lim oluvchilarning qiziqishini o'rtirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash ta'lab etiladi. Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi. Interfaol metodlar deganda ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi.

Keys topshirig'i: Interfaol ta'limni tashkili etish texnologiyalarini belgilang: "Blits-so'rov", "Baliq skeleti", "Modellashtrish", "Aqliy

110

hujum", "BBB", "Bumerang", "Konseptual jadval", "Yenn diagrammasi", "Galereya", "Insert", "Zig-zag", "Zinamaza", "Muz-yorax", "Rotatsiya", "T-jadval", "Yumaloqlangan qor", "Ijodiy ish", "Munosabat", "Reja", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" "Subbat".

Keys topshirig'ini bajarish uchun ish qog'ozi:

Bosqichlar	Vazifalar
Interfaol metodlar	
Strategiyalar	
Grafik organayzerlar	

2-SEMINAR MASHG'ULOT. TA'LIMNING INTERFAOL STRATEGIYALARI VA METODLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlarga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich. Yangi g'oyalarni izlashning uslublarini "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich. Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daq.).

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa).

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4ta guruhlarga ajratadi.

2-bosqich: Yangi g'oyalarni izlashning uslublarini "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi.

"Tushunchalar tahlili" metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Fikrlashni psixologik faollashtirish uslublari	
Tizimlashtirilgan izlash uslublari	
Yo'naltirilgan izlash uslublari	
G'oyalarni izlash uslublarini ichidan alohida boshqarishga oid uslublari	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi.

1-guruh: Blits-so'rov metodi va labirint texnologiyasi.

111

- 2-guruh: Suhbat va Ijodiy ish metodlari.
- 3-guruh: FSMU va 3x4texnologiyasi.
- 4-guruh: Kungaboqar va aqliy hujum.
- 4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi.

3-SEMINAR MASHG'ULOT. TA'LIMNING INTERFAOL STRATEGIYALARI VA METODLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

- 1-bosqich. O'qituvchi davomlatni aniqlaydi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4t guruhga ajratadi (3 daq.).
- 2-bosqich: Interfaol ta'lim metodlari, strategiyalar va grafik organayzerlarni "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqaga).
- 3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daq.).
- 4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi (27 daqiqaga).

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlarga ajratadi.

2-bosqich: Interfaol ta'lim metodlari, strategiyalar va grafik organayzerlarni "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi.

"Tushunchalar tahlili" metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Breynstorming metodi	
Insert jadvali	
Yumaloqlangan gor	
Baliq skeleti	
T-jadval	
Klaster	
BBB	
Nima uchun sxemasi	
Toifalash jadvali	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi.

1-guruh: Breynstorming metodi va Insert jadvali.

2-guruh: Yumaloqlangan gor va Baliq skeleti.

3-guruh: T-jadval, Klaster va BBB.

4-guruh: Nima uchun sxemasi va Toifalash jadvali

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi.

TA'LIMDA KEYS TEKNOLOGIYASI

Reja:

1. "Keys-stadi" texnologiyasi.
2. "Keys-stadi" yordamida talabalar egallaydigan bilim, ko'nikma, malakalar haqida.
3. Keyslarning sinflari turlari, janrlari va taqdim etish usullari.
4. O'quv keyslarining muhim xarakterli jihatlari va zamonaviy o'qitish amaliyotida o'quv keyslarining turlari.

Mavzuning qisqacha mazmuni: ushbu mavzuda "Keys-stadi" texnologiyasi, keyslarning sinflari turlari, janrlari va taqdim etish usullari, o'quv keyslarining muhim xarakterli jihatlari va zamonaviy o'qitish amaliyotida o'quv keyslarining turlari yoritilgan.

Tayanch so'z va iboralar: "Keys-stadi", keys, keys sinfi, keys turi, keys janri, o'quv keysi, keyslarning pedagogik pasporti, keys tipologiyasi, o'qituvchi faoliyati, talaba faoliyati, keys metodi.

"Keys-stadi" texnologiyasi

"Inson jamoda yoki vaziyatlarda uzoq yillar davomida o'rganilishi" mavzusidagi ilmiy tadqiqotlar nashr etila boshlangan edi. Agar ish jamoaga yo'naltirilgan bo'lsa, jamoaning xulqini har tomonlama o'rganadi, jamoadagi har bir insonning xulqini emas.²⁹

Darhaqiqat, keys-stadi talabalarni har qanday mazmunga ega vaziyatni o'rganish va tahlil qilishga o'rgatadi. Uning negizida muayyan nuqamoli vaziyatni hal qilish jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi.

"Keys-stadi" texnologiyasi dastlab 1870-yilda AQShning Garvard universitetining huquq maktabida ta'lim jarayonida qo'llanilgan. Ushbu texnologiya Garvard universitetining biznes maktabida 1920 yilda qo'llanila boshlangan. Keyslarning ilk to'plami 1925 yilda biznes haqidagi Garvard universiteti hisobotlari asosida chop etilgan. Hozirda texnologiya xorijiy mamlakatlarda iqtisodiyot, biznes sohalarida ham keng qo'llanilmoqda. O'zbekistonda mazkur texnologiyani ta'lim ja-

²⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Case_study

rayoniga tabiiq etish yo'lidagi harakatlar mustaqillik yillarida faollashdi.

Ta'limda qo'llaniladigan "Keys-stadi"ning tayyor variantlari ham mavjud bo'lib, ularni sotib olish mumkin. Biroq, eng samarali yo'l har bir fan bo'yicha keyslarning mustaqil yaratilishiga erishishdir. Birgina Garvard universitetida yiliga 700ta keys ishlab chiqiladi. Ularning narxi 10\$. Ammo ba'zi keyslarning narxi 500ta 1000\$ gacha. Lon-don biznes maktabi va boshqa biznes maktablar o'zlarida 340 nafarga yaqin ishirokchilarni birlashtirgan holda keyslarni yaratish bilan shug'ullanadi. Texnologiya talabalarida predmetni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishini, amaliy ko'nikmalarni, vaziyatni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilishga nisbatan ijodiy yondashish malakalarini rivojlantiradi, turli muammoli vaziyatlar va ularni hal qilish asosida ular tomonidan bilimlarning faol o'zlashtirilishi uchun imkoniyat yaratadi.

"Keys-stadi" texnologiyasi (ingl. "case" – chemodan, metod, "study" – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) – 1) talabalarda aniq, real muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya; 2) real vaziyatlarni bayon etishda qo'llaniladigan o'qitish texnikasi

Texnologiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Tahlil ko'nikmalari va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish.
2. Nazariya va amaliyot birligini ta'minlash.
3. Muammo yuzasidan turli qarashlar va yondashuvlarni namoyish qilish.
4. Qarorlar qabul qilish va uning oqibatlariga doir mulohazalarni taqdim etish.
5. Noaniqliklar mavjud bo'lgan sharoitda muqobil variantlarni baholash ko'nikmalarini shakllantirish

Keys texnologiyasini loyihalashtirish. O'qituvchi harakatlari-ning izchilligi:

ishchi dasturi asosida o'quv mashg'uloti shakli, turi va vaqtini belgilaydi (amaliy mashg'ulot/mustaqil ish/ o'quv amaliyoti);

o'quv mashg'uloti maqsadini oydinlashtiradi, o'quv mashg'ulotidan kutiladigan natijalar va pedagogik vazifalarni belgilaydi;

ta'limning optimal modelini (belgilangan vaqtda va qaror topgan sharoitlarda qo'yilgan maqsadning amalga oshirilishini va prognoz qilinadigan o'quv natijalariga erishishni katalatlaydigan optimal ta'lim metodlari, shakl va vositalari majmui)ni tanlaydi.

Keysning tekshirishi va baholanishi. Yaratilgan keys ekspert tekshiruvidan va bahosidan o'tishi kerak. Quyidagilar tekshirish usullari bo'lishi mumkin:

1. Keys loyihasining korxonada xodimni tomonidan ko'rib chiqilishi va unda bayon qilingan axborotning real vaziyatga muvofiq kelishi, shuningdek, keltirilgan faktlar talqini va shu kabllarning tekshirishi.

2. Ekspertlik bahosi va hankasblar fikrlari, o'qituvchi-keyslarning keysning ta'limdagi qimmatini xususidagi fikri, uni tekshirishning ikkinchi usulidir.

Keysning pedagogik pasporti:
Pedagogik annotatsiya;
Keys;
Ta'lim oluvchiga uslubiy ko'rsatmalar;
O'qituvchi-keyslarning yechimi bo'yicha varianti;
O'qitishning keys texnologiyasi

Keys texnologiyasini amalga oshirishda o'qituvchi faoliyatining bosqichlari:

tayyorgarlik bosqichi;
asosiy bosqich: keys texnologiyasini amalga oshirish;
tahliliy, baholovchi bosqich.

“Keys-stadi” yordamida talabalar egallaydigan bilim, ko‘-nikma, malakalar

“Keys-stadi” yordamida talabalar quyidagi ko‘nikma, malakalarga ega bo‘ladi:

1. Tahliiy ko‘nikmalar (ma‘lumotlarni axborotlardan ajrata olish, ularni turkumlashtrish, ma‘lumotlarni zarur va nozaratga ajratish, tahlil qilish, taqdim etish; buning uchun shaxs aniq, mantiqiy fikrlay olishi kerak).
2. Amaliy ko‘nikmalar (muammoing murakkabligidan kelib chiqib, real vaziyatni tahlil qila olish, eng muhim nazariya, metod va tamoyillarni qo‘llay bilish).
3. Ijodiy ko‘nikmalar (bunda mantiqiylik asosida vaziyat (muammo)ni yechish muhim emas, balki ijodiy yondashuv asosida muammoing bir necha yechimlarini topish va ularni tahlil qilish talab etiladi).
4. Mulogot ko‘nikmalari (unga ko‘ra talaba bahs-munozara olib borish, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish, qaroriga boshqalarni ishontrish, juda qisqa va ishonarli hisobotni tayyorlash ko‘nikmalarini o‘z-lashtrira bilishi zarur).
5. Ijtimoiy ko‘nikmalar (qarorni muhokama qilish jarayonida talabalar boshqalarning xati-harakatini tahlil qilish, boshqalarni tinglay bilish, bahsda o‘zgalarning fikrlarini qo‘llab-quvvatlash, ilgari surilgan fikrga qarama-qarshi fikrni bildira olish va o‘zini boshqara olishi lozim).
6. O‘z-o‘zini tahlil (bahs-munozara jarayonida o‘zini tuta bilishi, boshqalarga namuna bo‘lishi muhim)

Har bir o‘qituvchi keys-stadiga asoslangan o‘quv topshiriqlarining puxta asoslanishiga erisha olishi lozim. Keys topshiriqlarining amaliy-didaktik xarakteriga ega bo‘lishi uchun ularni ishlab chiqishda quyidagilarga e‘tiborni qaratish talab etiladi:

- maqsad aniq ifoda etilishi (maqsad ikki xil yoki undan ortiq) tushunilmasligi;
- savol yoki topshiriqlar ma‘lum darajada murakkab bo‘lishi;
- ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayotning bir necha jihatini yoritib olishi;
- o‘zining amaliy ahamiyatini tezda yo‘qotmasligi;
- milliy xususiyatlarini o‘zida namoyon eta olishi;

ta‘limning barcha yo‘nalish yoki sohalariga oid tipik vaziyat-larni ifodalashi;

- dolzarb ahamiyatga ega bo‘lishi;
- talabalarda tahliiy tafakkurni rivojlantirishi;
- bahs-munozarani tashkil etish imkoniyatini yaratishi;
- bir necha yechim (qaror)ni ilgari surish imkoniyatini ta‘minlay olishi.

Talabalar tomonidan keysni yechish bosqichlari. Jahon tajribasi ko‘rsatishicha, agar talabalarning keysni hal etish texnologiyasi ikki bosqichdan iborat bo‘lsa, ta‘limiy maqsadlarga erishishda yanada ko‘proq samaraga erishish mumkin:

Birinchi bosqich – keysni hal etish bo‘yicha individual (auditori-yadan tashqari) ish. *Ikkinchi bosqich* – keys bilan birgalikda jamoa bo‘lib (auditori-yada) ishlash.

Talabalar tomonidan keysni yechish bosqichlari

Birinchi bosqich – keysni hal etish bo‘yicha individual ish	Ikkinchi bosqich – keys bo‘yicha jamoa bo‘lib ishlash
Talaba mustaqil ravishda	Talabalar kichik guruhlariga bo‘linib, birgalikda keys ustida ishlashadi:
1) keys materiallari bilan tanishadi	1) guruh a‘zolarining vaziyat, asosiy muammolar va ularni hal etish yo‘llari haqidagi turli tasavvurlarni muvofiqdastirishadi eng maqbul variantni tanlashadi;
2) taqdim etilgan vaziyatni o‘rganadi, izohlaydi va asoslaydi	2) yechimning taklif etilgan variantlarini muhokama qiladi va baholaydi. qo‘yilgan muammo nuqtayi nazaridan ushbu vaziyat uchun
3) muammo va muammo osti muammolarni ajratadi, vaziyatni taqqiq va tahlil qilish usullarini tanlaydi	3) muammoli vaziyat yechimiga olib keladigan tanlangan harakatlar yo‘lini amalga oshirishning aniq qadamma-qadam dasturini batafsil ishlab chiqadi
4) berilgan amaliy vaziyatni tahlil qiladi, ajratilgan muammoli hal etish usullari va vositalarni belgilaydi va asoslaydi	4) taqdimotga tayyorlanadilar va namoyish etiladigan materialni rasmiylashtirishadi
5) taklif etiladigan qarorni amalga oshirish bo‘yicha tadbirlarni ishlab chiqadi	

Keysni yechish natijalarining kichik guruhlarda tomonidan taqdimotini o‘tkazish:

- 1) real vaziyat yechimiga doir o'z variantlarini taqdim etadilar;
- 2) tanlangan harakatlar yo'lini izohlaydilar va yechimning to'g'ri-
ligini asoslaydilar;
- 3) boshqa guruh a'zolarining savollariga javob beradilar va o'z
takliflarini asoslaydilar.

Jamoa bo'lib keys usulidan ishlash:

guruhlar taklif etgan yechimlar variantlarining muhokama-masi;
taklif etgan yechimlarning o'zaro baholanishi;

taklif etilgan yechimlarning hayotiyligi va amalga oshi-ri-
lishi
mumkinligiga birgalikda (talabalar va o'qituvchi) baho berilishi ham
mumkin.

Keyslarning sinflari, turlari, janrlari va taqdim etish usullari

Keyslarni sinflarga ajratish turli usullarda bo'lishi mumkin. Jum-
ladan, keyslar maqsad va o'qitish jarayonining vazifalari, tuzilishi,
ifodalash shakli, o'Icharni, murakkablik darajasi, fanlar, kompaniya
turlari, hududlar va boshqa tomonlari bo'yicha sinflarga ajratiladi.

Maqsad va o'qitish jarayonining vazifalari bo'yicha: namunali va
namunali bo'lmagan muammolarni yechishga hamda qaror qabul
qilishga o'rgatish; vaziyat tamoyillari tahlili va baholashga o'rgatish,
aniq uslubiyat va, yondashuvni qo'llashni, yechimni yoki umumiy
konsepsiyani namoyish qiladigan turlarga ajratish mumkin.

*Keys sinflari shartli ravishda ikki: "dalali" va "o'rindiqli" tur-
larga ajratiladi.* Ularning birinchisi haqiqiy omilli materiallarga asos-
lagan holda, ikkinchisi esa xayoliy yaratilgan bo'lishi mumkin.

Tuzilishi bo'yicha: tuzilmali keyslar – aniq raqam va ma'lumotli
vaziyatni qisqa va aniq bayon qilish. Bunday turdagi keyslarga aniq
sondagi aniq javoblar mavjud. Ular aniq bilimlar sohasidagi bitta for-
mula, ko'nikma, uslubni, bilim yoki ko'nikmani baholash uchun foy-
dalanishga mo'ljallangan.

Katta tuzilmaga ega bo'lmagan keyslar. Ular katta miqdordagi
ma'lumotlarga ega bo'lgan materiallarni ifodalaydi, fikrlash ushbu va
tezligi, asosiy ikkinchi darajada ajratish ko'nikmasi va aniq ish
sohasidagi malakalarni baholash uchun mo'ljallangan. Ular uchun bir
necha to'g'ri javob variantlari mavjud.

Daslabki ochilgan keyslar juda qisqa, shuningdek, juda uzun
ham bo'lishi mumkin. Bunday keyslar o'quvchi nostandart fikrlashi,
ajratilgan vaqtda qancha kreativ g'oyalar berishi mumkinligini ko'rish
imkoniyatini beradi. Agar guruh yechim bo'layotgan bo'lsa, u holda
u "begona fikri ilg'ay oladimi, uni rivojlantiradimi va amaliyotda
foydalana oladimi" degan savolga javob beradi.

Kichik xomaki yozuvlar: asosiy tushunchalar bilan tanishtiradi,
bilimlarni tor sohada (o'rganilayotgan fanning bo'linida) qo'llashni
talab etadi.

Ifodalash shakli bo'yicha: qog'oz keyslar, videokeyslar, mul-
timedia keyslar.

O'Ichami bo'yicha: to'la keyslar (o'rta 20-25 bet) bir necha
kun mobaynida jamoa bo'lib ishlashga mo'ljallangan, odarda, o'z ye-
chimining taqdimotini jamoaviy ishlab chiqishga qaratadi; qisqa keys-
lar (3-5 bet) bevosita darsda ishlashga mo'ljallangan va umumiy mu-
nozara, deb qaraladi. Mini keyslar (1-2 bet) qisqa keyslar kabi audi-
toriyada muhokama etishga mo'ljallangan va qisman darsda berila-
digan nazariyaga ko'rganma sifatida qo'llaniladi.

Murakkablik darajasi bo'yicha: maktabgacha tarbiya muassasa-
lari tarbiyalanuvchilari uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun,
umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilari uchun keys, o'rta maxsus,
kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilari uchun keys, bakalavrlar
uchun keys, magistrlar uchun keys, MVA dasturi uchun keys, ilmiy
tadqiqotchilar uchun keys bo'lishi mumkin.

Fanlar bo'yicha: buxgaleriya hisobi va nazorat; tijorat va dav-
latlararo munosabatlar; raqobati strategiyalar; tadbirkorlik; molliya;
menejment; boshqaruv; tashkiliy xulq va sardorlik; kichik va o'rta biz-
nes, xizmatlarni boshqarish; tijorat, pedagogika va boshqalar.

Tarvmoq bo'yicha: TNK (transmilliy korxonalar) keyslari, hududiy
katta tijorat haqidagi keyslar; kichik va o'rta biznes haqidagi keyslar.

Hududlar bo'yicha: Shimoliy-Amerika keyslari, Yevropa keysla-
ri, rivojlanayotgan davlatlar haqidagi keyslar va iqtisodiyotni o'rish
davridagi davlatlar haqidagi keyslar. Keyslarni sinflarga ajratishda
keng foydalanilayotgan yondashuvlardan biri ularning murakkabligi
bo'yichadir. Ana shunday tomonlari bo'yicha quyidagi guruhlarga
ajratish mumkin:

Keyslarning sinflari

O'quv vaziyatlari- keyslar	Maqsadi
Illyustrativ	Aniq bir amaliy misolda talabalar aniq bir vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilish algoritmi o'rgatiladi
Muammo ifodalangan	Aniq vaqt mobaynida vaziyat tavsiflanadi, muammo aniqlanadi va aniq ifodalanadi
Muammo ifodalangan	Oldingi variantdagiga qaraganda, murakkabroq vaziyat tavsiflanadi, unda muammo aniqlanmagan bo'lib, statistik ma'lumotlarda, jannoat fikri, hokimiyat organlari va boshqalarning bahosi orqali taqdim etiladi
Amaliy mashqlar	Aniq paydo bo'lgan vaziyat tavsiflanadi, undan chiqish yo'llarini topish tavsiya etiladi. Bunday keyslarning maqsadi – muammoni yechish yo'lini izlashdan iborat

O'quv materialining xarakteridan kelib chiqqan holda oddiy, murakkab tarkibiy tuzilishga ega bo'lmagan, ya'ni mini testlardan ham foydalanish amaliy qiymatga egaligi ta'lim amaliyotida o'z tasdig'ini topgan. Aytib o'tilganidek, xorijiy mamlakatlarda katta hajmli, murakkab ilmiy-tadqiqot xarakteriga ega keyslar ko'p qo'llaniladi va ularni hal etish butun bir semestr, hatto o'quv yili davomida amalga oshiriladi. O'zbekiston sharoitida ham ushbu keyslardan samarali foydalanish mumkin. Shu bilan birga o'rganilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida kichik hajmli, soddagina mini keyslardan ham foydalanish foydadan xoli emas. Murakkab va oddiy mini keyslar o'rtasidagi eng muhim farqlar – ularning hajmi, murakkablik darajasi va tarkibiy tuzilmasida aks etadi. Murakkab keys (muammoli vaziyat)lar quyidagi tarkibiy tuzilma-ga ega bo'ladi:

1. Pedagogik annotatsiya.
2. Kirish.
3. Keys (muammo)ning bayoni.
4. Keys (muammo)ni yechish yuzasidan topshiriq (yoki savol)lar.
5. Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.
6. Metodik ko'rsatmalar.
7. Keysni yechish jarayoni (tahlil va yechim variantlarini ilgari surish, variantlar maqbuligini tekshirish).
8. Keys yechimi bo'yicha taqdimotni tashkil etish.
9. Keys yechimini tahlil qilish. O'qituvchi (keysolog)ning yechimi.

120

Keys (muammo)ning bayoni.
Keys (muammo)ni yechish yuzasidan topshiriq (yoki savol)lar.
Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.
Metodik ko'rsatmalar.
Keysni yechish jarayoni (tahlil va yechim variantlarini ilgari surish, variantlar maqbuligini tekshirish).
Keys yechimi bo'yicha taqdimotni tashkil etish.
Keys yechimini tahlil qilish.
O'qituvchi (keysolog)ning yechimi.

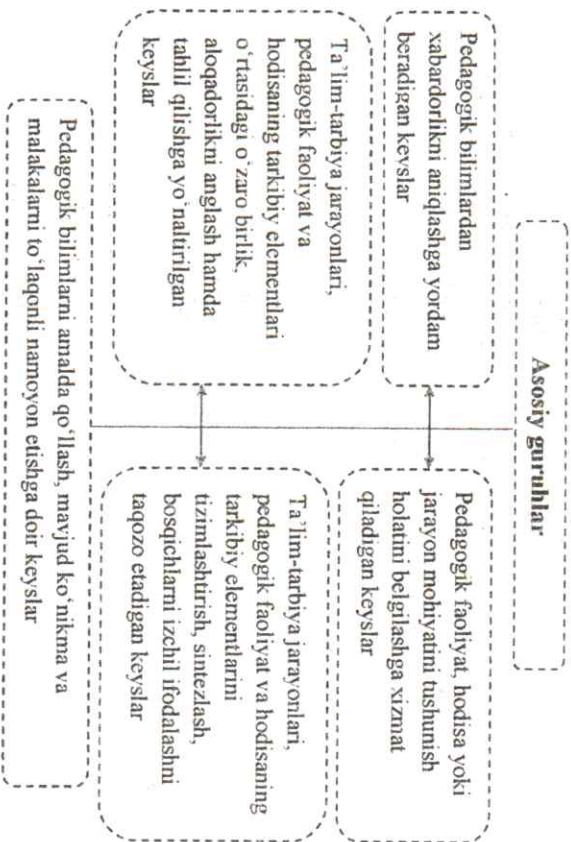
Keys metodini amalga oshirish bosqichlari:

keys bilan tanishuv;
asosiy muammoni ajratib olish;
g'oyalarni yig'ish va izlash;
keys yechimini tavsiya qilgan g'oyalarni tahlil qilish;
keys yechimi va tavsiyalar

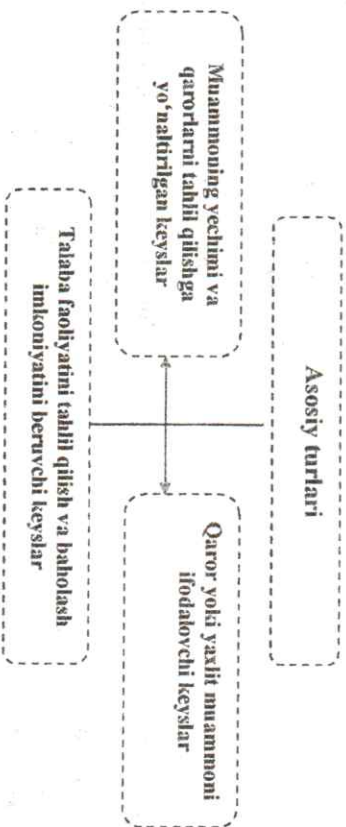
Keyslar tipologiyasi

Tipologik belgilari	Keys turi
Asosiy manbalari bo'yicha	Bevosita obyektida Ta'lim jarayonida
Syujet mavjudligi	Ilmiy-tadqiqotchiik faoliyatida Syujetli Syujetsiz
Vaziyat bayonining vaqtdagi izchilligi	O'timish va bugun Avval bo'lib o'tgan voqea Istiqbolga yo'naltirilgan
Keys obyektini	Alohida obyektga Tashkiliy Ko'p obyektli
Materialni taqdim etish usuli	Hikoya Esse Tahliliy ma'lumot Jurnalistik Hisobot Ocherk Faktlar majmuri Statistik materiallar Hujjatlar Savolli
O'quv topshiriq'ini	

121

Zamonaviy o'qitish amaliyotida o'quv keyslarining quyidagi turlari qo'llanilmoqda:

Pedagogik turkum fanlarni o'qitishda ushbu keyslardan samarali, maqsadli va o'rinni foydalanish uchun zarur sharoitlar majmuidagi aniqlandi. Quyidagi misollar ushbu fikrning to'g'riligini tasdiqlaydi.

1. Pedagogik bilimlardan xabardorlikni aniqlashga yordam beradigan keys.

124

Keys bayoni. Sobir o'ra maktabning 9-sinfni tamomladi. Shohdatomasida "uch" baholar ko'p bo'lganligi, salbiy xulqqa egaligi sababli, u hech bir kasb-hunar kollejiga qabul qilinmadi. Har bir kollejning rahbari Sobirni boshqa akademik litsey va kasb-hunar kollejiga kirishini tavsiya etdi. Biroq, Sobirning ota-onasi har gal o'g'illarini o'zlari yashaydigan tumandagi kasb-hunar kollejida ta'lim olishini, shundaygina uni nazorat qilib turishlari mumkinligi aytishardi.

Keys savollari:

1. Aying-chi, kasb-hunar kollejlarning rahbarlari Sobirni o'qishga qabul qilmaslikka haqlimi?

2. Ayni vaziyatda Sobirning qanday huquqlari buzilyapti?

O'qituvchining yechimi. Kasb-hunar kolleji rahbarlari ijtimoiy xavf bo'lmagan holda "uch" bahoga o'qiganligi va xulqida salbiy holatlar ko'zga tashlanishi uchun Sobirni o'qitishga qabul qilmaslikka haqli emaslar. Ular shaxsning bilim olishiga bo'lgan huquqini poymol etishgan. Qolaversa, kasb-hunar kollejlarda ta'lim olish majburiy-ixtiyoriy xarakterga ega. Shu sababli Sobir va uning ota-onasi kasb-hunar kollejini o'zlari tanlay oladi. Bordi-yu, kollejga qabul qilish sinov, imtihonlar asosida olib borilsa va Sobir ularga puxta tayyorlanmaganligi sababli sinovdan o'ta olmasa, u holda ana shu kasb-hunar kollejiga qabul qilinmaydi. Bu vaziyatda Sobirning bilim olish huquqi (O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 4-moddasi) poymol etganliklari sababli kasb-hunar kollejlarning rahbarlari majburiy javobgarlikka tortiladi.

2. Pedagogik faoliyat, hodisa yoki jarayon mohiyatini tushunish holatini belgilashga xizmat qiladigan keys.

Keys bayoni. Uzoq yillik ish tajribasiga hamda talabalar o'rtasida alohida hurmatga ega tarix fani o'qituvchi auditoriyaga kirib, doskada o'zining karikatúra jamrida ishlangan rasmini ko'radi. Karikatúra yor-quin katta qiziqish bilan karikatúrani tomosha qiladi va shunday dedi: "Karikatúra shunchalik yaxshi chiqibdiki, uni hatto o'chirgim kelmayapti. Rasm ijodkori-yosh rassom uni qog'ozga ko'chirib olishi kerak. Men karikatúrist (rassom)ni munosib baholayman!"; har bir shtrix aniq ishlangan, qolaversa, rasm juda kulg'ili chiqqan. Butun guruh o'qituvchining karikatúraga, uning ijodkoriga nisbatan munosabatini kuyapti. Biroq, katta qiziqish bilan karikatúrani tomosha qiladi va shunday dedi: "Karikatúra shunchalik yaxshi chiqibdiki, uni hatto

125

o'chirgim kelmayvapti. Rasm ijodkori – yosh rassom uni qog'ozga ko'chirib olishi kerak. Men karikatrist (rassom)ni munosib baholayman!"

Keys savollari:

1. O'qituvchining mavjud vaziyatdagi holatini shaxsan siz qanday baholaysiz?

2. Bu vaziyatda o'qituvchi qanday tarbiya metodini qo'lladi?

O'qituvchining yechimi. Bu vaziyatda o'qituvchi o'zining tajribali va pedagogik nazokatga egaligini namoyon eta oldi. U karikaturni o'zining ustidan kulish vositasi deb emas, aksincha, san'at asari sifatida qabul qildi. Natijada o'qituvchi aybdor talabani qidirib, unga tanbeh berishni istamadi. Buning o'rniga o'zining san'atga bo'lgan muhabbatini ko'rsatdi. Bunday yondashuv talabalarga o'qituvchining irodali, o'ziga hurmat bilan munosabatta bo'lishi, hissiyotlarini jilovlay olish, o'z-o'zini boshqara bilish qobiliyatiga egaligini ko'rsatdi. Oqibatda talabalar o'qituvchining ruhan barqaror ekanliklarini angladi. Shu sababli keyingi safar ular o'qituvchini kamitish yoki ustidan kulishni istashmaydi. Bayon etilgan vaziyatda o'qituvchi: 1) izohlash (o'zida muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo'naltirilganlikni ifodalovchi hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli); 2) xulq va faoliyatni rag'batlantirish metodlaridan biri bo'lgan qo'llab-quvvatlash metodidan foydalandi.

3. *Ta'lim-tarbiya jarayonlari, pedagogik faoliyat hamda hodisalarning tarkibiy elementlari o'rtasidagi o'zaro birlik va aloqadorlikni anglash hamda tahlil qilishga yo'naltirilgan keys.*

Keys bayoni. Tarix fani o'qituvchisi bir soatlik darsida quyidagi xatti-harakatlarni amalga oshirdi:

- 1) ma'lumotlarni izchil bayon qildi;
- 2) zarur o'rinlarda tayanch tushunchalarga alohida urg'u berdi;
- 3) xaritada tarixiy voqealar sodir bo'lgan joylarni ko'rsatdi;
- 4) vaqt-vaqti bilan talabalarga savollar berib, ulardan javoblar oldi;
- 5) o'quv filmi orqali tarixiy voqealarga oid dalillarni namoyish etdi.

Keys topshirig'i. O'qituvchining xatti-harakatlari qanday metodlar yordamida amalga oshirilganligini aniqlang.

O'qituvchining yechimi. Tarix fani o'qituvchisi qo'llagan metodlar:

- 1) hikoya;
- 2) tushuntirish;
- 3) tasvirlash;
- 4) subbat;
- 5) namoyish.

4. *Ta'lim-tarbiya jarayonlari, pedagogik faoliyat hamda hodisalarning tarkibiy elementlarini tizimlashtirish, sinxlash, bosqichlarni izchil ifodalashni taqozo etadigan keys.*

Keys bayoni. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari:

- 1) o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o'quv harakati-ning;
- 2) zarur ko'nikma va malakalar shakllanganicha o'quv harakatlarning ko'p bora takrorlanishi;
- 3) dastlabki bajarilishi o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;
- 4) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi. Ushbu holatda mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari noto'g'ri ko'rsatilgan. Keys topshirig'i. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlarini zarur izchil-likda ifodalang.

O'qituvchining yechimi. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari:

- 1) o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;
  - 2) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi;
  - 3) o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o'quv harakati-ning dastlabki bajarilishi;
  - 4) zarur ko'nikma va malakalar shakllanganicha o'quv harakatlarning ko'p bora takrorlanishi.
5. *Pedagogik bilimlarni amalda qo'llash, mavjud ko'nikma va malakalarni ta'lagonli namoyon etishga doir keys.*

Keys bayoni. Og'zaki bayon qilish metodlari talabalarining umumiy madaniyati, ma'ntiqiy fikrlash va bilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Keys topshirig'i. Og'zaki bayon qilish metodi turlarini "Bahq shkelet" grafik organayzerida ifodalang.

O'qituvchining yechimi:

Hikoya Tushuntirish Evristik subbat

Subbat Ma'ruza

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotning borishi:

- 1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlarga ajratadi (3 daqiqa).
- 2-bosqich. Keys tipologiyasini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).
- 3-bosqich. Guruhlarda keys topshiriqlari bajariladi (40 daqiqa).
- 4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa).
- 1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlarga ajratadi.
- 2-bosqich: Keys tipologiyasini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiriladi.

Tipologik belgilari	Keys turi
Asosiy manbalari bo'yicha	
Sujet mavjudligi	
Vaziyat bayonining vaqtidagi izchilligi	
Keys obyekti	
Materialni taqdim etish usuli	

O'quv topshirig'ini taqdim etish usuli	
Didaktik maqsadlari	
Taqdim etish usuliga ko'ra	

3-bosqich: Guruhlarda keys topshiriqlari bajariladi.

1st case. How to take an interview and bypass competitors? A premiere of the film with participation of a star of Hollywood is being passed in your city. You are the young, vigorous journalist constantly working over yourself. You know several foreign languages and have finished courses on psychology of the person. You work in one very popular publishing magazine. You know that in department where you work, the hidden conflict between employees for the right to interview influential people takes place. One of employees is you. All employees of your organization show identical level of the professional skills, comparable experience and formation. Before your department there is problem, to achieve an audience and to make the interview with the protagonist (leading character) of the film.

In the meantime, employees of other well known magazine had undertaken the attempts of a meeting with a star too. Advantage of this magazine before yours is that the star had already given the interview to this publishing house before.

Having made monitoring of interest of your potential respondent, you learnt that both of you have identical preferences in meal, as well as he is found of riding as you.

After conversation with the editor-in-chief and offers to interview a star you understand that he actually is interested in other journalist.

However, you have all possibilities to convince star to come to you.

Questions and tasks:

1. How will you act in such situation?
2. How do you use language skills and knowledge received on courses?
3. As you are a young woman will you apply the female charm persuading the chief to allow to interview to you?
4. How will you motivate the respondent on conversation with you?
5. How will you eliminate competitors not only from your department, but also from other magazine?
6. Whether the information about celebrity's preferences will help you?

Keys annotatsiyasi. Bevosita obyektida olib boriladigan syujetli, o'tmish va bugungi kuni bog'lash asosidagi, topshiriq tarzidagi, bosma hamda ko'p obyektli keys ifodalangan.

Ushbiy ko'rsatma:

- 1) Talaba aniq vaziyatni topishi;
- 2) Talaba asosiy muammoni topishi;
- 3) G'oyalari yig'ishi;
- 4) To'g'ri qabul qilingan g'oyalarni izlashi;
- 5) To'g'ri qabul qilingan g'oyalari asosida keys yechimini topishi;
- 6) Keys yechimi bo'yicha tavsiyalar berishi kerak.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti:

Chet tillaridan xabardor jurnalist sifatida bosh muharrirga psixologik ta'sir ko'rsatib, Gollivud yulduzidan ajoyib suhbatni oladi.

Talaba:

Asosiy muammoni ajratib olish _____

G'oyalar _____

To'g'ri qabul qilingan g'oyalar _____

Keys yechimi _____

Keys yechimi bo'yicha takliflar _____

Vaziyat 2. Yuqori sinf o'quvchilaridan bir yigiti sinfdosh qizga maktab jo'natdi. Maktabda unga bo'lgan hissiyotlarini bayon etib, uni uchrashuvga taklif etganligi bayon etilgan edi. Qiz bu maktabni olgach uylariga borib buvisiga ko'rsatdi. Buvisi maktabni o'qigach sinf rahbariga telefon qilib, bo'lib o'tgan voqeani tushuntirdi va shu yigitingning ota-onasini chaqirtirib jazo ko'rish kerakligini talab etdi. Sinf rahbari vaziyatni yumshatish uchun qizning buvisiga kerakli chora ko'rishini aytib tinchlantirdi. Oradan bir kun o'tib qizning buvisi yana telefon qildi va qayta yigiting ota-onasini chaqirtirish kerakligini ta'kidladi. Bu vaziyatda sinf rahbari sifatida qanday yo'l tutar edingiz? Javobingizni pedagogik nuqtayi nazardan asoslang.

Keys annotatsiyasi. Bevosita obyektida olib boriladigan syujetli, o'tmish va bugungi kuni bog'lash asosidagi, topshiriq tarzidagi, bosma hamda hikoya keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Guruh murabbiysi sifatida har bir o'quvchi bilan individual ishlash, ularning hissiyotlarini hurmat qilish hamda qizning buvisiga gaplashgani to'g'risida axborot berish.

Vaziyat 3. Ikkinchi bosqich o'quvchisi Abdulaziz birdaniga o'qishni tashlab ketmoqchi bo'lib qoldi. Usta bu haqda Abdulaziz bilan suhbatlashdi va u asta-sekin ustaning haq ekanligiga ishoncha boshladi. Shundan so'ng, Abdulaziz o'qishdan anchaguna yaxshi ishlar boshlab qo'ygani do'stlaridan ajralmaslik uchun o'qishdan ketmaslikka qaror qildi. Ustaning pedagogik mahorati nimadan iborat?

Keys annotatsiyasi. O'tmish va bugungi kuni bog'lash asosidagi, savoli, bosma hamda ko'p obyektli, hikoya keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Ustaning pedagogik mahorati yuksak darajada. Chunki u o'z shogirdini to'g'ri yo'lga yo'naltira oldi.

Vaziyat 4. Ota-onalar majlisiga kelgan Abdulazizning otasi Aziz aka guruh murabbiyiga: "Mening faqat 10 daqiqa vaqtim bor, xolos. Xo'sh, o'g'lim darsga vaqtda kelayapimi? Bezorlik qilmayapimi? Ikki baholari yo'g'ni?", — deb so'radi va murabbiy bilan xayrlashdi. Guruh murabbiyi hayron bo'ldi va o'zicha: "Nimaga kandan-kam otonalar o'g'li kasbini sevadimi? O'rtoqlari uni hurmat qiladimi? Uning o'zi xushmuomalami?" — kabi savollar bermaydilar deb ko'nglidan o'tkazdi. Guruh murabbiyining hayron bo'lishini siz qanday baholaysiz?

Keys annotatsiyasi. O'tmish va bugungi kuni bog'lash asosidagi, savolli, topshiriq tarzida, muammo, yechim yoki konsepsiyani izohlashga qaratilgan hamda ko'p obyektli keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Guruh murabbiysi o'quvchilarning kelajakdagi kasb tanla-shidagi holatini tahlil qilishni, uning shaxslararo munosabatini otaga tushuntirishi lozim.

Vaziyat 5. Bir savdogar arab xalifasi Xorun ar Rashidga juda chiroyli salla tortiq qildi. Aholi haqiqatgo'y deb nomlagan xalifa savdogargaga 200 rupiya berishni ko'rsatib xazinachiga xat yozdi. Lekin xazinachi pulni berishni cho'za boshladi. Shundan so'ng savdogar arz bilan xalifa oldiga jo'nadi va xazinachi unga ajratilgan pulni bermayotganligini bayot etdi. Xorun ar Rashid bunday vaziyatda nima qilishi kerak?

Keys annotatsiyasi. Bevosita obyektida olib boriladigan, savolli, bosma hamda hikoya keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Xorun ar Rashid savdogarning ichki dunyosini baholamoqchi bo'lgan edi.

Vaziyat 6. Aziz ismli o'quvchi mustaqil ish uchun berilgan detal yasash vazifasini tez va sifatli qilib bajardi. Bundan o'zi ham xursand bo'ldi. Ishlab chiqarish ta'limi ustasi unga e'tibor bermadi. Bundan Azizning kayfiyati buzildi. Axir u boshqalarga o'zining yaxshi ishlay olishini ko'rsatib qo'ymog'chi edi-ku?! Birdaniga bunday befarqlik. Ustaning xatti-harakatini psixologik nuqtayi nazaridan baholang.

Keys annotatsiyasi. Bevosita obyektida olib boriladigan, o'tmish va bugungi kuni bog'lash asosidagi, topshiriq tarzidagi, muammo, yechim yoki konsepsiyani izohlashga qaratilgan hamda esse keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Usta o'z shogirdining yanada mukammal ishlashini xohlagan edi. Maqtanchoqlik bilan biror ishning samarasiga erishib bo'lmaydi.

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajarladi (27 daqiqa).

TA'LIM MUASSASALARIDA TARBIVA JARAYONIGA TEKNOLOGIK YONDASHUV VA UNI LOYIHALASH

Reja:

1. Ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyaviy ishlar texnologiyasi (tarbiyaviy ishlar va ularni tashkil etish hamda boshqarishning nazariy aspektlari).
2. Tarbiyaviy ishlar jarayonida qo'llanilgan pedagogik ta'sir etish usullari.
3. Tarbiyaviy tadbirlarni texnologiyalashtirish.

Mavzuning qisqacha mazmuni: ushbu mavzuda ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyaviy ishlar texnologiyasi, tarbiyaviy ishlar va ularni tashkil etish hamda boshqarishning nazariy aspektlari, tarbiyaviy ishlar jarayonida qo'llanilgan pedagogik ta'sir etish usullari hamda tarbiyaviy tadbirlarni texnologiyalashtirish yoritilgan.

Fayanch tushunchalar: tarbiyaviy ish, o'quvchi faoliyati, faoliyatni loyihalash, tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish, pedagogik ta'sir usullari, tarbiyaviy tadbirlarni texnologiyalashtirish.

Ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyaviy ishlar texnologiyasi.

Tarbiyaviy ishlar va ularni tashkil etish hamda boshqarishning nazariy aspektlari

Milliy mamlukura vazifalari maxsus tashkil etilgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonida va darsdan tashqari mashg'ulotlarda amalga oshiriladi.

O'quvchilar faoliyatining darsdan tashqari tizimini loyihalash.

Darsdan tashqari faoliyat tizimi o'qitishning nazariy va amaliy tizimini to'ldiradi. Uning asosiy vazifasi o'quvchilarning o'qishdan tashqari vaqti mobaynida o'zini-o'zi tarbiyalash va ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanish uchun oqilona taqsimlashga yordam berishdir.

O'quvchilarning darsdan tashqari faoliyatini loyihalash vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

ijtimoiy moslashuv doirasini tashkil etish va o'quvchilarning ijtimoiy harakatchanligini ko'rsatish;
bo'lajak mutaxassislarining kasbiy moslashuvi uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratish;

o'quvchilarni mustaqil ravishda ta'limni davom ettirishga yo'naltirish;

har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqish va ishtiyoqlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

o'quvchilarga bo'sh vaqtlardan umumli foydalanishni va dam olishni o'rgatish.

Darsdan tashqari faoliyat tizimi ko'p komponentli bo'lib, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini quyidagi tartibda, tartibda, shaklda va joylarda amalga oshirilishi mumkin:

o'quv guruhlari tarkibida;

o'quv yurti jamoasi tarkibida;

individual (yakama-yakka) tartibda;

ijtimoiy birlashmalarda va tashkilotlarda;

klublarda, to'garaklarda, muzeylarda;

mehnat jamoalarida;

alohida fanlarni chuqur mustaqil o'rganish chog'ida;

ta'lim muassasasidan tashqaridagi madaniy dam olishning turli shakllarida.

O'quvchilarning darsdan tashqari faoliyat tizimining o'ziga xosligi shundaki, uning har bir komponenti alohida loyihalashtiriladi va har doim ham pedagogik ta'sir doirasi bilan qamrab olinmaydi.

O'quvchilarning darsdan tashqari faoliyat tizimini rejalashtirish shakllari:

o'quv yurtining ish rejasi;

o'quv yurtining o'quvchilar bilan olib boradigan ma'naviy-ma'rifiy ishlari rejasi;

o'quv guruhlari o'quvchilari bilan olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasi va boshqalar.

O'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlar rejasini tuzishning asosiy tartiblari va qoidalari:

diagnostik asos yaratish;

o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini, jamoaning mahorat darajasi va shakllanganligini hisobga olish;

tarbiyaviy jarayonda asosiy mazmuniy komponentlarga muvofiq faoliyat aniq yo'nalishlarni belgilash; tadbirlarni o'tkazish muddatlarini, shakllarini, ishtirokchilarini aniq belgilash;

tarbiyaviy ishlar rejasining qulayligi, hayotiyligi va aniqligi; tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda o'quvchilarning shaxsan ish-tiroki.

Tarbiya – har bir insonning yashash jarayonida o'rtirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijodiy ko'nikmasini o'zgararga berish jarayoni.

Darsdan tashqari faoliyatni zamonaviy tashkil etish ijodiy jarayon bo'lib tarbiyachidan chuqur bilim, malaka va xohish talab qilgani kabi o'quvchilardan ham ularning intilishlari va ehtiyojlarini talab etadi. O'quvchilar va tarbiyachi qiziqishlarini birlashtirish tarbiyada mualliflik tizimini shakllantirishning yagona yo'lidir. Bu holda, tarbiya shaxs kamolotini boshqarish jarayoni, uning ijtimoiylashuvi va rivoji uchun sharoit va imkoniyatlar yaratish mezonini sifatida qaraladi. Dars-dan tashqari faoliyat (dam olishni tashkil etish) esa, shaxsning ijodiy imkoniyatlarini yuqoriga ko'tarish (birinchi navbada, tarbiyachining), uning ijtimoiy faolligini amalga oshirish maydoni sifatida tushunilishi mumkin.

Tarbiya jarayoni – shaxsni shakllantirishga maqsadli yo'natirilgan, tarbiyalovchi va tarbiyalanuvchilar hamkorligi uchun maxsus tashkil etilgan, boshqariladigan va nazorat qilinadigan, o'zining pirovard maqsadi sifatida shaxsni shakllantiradigan jarayondir. Tarbiya jarayonining eng asosiy *natijasi* – har tomonlama va uyg'un kamol topgan yuksak ma'naviyati shaxsni shakllantirishdir.

Hordiq – insonning yangilanish, tiklanish, uning jismoniy va ma'naviy kuchini ko'paytirish, dunyoqarashini boyitish, ijodiy faolligini oshirishni amalga oshirishga mo'ljallangan va shu asosda rejalashtirilgan shaxsiy vaqning bir qismidir. Ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish asosiga ilg'or milliy, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va mezonlar, xalq pedagogikasi, marosimlar, bayramlar, o'yinlar va boshqalar qo'yilishi kerak. Ularni tashkil etishda va o'tkazishda tarbiya *texnologiyalaridan* yoki *interfaol* uslublardan foy-

dalanish o'quvchida o'z yurtiga mehr – muhabbat, oliqparvarlik, kasbiy fidoyilikni shakllantirishga yordam beradi. Tarbiyaviy jarayon umumiy o'rta, o'rta-maxsus va kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalarida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Pedagog xodimlar, tarbiyachilar va guruh rahbarlari milliy g'oya bilan ham qurullangan bo'lib, uni har bir fuqaro ongiga yetkazish malakalariga ega bo'lishlari, tarbiya jarayoni, tarbiyaviy ishlar va ularning uslubiyoti haqidagi bilim, ko'nikma va malakalariga, pedagogik mahoratlariga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Tarbiya jarayoni – tarbiyaviy ishlar, tadbirlarning doimiy harakardagi zanjiridan iborat.

Tarbiyaviy tadbirlar – turli xil moddiy va ma'naviy ehtiyojlarga javob beruvchi, tarbiyaviy maqsadlarning yagona majmuasiga bo'y-sundirilgan, bir-biri bilan o'zaro hamkorlik qiluvchi, o'zida bir butun ta'limni ko'zda tutgan tarbiyaviy ta'sir majmuidir. Ta'lim jarayoni alohida darslardan tashkil topgan kabi tarbiyaviy tadbirlardan tarbiya jarayoni vujudga keladi. Tadbirlar, tarbiyaviy ishlar – tarbiya jarayonining bir bo'lakidir.

Tarbiyaviy ish (TI) – bu tarbiyaning tizimligi, to'latiligi, uzviyligi va uzluksizligidir. Tarbiyaviy ish – tarbiyalanuvchilarning muayyan faoliyatini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi shakldir. TI ning asosiy xususiyati – zaruriylik, foydalilik va tatbiq etish imkoniyatidan iborat.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” da ta'kidlanishicha, “Xalqning boy intellektual merosi va umumshahriy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir”.

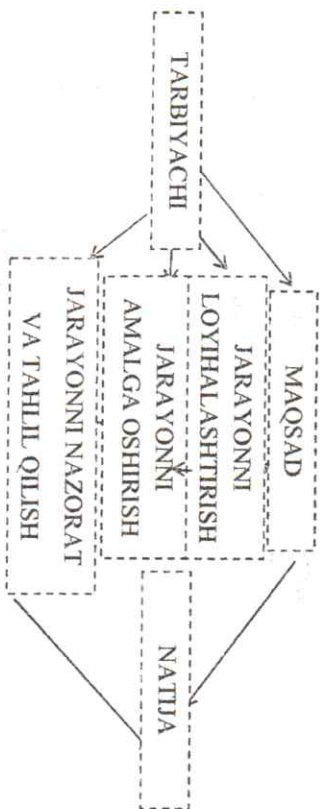
Shu sababli ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish va muvaffaqiyatli davom ettirish uchun zarur bo'lgan tarbiyaviy ishlar uslublari, bilimlar, malaka va mahoratlar tizimi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularni tarbiyaviy ishlar amaliyotida qo'llash masalalari pedagogik jamoalarning eng muhim muammosi bo'lib qolmoqda.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarining samaradorligini oshirish tarbiyaviy ishlar texnologiyasini to'g'ri tashkil qilish va qo'llashga bog'liq. Bu esa, o'z navbatda ta'lim muassasalari uchun tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish uslub-

yoti zamonaviy pedagogik texnologiyalar ishlanmalari asosida yaratishni talab etadi.

Fikrimizcha, ta'lim muassasalarining tarbiyaviy ishlar texnologiyasi ijodiy faollik, mustaqil fikrlash va mohirona harakatlarga yo'naltirilgan bo'lish va tarbiyachi hamda o'quvchilar tomonidan minimal kuch sarflagan holda tarbiyaviy ishlar bo'yicha qo'yilgan maqsadlarni egallashda eng faol shakl, usul va uslublardan foydalanish tarbiyaviy jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etuvchilarning doimiy va majmuaviy faoliyatining asosiy qismidan iborat bo'lishi kerak.

Ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar uslubiyotini amalga oshirishning pedagogik texnologiyasi: loyihalashtirish, amalga oshirish, nazorat va tahlil qilish kabi ish harakatlari ketma-ketligidan iborat (chizimga qarang).

Chizmada ko'rsatilganidek, barcha yo'nalishdagi tarbiyaviy ishlarining texnologiyasi va har bir aniq ishlarni o'tkazish, tashkil qilish uslubiyoti *pedagogik maqsad* tushunchasidan boshlanadi, ya'ni pedagogik maqsadga muvofiqlik (ushbu ish nima uchun tashkil qilingan va o'tkazilmoqda, shuningdek, tarbiyachi va o'quvchi nimaga erishishi kerak?) va *pedagogik mahorat* (aniq ishlarni o'tkazish, tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish, o'quvchilarni qiziqitirish, jarayonda mustaqil qatnashish va ijodiy ishlashga istak uyg'otish uchun turli usul va uslublardan foydalanish) va ularning *natijalarini nazorat va tahlil qilish, umumlashtirish* (o'quvchilar nimalariga o'rgandilar?).

Tarbiya jarayonini loyihalashtirish davrida tarbiyachi o'quvchilar bilan o'tkazilishi lozim bo'lgan tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish chog'ida qo'llaniladigan uslub, shakl va usullarni tanlaydi. So'ngra,

aniq tarbiyaviy ishlarga qo'yilgan maqsadlarni amalga oshiradilar. Keyinchalik, ular ishini nazorat qilish mexanizmini aniqlaydilar (Nima ma'qul keldi? Nima ma'qul kelmadi? Nega? Nima yaxshi edi-yu, nimadan voz yechish kerak? Kim ajralib turdi?) va hokazo.

Bu ishlarning hammasini umumlashtirib ta'lim muassasalarining tarbiyaviy ishlar texnologiyasi – ta'lim muassasasi sharoitida qo'yilgan maqsadlarni amalga oshirishda har bir tarbiyaviy ishini o'tkazish va tahlil qilish uchun qo'llaniladigan uslub va shakllar yig'indidan iborat ekanligini aniqladik. Masalan, ta'lim muassasasida o'quvchilarning o'qishi va tarbiyasi davrida guruhlarda, fakultetlarda, universitetlarda, institutlarda turli xil qiziqarli tadbirlar, bayramlar, tanlovlar, shuningdek, sportga, mehnatga, ijodiy ishga, badiiy mavzuga bag'islangan tadbirlar, mashg'ulotlar, o'yinlar, sayllar, liney-kalar, va boshqa tadbirlar o'tkaziladi. Har bir tarbiyaviy ish va tadbirga mos uni tayyorlash va o'tkazish uslubli mavjud. Lekin, mazmunsiz uslubiyot ham o'z-o'zidan mavjud bo'lmaydi, chunki tarbiya jarayonini, eng avvalo, tarbiyaviy ishning aniq mazmuni va shakli orqali amalga oshirish mo'ljallanadi. Shunday ekan, aniq tarbiyaviy ishning ta'sirchanligi va samaradorligi ularni tayyorlash va o'tkazish, tarbiyachilarning o'quvchilar bilan jamoaviy faoliyatini tashkil qilishi tarbiyaviy ishlar texnologiyasi tizimiga bog'liq.

Odatda tarbiyaviy ishlar jamoaviy va ijodiy tabiatiga ega bo'ladi va mos ravishda jamoaviy tarbiyaviy ishlar (JTI) yoki jamoaviy ijodiy ishlar (JII) deb nomlanadi. JTI – ish va o'yin, ijod va o'rtoqlik, hayotiy umid va xursandlik bilan to'ldirilgan va ayni paytda, asosiy tarbiyaviy vosita bo'lgan jarayonni tashkil etish usulidir. Tarbiyaviy ishlar-da tarbiyachilar va o'quvchilar o'zaro hamkorligining shakllari, vositalari va usullari uyg'unlashtirib ketadi.

Tarbiyaviy ishlar asosida ikkita: faol va majmuaviy yondashuvlar yotadi. Yondashuvlarning *birinchisi*, faoliyatning bilish, mehnat, jihatimoy, badiiy, sport va erkin mulqot kabi turli ko'rinishlarni tashkil etishni talab etadi. *Ikkinchi* majmuaviy yondashuv esa, faoliyatning barcha ko'rinishlarining yagona jarayonga ta'siri bilan tabiiy "qo'shilib" ketishida namoyon bo'ladi. Tarbiyaviy ishlar, ayni paytda, o'ziga axloqiy, estetik, siyosiy va aqliy (intellektual) ta'sirlarni qamrab oladi. Faoliyatga oid yondashuv tarbiya yo'nalishiga ishora qilsa, majmuaviy yondashuv – uning mazmun tabiatini (pedagogik maqsad

(vaziyat, tarbiyaviy maqsadning asosiy va bog'liq tomonlarini shakllantirish) ni; rejalashtirish; tashkil etish va tayyorlashni; ishini bevositi amalga oshirishni; erishilgan natijalar tahlilini) belgilaydi.

Tarbiyaviy ishlarining manbalari. Tarbiyaviy ishlar amalga oshirilayotgan davrning ijtimoiy vaziyati tarbiyaviy ishlarni maqsadli ko'zlashning va loyihalashning muhim manbai hisoblanadi. Bu vaziyat mamalakat va dunyodagi ijtimoiy hodisalar, davlat bayramlari, yubiley sanalari, hukumat qarorlari, jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan g'oyalar hamda mahalliy hayotga doir hodisalar sababi yuzaga keladi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning va o'tkazishning ikkinchi manbai bo'lib, tur sifatida shakllanayotgan Shaxsning zaruriy fazilatlarni va xislatlarini shakllantirishning pedagogik tashxisi sifatida xizmat qiladi. Yana bir manba - o'quv-tarbiyaviy muassasa ma'lum muddatga belgilagan ishlarining umumiy yo'nalishidir. Mazkur manbalarning mushtarak holati tarbiyaviy ishlarni hayotbaxsh kuch bilan to'ldiradi, ularning dolzarb ekanligini va muayyan maqsadga yo'naltirilganligini aniq belgilab beradi.

Asosiy tarbiyaviy maqsad (ko'pincha, axloqiy tarbiya maqsadi) aniq ishlarga oid vazifalarni belgilab beradi. Har bir ishda asosiy g'oya aqarib turadi va u tarbiya umumiy yo'nalishining (aqliy, jismoniy, mehnat tarbiyasi va b.) biri bilan mos keladi.

Maqsadni ko'zlash bosqichida tarbiyachining vazifasi ijtimoiy vaziyatni baholash, o'zining tarbiyaviy faoliyatini asosiy maqsadga bo'yusundirish, tarbiyalanuvchilarning kelajakda muayyan tarbiyaviy ta'sirlarni qabul qilishga tayyorlik darajasiga tashxis qo'yishdan iboratdir.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish bo'yicha uslubiy tavsiyalar.

1. Tarbiyaviy ishlarining aniq vazifalarini chuqur anglash, uning samaradorligini oshirishning zarur shartidir. Mazkur vazifalar mahorat bilan talqin etilgan va tarbiyalanuvchilarga yetkazilgan bo'lishi kerak. Tarbiyaviy ish tashkilotchilari o'quvchilarga o'z nuqtayi nazarlarini majburan o'tkazmasliklari kerak. tarbiyalanuvchilarni zarur qarorlarni qabul qilishga (go'yo o'z qarorlari sifatida qabul qilinadigan-dek) ishonitirishi zarur.

2. Har qanday tarbiyaviy ish ishchanlik va majmuaviy yo'nalish asosida loyihalashtiriladi. *Birinchi* yo'nalish, yuqorida ta'kidlangani-dek, tarbiyalanuvchilarning jonli, ijodiy, qiziquvchan faoliyatini talab

etadi va zarurat tug'ilganda, tirishqoqlikni, harakatchan ishlarni talablashga yo'naltiradi. *Ikkinchisi* esa, tarbiyachiga bir vazifadan har tomonlama samara olishga imkon beradi.

3. Tarbiyaviy ishlar jarayonida hal qilinishi lozim bo'lgan barcha vazifalar turli ahamiyatga ega bo'lishiga intilish shart emas, chunki tarbiya tizimini birdaniga bir necha mezonlar orqali optimallashtirib (mugbillashtirib) bo'lmaydi. Tarbiyaviy ishda, har qanday ishdagi kabi bosh vazifa aqarib olinadi va shu orqali qolgan vazifalar hal etiladi.

4. Tarbiyaviy ishlar mazmunini uning vazifalari va amalga oshirish sharoitlari bilan bog'liq holda belgilab olish nihoyatda muhimdir. Material tanlanayotganda, u o'quvchilarning tarbiyasiga ijobiy ta'sir etish tomonlariga e'tiborni qaratish lozim. Tarbiyaviy ishlarda turli xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun tarbiyachi o'quvchilarning qarashlarini va qiziqishlarini inobatga olgan holda ularni rivojlantirishi, shuningdek, ularga tayanib ish olib borishi kerak.

5. Maqsadga muvofiq uslublar, usullar va vositalar tarbiyaviy ishlarning har bir bosqichi uchun alohida loyihalanadi. Bunda uslublarning imkon qadar faollik tashabbuskorlik, mustaqillik tamoyillarini ta'minlanishi nazarda tutilishi lozim. Sustlik - tarbiyaviy ishlarning asosiy dushmanidir. Shu bois, tarbiyalanuvchilarning xulqi kuzatilsa, nimani o'zgartirish zarurligini ularning o'zlari aytadilar.

6. Tarbiyaviy ishlarni tayyorlashda tashkilotchilarning yuqori darajadagi amiqligiga erishishga harakat qilish lozim. Har qanday tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilar uchun «tashkilotchilik maktabiga» aylanishi kerak. Tayyorgarlik tashabbuskorlik, talabchanlik, kirishimlilik, majburiyatlarni taqsimlash mahorati, vaziyatlarni tezda baholash kabi fazilatlarni tarbiyalaydi. Ishni tayyorlash va o'tkazish jamoani jipslashtirishning to'g'ri yo'lidir!

7. Tarbiyaviy ishlar nusxa ko'chirishni yoqitmaydi. O'zgaruvchanlik va harakat dorrasining kengligi tarbiyaviy ishlarining farqlovchi belgilaridir. Simflarning, ayrim o'quvchilarning bir-biriga o'xshamasligidan keng foydalanishga intilish yaxshi natija beradi. Tarbiyaviy ishlarni loyihalash chog'ida. Bir sinfda muvaffaqiyat keltirgan tajriba ikkinchisida aynan shunday natijani bermasligi mumkinligini esda tutish kerak.

7. Tarbiyaviy ishlar turli-tuman bo'lishi kerak.

8. Tarbiyalanuvchilar yorqin ishlarni uzog eslab yuradilar, shu bo'is bunday ishlarni takrorlash maqsadga muvofiq emas, chunki u ahamiyatini yo'qotishi mumkin. Tarbiyaviy ishlarda har doim yangisini topish qiyin, ammo ularni topishga harakat qilish zarur. Tarbiyaviy ishlar zaxirasida ko'plab qiziqarli tadqiqotlar mavjud va bu takrorlamaslikni, aksincha, aniq sharoitlar bilan muvofiqlashtirgan holda o'quvchini rivojlantirishni kafolatlaydi.

9. Tarbiyaviy ishlar his-tuyg'ularning qudrati katalizatori kabi loyihalashtiriladi. Ma'lumki, hayajonga tushgan kishi nihoyatda ta'sirchan bo'ladi. Har bir tarbiyaviy ishda tarbiyalanuvchiga yaqin, hamohang bo'lgan jihatlarni topish va unda ijobiy xislatlarni rivojlantirish, mustakam hayot tarzini shakllantirish, tarbiyaviy ishlar madaniyatini oshirishning muhim yo'llaridan biri bo'lgan o'rab turgan dunyo haqiqatini to'g'ri tushinishga yordam beradigan qilib yetkazish kerak.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish bosqichi. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish bosqichi maqsadni ko'zlash bosqichidan keyin boshlanadi va undan taqat nazariy jihatdan farqlanadi, ammo amaliy jihatdan bu ajralmas jarayondir. Bu bosqichda tarbiyachilar oldida tarbiyalanuvchilar bilan birga faoliyat yo'nalishining barcha qismlarini aniqlash, ishtirokchilar orasida majburiyatlarni taqsimlash, ularni qanday qilib bajarish lozimligini ko'rsatish kabi muhim vazifalar ham turadi.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish bo'yicha tavsiyalar:

1. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda tarbiyalanuvchilarning tay-yorgarlik darajasiga tayanish, ularning yosh va Shaxsiy xususiyatlarini imkon darajasida kengroq qamrash lozim. Chunki, ishning favqulodda murakkabligi tarbiyachi niyatining o'quvchilar tomonidan anglab yetilmasligiga, ishning nega va nima uchun bajarilishi haqidagi noaniq tasavvur esa, tarbiyaviy ishni quruq rasmiyatchilikka aylantiradi. Keyingi ishga qiziqitirish yengil kechmaydi.
2. Tarbiyaviy ish — jamoatchilik ishi. Tarbiyalanuvchilarga reja tuzishning nihoyatda mas'uliyatli mashg'ulot ekanligini, tarbiyalanuvchi ishlayotgan har bir bo'limning boshqa bo'limlar bilan albatta bog'liqligini va bir-birini taqozo etishini his qilishga imkoniyat berilgan. Rejalashtirish, albatta, jamoaviy xarakter kasb etishi zarur.
3. Rejalashtirishning tarmoqli uslubiyoti, ko'rgazmali, oson o'qil-

ladigan va tushunarli chizma rejalar tuzish uslubiyotlari bilan tanishgan. Tarbiyalanuvchilar bilan ularni o'rganing, ularni mehnatning boshqa turlarini rejalashtirishda tarmoqli chizmani qo'llashga o'rgating.

Ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etishning umumiy nazariyasi texnologiya tayyanadigan olia qoidani taqdim etadi va ular tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda tarbiyachi tomonidan albatta hisobga olinishi zarur.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy qoidalari:

bag'arilishi lozim bo'lgan ishlarining maqsadini aniq belgilash, harakatni boshidan oxirigacha yaxlit tasavvur qilish (nimaga erishish kerak?);

qo'l ostidagi har bir kishi uchun aniq vazifalarni belgilash (qanday harakatlarni vositasida erishish mumkin?);

kutilayotgan ish uchun barcha zaruriy narsalarni tayyorlash (nimalar yordamida erishish mumkin?);

najjalarni aniqlash uchun muayyan mezonlarni belgilash (erishilgan miqdor qancha?);

javobgarlik, uning egasi va hisobot vaqtini taqsimlash (maqsadga erishilganlikni nima bilan rag'batlantirish mumkin?);

tashkiliy tizimni uyushtirish vositasi sifatida ijrochilarga yo'riq ko'rsatish (qanday qilib erishish mumkin?);

Tarbiyaviy ishlarni uyushtirishda ishtirok etish shaxsning muhim xislatlarini tarbiyalaydi. Mazkur bosqichdagi tavsiyalar quyidagicha:

tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ishtirok etayotgan har bir kishining huquq va majburiyatlarini aniq belgilab bering. "Hokimlik chizig'i"ni belgilab olish nihoyatda muhim: har bir ijrochi belgilangan shaxsiga o'z ishlarining natijasi bo'yicha javob beradi. Hokimlik bir rahbarning qo'lida jamlangan bo'ladi, "Qo'shokimiyatchilik"ka yo'l qo'yilmaydi;

har bir ishtirokchiga uning imkoniyatlariga va xohishiga mos keluvchi bitra vazifa agrating. Topshiriqlarni majburlamang. Tarbiyaviy ishda ishtirok etishning ixtiyoriy ekanligini ta'kidlang;

tarbiyalanuvchilarning tashkilotchilik qobiliyatiga ega emasligini hisobga oling. Tarbiyachiga tushunarli va yengil bo'lgan ish tarbiyalanuvchi uchun ham har doim shunchaki bo'lmashligi mumkin. "Yengildan-murakkabga" qoidasiga amal qiling. Tarbiyalanuvchilarning

muvaffaqiyat qozonishiga ishonchini qo'llab-quvvatlang, yaxshi natija bilan tugashga ishonch uyg'oting.

Tashkilotchilik tarbiyalanuvchilarning kuchini bir necha bor oshirish imkoniyatiga ega ekanligi haqidagi fikrga o'rgating. Yakkama-yakka harakatlarning qo'shishidan hosil bo'lgan "tashkilotchilik samarasi" ni misollar bilan ko'rsating.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishni boshqarish. Tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish bosqichida tarbiyachining mas'uliyati muhimdir. *Birinchi*dan, dasturda ko'zda tutilgan ishlarni tayyorlangan ssenariy asosida borishga erishadi, unga tuzatishlar kiritadi, dispetcherlik vazifasini amalga oshiradi va jarayonni kuzatib boradi. *Ikkinchi*dan, tarbiyachi butun jamoa va ayrim tarbiyalanuvchilarni kuzatib borgan holda, ularda muayyan fazilatlarini rivojlantiradi, bu fazilatlarining shakllanganlik darajasini aniqlashga imkon beradi va tarbiya sohasida qilinadigan ishlarining strategiyasini belgilaydi. *Uchinchi*dan, tarbiyachi tashkiliy masalalarning aniq hal etilishini kuzatib boradi.

Umuman, tarbiyaning bu bosqichdagi boshqaruv faoliyati oddiy dars mobaynidagi ayni shunday faoliyatdan murakkabligi bilan farq qiladi. Bu murakkablik tarbiyaviy ishini boshqarishda hisobga olish, nazorat qilish va ko'plab omillarga tuzatishlar kiritish lozimligida namoyon bo'ladi. Bu borada murabbiyning tarbiyachi va tashkilotchi sifatidagi o'rni:

tarbiyalanuvchilarni o'zining ishtiroki bilan bo'lg'ib qo'ymaslik;
tarbiyalanuvchilarga o'z fikrlarini va hissiyotlarini erkin ifodalashlari uchun xalqit bermaslik;

hodisalarning rivojini diqqat bilan kuzatish va uning nomaqbul yo'nalish olishi hamda nazoratdan chiqishiga yo'l qo'ymaslik;
nomaqbul harakatlarni oqlona va o'z vaqtida tuzatish;

o'tayotgan jarayonni sezdirmasdan qayd etib borish;
pedagogik nazokat bilan natijalarni e'lon qilish, jamoaviy muhokama yoki yakkama-yakka pedagogik tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarning sabablarini ochishlarda belgilanadi.

Tarbiyaviy ishlarni tahlil qilish mobaynida bir-biri bilan mazmunan bog'liq bo'lgan quyidagi savollardan foydalanish mumkin:

- 1) Tarbiyaviy ishlarni tayyorlashning va o'tkazishning barcha holatlari rejada o'z aksini topganmi?
- 2) Dastur mazmuni ko'zlangan maqsadga javob beradimi?

3) Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish darajasi ko'zlangan maqsad, vazifa va talablarga javob beradimi?

4) Rejalashtirilgan javob meyorlar yetarli darajada manbalar bilan mustahkamlanadimi?

5) Tarbiyaviy ishning qaysi qismini yaxshiroq amalga oshdi, nima uchun?

6) Tarbiyaviy ish davomiyligi vaqt nuqtayi nazardan o'zgaradimi?

7) Kim va nima uchun muddat o'zgaradi?

8) Tarbiyaviy ishlar bir tizimni ifoda etdimi yoki qismlari nomigagina bog'langan to'plamdan iborat bo'ldimi?

9) Yangilik samarasi sezildimi?

10) Tarbiyaviy ishning his-tuyg'ulik "bo'yog'i" uning g'oyasiga javob beradimi?

11) Ishning sifati, o'quvchilarning unga munosabati qoniqarlimi, qaysi savollar ularni o'ylashga majbur etdi?

12) Tarbiyaviy ishda ishtirok etgan jamoaning har qaysi a'zosi qanday bahoga loyiq?

13) O'quvchilarning xulqi qanday edi?

14) Nima uchun o'quvchilarning aytimlarida u yoki bu pedagogik harakatga nisbatan qarshilik ko'rsatish alomatlari paydo bo'ldi?

15) Nimadan voz kechish kerak?

16) Keyingi tarbiyaviy ishlarga qanday yangiliklar qo'shish mumkin?

Yuqoridagi fikrlarga tarbiyaviy texnologiya yo'nalishi sifatida qaraladigan bo'lsa, u quyidagi umumiy belgilarni aniqlab beradi:

tarbiyaviy ta'sir tarbiyaviy ishlarning majmua sifatida o'zida o'yinlar, tarbiyaviy subhatlar va yakkama-yakka maslahatlarining unsurlarini qamrab oladi;

har bir ish har bir tarbiyalanuvchining axloqiy, ijtimoiy va boshqa fazilatlarining shakllanganlik darajasini kompyuter orqali tashxis etish bilan boshlanadi;

tarbiyaviy ta'sir tashxis etish natijalarining faol tahlili va ideal shaxs bilan qiyoslaganda muayyan fazilatlarining shakllanganlik darajasiga yetganligini anglash bilan yuzaga kelgan "jamoaviy qayg'urish" samarasi bilan kuchaytiriladi;

tarbiyalanuvchilar kishilar orasida hayot uchun zarur bo'lgan

fazilatlarini o'zlashtiradilar, o'zlarini anglashga o'rganadilar, o'z-o'zlarini kamolga yetkazish yo'llarini tasavvur qiladilar; shaxsiy kamolotga yetish dasturi (tashxis etish natijalaridan qat'iy nazar) yakkama-yakka maslahatlar, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish natijasida mustahkamlanadi.

Tarbiyaviy ishlar jarayonida qo'llaniladigan pedagogik ta'sir etish usullari

Tarbiyachilar o'z ish faoliyatlari davomida asosiy e'tiborni doimiy ravishda o'quvchilar tarbiyasi, xulq-atvori, tartib-intizomga tuzatishlar kiritishlari, ulardagi kerakli shaxsiy xislatlar va tabiatlardagi qirralarni rivojlantirishlari, mavjud kamchiliklarni bartaraf qilishga qaratishlari lozim. Bunday jarayonni tashkil etishda tarbiyachilar pedagogik ta'sirning turli usullaridan foydalanishlari mumkin.

Pedagogik ta'sir usuli – bu aniq pedagogik holatlarni tashkil qilish usulidan iborat bo'lib, unda ma'lum g'oyalarni asosida o'quvchilarning ijobiy ishlarida o'z kamchiliklarini yo'qotishga undovchi yangi fikrlar va hissiyotlar uyg'onadi.

Tarbiya jarayonida zarur pedagogik ta'sir usulini tanlash uchun o'quvchining hissiy holati, harakatning tabiati va sababi oldindan aniqlanishi lozim. Bu, o'z navbatida, ushbu harakatning psixologik tahlili, uning o'quvchi shaxsiyati bilan yaqin aloqasini ko'rib chiqishni talab qiladi.

Pedagogik holat tarbiyachining ijodiy fikrlariga binoan yaratiladi. *Birinchi*dan, tarbiyachi foydalanishni mo'ljallagan ta'sir usulini amalga oshirish uchun mos sharoitlarni xayolan tanlashi kerak. *Ikkinchidan*, tarbiyachi o'z mo'ljallagan ishi va xulqini o'quvchining harakatiga bo'lgan munosabatiga binoan mos ravishda o'ylab chiqishi lozim.

Pedagogik ta'sirining har bir usuli o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular ikkita unsumning o'ziga xos birligidan vujudga keladi: a) yaratilayotgan pedagogik holatlar xususiyatlari; b) yangi pedagogik holatga o'quvchilarda tug'iladigan yangi fikrlar, tarbiyaning yangi sabablari va shaxsiy kamchiliklarini yengib o'tishga asos bo'ladigan hissiyotlar mazmuni.

Pedagogik ta'sir usullarini ikkita guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh usullari o'quvchini ilhomlantiruvchi ijobiy hissiyotlar asosida uning axloq-odobi, tarbiyasi, tartibiga o'zgarishlar kiritadi, bular xursandchilik, minnatdorlik, tarbiyachiga hurmat, o'z kuchiga ishonchdan iborat.

Ikkinchi uyatчанlik, epsizlik, hafsalasizlik, o'kinch, xafagarchilik, achinish kabi salbiy xislatlarni yo'qotishga yordam beradigan usullardir.

Ijodiy faoliyatda natqat o'quvchilar tarbiyaviy ishlarining yaxshi natijalariga erishiladi, balki tarbiyachilarning o'zlarining shaxsiy hissiyotlari ham rivojlanadi. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullarini qo'llash jarayonida tarbiyachining g'oyaviyligi, tabiatdagi insonparvarlik, mehribonlik, sezgirlilik kabi, tabiatning chidamlilik, o'z-o'zini boshqara olish, maqsadga intiluvchanlik, tezkorlik, tashabbuskorlik kabi hissiy qirralari hamda tabiatning topqirlik, ziyraklik, aqliy barkamollik, kuzatuvchanlik kabi iroda qirralari ko'zga tashlanadi.

Tarbiyaviy usullarni egallash va ularni ish jarayonida tatbiq etish tarbiyachining tarbiya maqsadlarini yanada maqsadli va qulay bo'lishiga yordam beradi.

Pedagogik ta'sir usullaridan foydalanish aniq tamoyillarga rioya qilishga asoslangan. Bu tamoyillar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- pedagogik optimizm;
- o'quvchilarga hurmat;
- o'quvchining ruhiy holatini tushunish;
- o'quvchi tabiatining tashqi xususiyatlari va sabablarini ochish;
- o'quvchining taqdiri bilan qiziqish.

Pedagogik optimizm. Tarbiyachilar yuqori optimizm, ya'ni kelajakka katta ishonch bilan mustaqil O'zbekiston Respublikasining yangi g'oyalarni hayotga tatbiq qilmoqdalar. O'quvchilar shaxsiyatining cheksiz imkoniyatlariga ishongan tarbiyachilarning pedagogik optimizmi, ayniqsa, turli yoshdagi turli aqliy darajadagi o'quvchilarga nisbatan, ularning dam olish va o'qish qoidalarini, shartlarini tashkil qilishda yaqqol ko'rinadi.

O'quvchilarga hurmat. Insonga hurmat – insonlararo munosabatlarning asosiy talabidir. Tarbiyachining faoliyatida o'quvchilarga hurmat alohida o'rin tutadi, ularda ishonch, samimiylik, kattalarning maslahatlariga va takliflariga moyillik uyg'otadi. Qo'pollik, o'quvchilar

shaxsiyatiga hurmatsizlik, o'quvchilarda ularga javoban xafagarchilik, g'azab, hattoki, ba'zi ishlarning ataylab teskarsini qilishga intilishni tug'diradi. Bunday paytlarda o'quvchilar hatto adolatlari talablarni bajarishdan ham bosh tortadilar. Tarbiyachiga bo'lgan bunday munosabat ba'zan ular olib borayotgan fanga, ishga, mashg'ulotga, o'zi tashkil olayotgan ta'lim muassasasiga, o'quv xonasiga bo'lgan munosabatga ko'chadi.

O'quvchining ruhiy holatini tushunish. O'quvchilar xulqining buzilishini, tarbiyasidagi salbiy o'zgarishlarni sezish qiyin jarayon emas. Tarbiya jarayoniga pedagogik ta'sir usulini to'g'ri tanlash uchun o'quvchilarning tartibuzarlik sabablarini o'rganish kerak, chunki shaxsdagi turli psixologik holatlarning tashqi ko'rinishi bir xil bo'ladi. Masalan, o'quvchining guruhdagi faolligining susayishining asosiy sabablari, uning inijligi, ko'z yoshlari, uydan chiqib, uzogroqqa ketishi va ota-onasidan uzogda (ba'zi o'quvchilarning turar joylarda) isitqomat qilishidan iborat bo'lishi mumkin.

O'quvchining ruhiy holatini tushunish uchun tarbiyachilar uning fazilatlarini, xususiyatlarini, ularning yashash sharoitlarini bilishlari va chuqur tahlil qilishlari kerak. Tarbiyachining kuzatuvchanligi va sezgirligi o'quvchi xulqida namoyon bo'layotgan ruhiy holatni tushunishga yordam beradi.

O'quvchi harakatlarning sabablari va tashqi xususiyatlarining ochildishi. O'quvchilarning harakatlari yetakchi, tarbiyachi, jamoa, atrofidagi insonlar tomonidan yaxshi, oliyanob yoki yomon deb baholalanadi. Tarbiyachining o'quvchiga bo'ladigan munosabat (yondashuvlari, ularning harakatlari tabiatiga bog'liq. O'quvchi harakatlari to'g'ri baholash uchun, harakat mohiyatini, ya'ni ichki sabablarini ochildish lozim. Ko'pincha o'quvchilar harakatining ichki sabablari tashqi ko'zdan yashiringan bo'ladi, ya'ni tashqi tomondan darrov ko'rilmaydi. Ularni tarbiyachi tomonidan tushunishga, ba'zan o'quvchining o'zi katta yordam berishi, ya'ni bo'lgan voqea haqida o'zi hurmat qiladigan tarbiyachisiga ochiq gapirib berishi mumkin. Tarbiyachi bunday yomon holatni keltirib chiqaruvchi tashqi holatlardan xulq sabablarini ajrata olishi lozim.

O'quvchining taqdiriga qiziqish. Ta'lim muassasalarida olib boriladigan tarbiya mobaynida o'quvchilarning taqdiriga qiziqish tarbiyachilarda o'quvchilarga muhabbat va ularning taqdiriga javobgarlik

hissi tufayli rivojlanadi. Tarbiyachilar har bir o'quvchining taqdiri, ay-nigsa, guruh hayotidan qoniqish hosil qilmaydigan, guruhdoshlardan yotsiraydigan va guruh ishlariidan o'zini olib qochadigan o'quvchilar taqdiri bilan qiziqishlari lozim. Lekin o'quvchining taqdiri bilan as-taydil tashvishlangan va unga yordam berishni xohlagan tarbiyachilar o'quvchilarga mehribonlik, ularga e'tibor va g'amxo'rliklarni ko'rsatishlari uchun dastlabki omadsizlikdan cho'chimastiklari, turli yangi usullarni izlashlari lozim. Tarbiyachilarning kundalik faoliyatlaridagi o'quvchiga g'amxo'rliklari, xayrixohlik munosabatlari va pedagogik ta'sirning usullarini to'g'ri tanlashlari o'quvchilarda o'z tarbiyachisiga muhabbat, sadoqat, ularda xursandchilik xohishini uyg'otadi, shuningdek, yangi ijobiy xislatlarni rivojlantirishga va salbiy xislatlarni yo'qotishga yordam beradi.

Endi tarbiyachilarning o'quvchilarni tarbiyalash jarayonida foydalanishlari mumkin bo'lgan pedagogik ta'sir usullaridan ba'zilari bilan tanishtiramiz:

Ishontirish — bu aniq xulq-atvor yoki gaysidir ishning mumkin emasligini, to'g'rligini va zarurligini isbotlash va tushuntirishdir. Ishontirish jarayonida o'quvchilarda yon-atrofdagi insonlarning xarakteratlari va o'z xulqlarini baholash mezonlariga mos bo'ladigan axloqiy qarashlar shakllanadi.

O'quvchini ish bilan ham, so'z bilan ham ishontrish mumkin. O'quvchini ishlatishtirish orqali ishontrish jarayonida tarbiyachi isbotlanayotgan holat, vaziyat va muammolarni, hayotiy tajriba sharoitlaridan kelib chiqqan holda, yaratadi. Ishontirish ta'sir usuli o'quvchi xulqini tuzatuvchi usul bo'lib xizmat qilishi mumkin. So'z bilan ishontrish jarayonida, o'quvchilarga yo'l qo'yilgan xatolar tabiatini axloqiy meyor nuqtayi nazaridan tushuntiradi. Ishontirish usuli samimiylikni va jo'shqinlikni talab qiladi. Bu jarayonda tarbiyachilarning kechinmalari o'quvchilarga o'tadi. Ishontirish bilan ixlos tug'dirish usullari juda o'xshash. Bu usullarning o'xshashligi ishontrish ham, ixlos tug'dirish ham suhbat orqali amalga oshirilishidan iboratligi-harakatlarning to'g'ri yoki xatoiligini isbotlamaydi. Bu jarayonda ular tarbiyalanuvchiga o'z fikrlarini sekin va ohistalik bilan aytadilar. O'quvchi tarbiyachining so'zlarini tinglab turib, o'z xatti-harakatini (muqaddim) baholay boshlaydi va o'z xulqini to'g'rilashga harakat qiladi.